

Антологија

СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ

Иво Ћипико
ПРИПОВЕТКЕ

„Антологија српске књижевности“ је пројекат дигитализације класичних дела српске књижевности Учитељског факултета Универзитета у Београду и компаније Microsoft®

Није дозвољено комерцијално копирање и дистрибуирање овог издања дела. Носиоци пројекта не преузимају одговорност за могуће грешке.

Ово дигитално издање дозвољава уписивање коментара, додавање или брисање делова текста. Носиоци пројекта не одговарају за преправке и дистрибуцију измењених дела. Оригиналno издање дела налази се на Веб сајту www.ask.rs.

Иво Ћипико
ПРИПОВЕТКЕ

НА ПОВРАТКУ С РАДА.....	2
БРАЋА	21
ЦВИЈЕТА.....	32
АНТИЦА	53
СТАРИ СВЕТИ СПИРИДОН	77
ДАНГУБА.....	84
У СТРАСНУ НЕДЈЕЉУ	93
ПРЕЉУБ	99
ИВО ПОЛИЋ.....	121
НОВИ ХРАМ.....	131
ДОМАЋИН	137

ПРИПОВЕТКЕ

НА ПОВРАТКУ С РАДА

ватао се први мрак када је пароброд пристао уз мост што се у море увукао и био пристаништем већих бродова.

Најпре искрцала се варошка чељад, а за њом наврвише Загорци. Отимају се ко ће пре, као да неће на свакога доћи ред да изађе. Има их свакојаких: младо и старо, мушко и женско, с лулом у устима и без ње. Мрки су и озбиљни. Како се који искрца онако и застане — ишчекује друге, да се удруже па да заједно хрпимице крену у варош. На путу их дочекаше финансијални стражари и до коже обађоше. Код млађих девојака оставише се дуље и претраживаху их строже, пецкајући их ради њихове младеначке срамежљивости. У вароши се оделшпе. Неки одоше равно у својих господара прошлих година, а остали испоредише се на тргу испред цркве, очекујући да их ко унајми за чешање и купљење маслина, ради чега су и дошли. По обали шета се неколико момака господске руке — синова месних поседника и трговаца Обучени су у топло одело и огрнути дебелим зимским капутима. Где—где уза зид, око трга, прислонило се двоје—троје тежачких младића. Смеју се, заћуте, па одједном углас запевају.

На прозорима читаонице нису капци затворени. Светлост се напоље разасипље, насупрот се кући одблескује и захвата главе некојих Загораца.

Тргом се однекуд вуче старица; улегне у отворени дућан наврх улице и из њега се врати с купљеним хлебом у руци.

Уто двојица младих варошана изненада приступе Загорцима. Приближе се некој женској. Један се од њих уозбиљи:

—Хоћеш доћи у мене на радњу? упита је, гледајући је безочно равно у очи.

Она се збуну, па ће измичући:

—Што не бих?... А треба ли ти још ко?

—Не треба други. Доста си ти! Дакле, хоћеш ли?

—Не знам ја... Питај брата, ево га! и покаже руком на њ.

—Што ће ти брат? — умеша се други и поче се церити.

—Да ко ће?! — изговори тихо цурица и погледа на брата.

Уто се и он приближи.

—Што би? — упита сестру.

—Овај ми вели хоћу ли у њега на радњу.

—Можемо, вала, обоје!

—Не треба нико него она...

Други не може да издржи, па се надуши смејати, као помаман.

—Ругају се, бона не била! — брат ће сестри. — Берекинци! — настави, прислонивши се опег уза зид.

Оним јогунцима завртило. Враг им не да мира, те ће из даљега, измичући, у један глас:

—Еј, хоћеш доћи?

—Ма'ни се, ђаволе, крштена чељадета! — мирно избаци Загорац.

—Убиј Загорца пред вратима од цркве, — умеша се неки од младића што је с другима уза зид био прислоњен.

—А зашто? — примети сажално други.

—Носе нам крух! Да ни њих, двоструко би добивали.

—Би?... Свеједно, зло по сиромаша!

—Па узми га ти, кад жалиш! — окосито настави први.

—А ко ће мене? Но мируј у људе. Није њима до обисти.

—Добар ти је! — побегена Загорац и скреше да припали лулу.

Света је на обали све то мање. Још пролази какав самац и брзо одмиче. Неко је дете задоцнило; са скленицом у руци поскакује и жури се кући; сигурно га домаћи ишчекују, па заборавио на своје. И дућани се затворише. Напокон и из читаонице изиђе их неколико. Надигли су оковратнике од капута све до ушију. Натезу се и правдају ради задње партије; кад се изговорише, раскрсти се сваки својим путем.

Већ је наступила пуна ноћ. Охладан ветар пропихује и завија између кућа.

Загорци се шћућурили уза зид, ћуте; очекују да их ко унајми, или да их срећа намери на добра кршћанина да им понуди конак да се до сутра заклоне. Но ниодкуда добра гласа!

Најпосле, кад им дотужи, скупе се у гомилу да се договоре би ли остали до сутра, или би кренули пут друге оближње вароши.

—Останимо! — неки ће од мушких.

—Онда ћемо, брате, изгубити и сутрашњи дан...

—Ради чега? Може нас когод освитком звати.

—Знам ја шта је... Ако увече не нађеш радње и нема ништа!

— Ко вели? Догоди ти се, те узму и зором, — умеша се неко момче у разговор.

— Не казуј ти мени... Старија је моја! — па ће одлучно: — Идимо! . . .

— Па де! — прихватише сложено неколико њих.

И други послушаше, те се мучке извукоше из места. Међутим сасвим је заноћило.

Из околних кућа разасипље се ређа и слабија светлост. Улице омртвиле и опустиле; рекао би нигде ни живе душе: могао би целу варош оробити, а да никога не сусретеш...

Само на истом оном месту одакле Загорци пут друге вароши кренуше, уз затворена врата неке куће, прикупило се једно уз друго двоје чељади: мушко и женско. Они су из друштва изостали, не хтевши с њим даље ићи, били су морем и бесаницом уморени.

Застали су онде као уклесани: нити се мичу нити о себи гласа дају...

Наједном ветар плахо ду'ну и подиже хартију и друго смеће. Оно шушти и котрља се док се негде у заклоницу не увуче и смири. Из оближње уске улице, са висока, проноси се ноћним ваздухом и разабире детињи плач, пун пркоса и љутине. Уз морску обалу, пак, шета се одмереним кораком финансијални стражар, утегнут у кабаницу и чврсто обувен. Његови тешки корачаји обијају се о камени плочник. У луци непрекидимице нагањају се преломљени валови; срдито ударају у чврсти зид, па, разбијајући се, савладани, немоћно кркоћу и тихо, једнолично жаморе. Броднице и чамци, привезани уз обалу, на махове се крену, гоњени наглим валом што о зид боље плусне. Кроз конопље бродова фијукне удар ветра и у исти час затресе гранама оближњих дрвета. Звиждук и шуштање гдекојег сухог листа губи се негде у висини, праћен тугаљивим хуком ноћног ветра што чак до срца допире.

Ноћ је ведро и хладна; ако тако остане сванућем, биће и мраза.

Сигурно је и оној двојници дозлогрдила студен док се дигоше и мучке, згурени, полако круже околу...

Одједном застану. Уочише мало даље пред собом провалу светлости и дима што је сукљао из једне куће тик до мора. Часом им се пред очи представи домаће огњиште с веселом ватром. Да им је да се огрију, уз огањ поседе и до њега се успруже! Топли пламен, пун благе влаге, ражган, као да су већ осетили; гледају га како ствар лиже, док му искрице весело врцају испред њих. Жељни тихе ватре и слаткога сна, инстинктивно упутише се према светлости.

Уставише се тик до отворених врата, преко којих је жарка светлост и влажан ваздух чак до њих допирао. Леђима се прислонише уза зид што је од жестоког огња био врућ. Осете по телу струјање угодне тоpline и тако задуго погнути стајаху. Хтедоше унићи да заишту конака, да се заклоне до освитка, но отезаху надајући се да ће неко изнутра изићи те их тамо пустити.

И збиља, у згодни час неко чељаде устобочи се на кућноме прагу. Огледа се околу.

—Шта сте ту стали? — јави се осорно.

—Је ли ми? — успрене жена. — Тако !...Да се одморимо.

—Па ту?

—Да куда ћемо, кад никога не познајемо?

—Богме сте погодили!

—А што ћу? Нудер, смилуј се, па нас пусти у кућу!

—Хоћу баш!

—Је ли млада? — огласи се неко изнутра што је разговор слушао, те се надвири да види ко је.

—Пусти! — одговори први.

Њих двоје замукоше, па чекају.

—Зашто зараније нисте нашли спало? — упита опет први.

—Ето, нисмо! А погинућемо!

—Приђите, приђите! — умекша се напослетку и одмакне се да униђу.

Нађоше се у приземљу где је био смештен поч за сипање и мливо маслина и машина за озажимање уља. При крају, у зиду, испод котла што је пуштао пару као сиву

маглу горела је жестока ватра. До огњишта наслагана су дебела дрва: трупићи и цепотке, а по тлу разасуле се просушене паштице скашених маслина.

Вас простор испуни са врућином, димом и паром; ваздух заудара млаком гњилоћом и јетком жестином што омамљује и задржава дах тако да, ко није викао, тешко би издржао.

На први мах им се смучи, но што дуље буљаху уз ватру беше им угодније.

Жена је времешна, пристала. На глави јој коврљак, обавијен марамом; на се је навукла хаљину, а преко ње сукнени саџик.

Мушкић се тек замомчио. На њему ј е све старо осим обилатих подвезаних поткољењача, у чијем су ремену уметнута коситрена сјајна пуцета. Торба му о рамену виси; приметно се зимским огртачем и на њ се наслонио.

Огањ се ражгао. Од жестине зачас прождире што се у њ баца. Жерава и камење креси се, рекао би и оно ће пламеном да пламса. Точак се врти и шкрипи. Око њега одапиру се и окрећу младе девојке. Тецки камен меље маслине; пуцају коштице; тесто масно, лепљено, пуно уља, измиче испод њега и сваљује се тешко у жлеб. Девојке с погнутом главом, заморене, напрежући се упиру у држак свом снагом и тужно, заморено певају. Камен заструга, машина, превијена, зацвили и стаде. Радници одахнуше; одбацују руком топал зној што им се лепи око косе и капље им низ чело. Доба је да се одморе.

Мушко и женско спустило се на вруће паштице до огњишта. Но ногама остаде старешина, с омотаном скупљеном марамом око главе. Дохвати плитицу крцату сухих смокава и стакленицу ракије, стави пред друштво и седе. Залажу се. Пламен је нешто попустио, — тек се наднио над жеравицу. Али ипак изгара се и задушљиво је. Лице им је као зачађивало, боје од гњиле маслине; низа њ цеди се зној, измешан с новим уљем, и по образу се прелива. И оно двоје придошлица ознојише се.

— Еј ти, хоћеш ракије? — упита Загорку старешина.

Жена се придигне. Момче се прене, протаре очи и загледа се некуда неодређено.

— Хвала! Није од потребе. Топло је...

— Узми, кад ти дајем!

— Хоћу, хоћу из поштене руке, — те испије чашицу.

— На и теби! — обрати се момчићу и налије.

— Хвала!

— Што нећеш?

—Деде, узми, Марко! — нуткала га мати.

Узе и испи до половице. Девојке гледају. Чуде се њеној невезеној и шареној прегачи и белој као снег марами што је овијена око коврљка.

—Одакле си? — упита је неко од њих.

—Из далека, чак из Загоре.

—Па си овде дошла?

—Ето, од невоље.

—Јеси ли удата? — упаде друга у реч.

—Јесам, душо. Ово ми је син, и главом на њ показу.

—Како те муж пустио без себе? — шалио се старешина.

—Човјеку се десила несрећа: болан је, — изрече жена и загледа се у ватру.

—Што му се догодило? Кажи!

—Која вајда казивати? Отуд нема помоћи.

—Приповедај! — умешаше се и девојке.

—Кад хоћете нека! Гради се у нас нова црква. И њега узело на радњу. Хоћеш видјети зла... Једне вечери донијели га кући пребијене ноге. Јад и невоља! — заврши нагло.

—Па си га болесна оставила?

—Нисам од обијести. Понешто се опоравио, но не може ни на какав посао. А радиша је... Све потрошисмо, највише за лекара и лекарије... Двоје нејачади остало с њиме..... Дођох да штогод заслужим... И Божић се примиче, хвала богу!

Сви замукоше. Пламен је издисао; часом би само оживио кад би ветар одозго ду'нуо и успирио га.

Дим се проредио и приземље се чистило. Уљене светиљке јасније горе, мање диме и заударају. Домало ваздух је прозирнији и хладнији. Полегаше да се одморе, ако ће и за мало време.

У свикнуће нашли су се пред господаревим двориштем.

Жупан прикупљао је тежаке да с њима пође у поље. Цвета приђе к њему:

—Узми и нас двоје!

—Не треба! Има нас доста.

—Нисмо, валај, на одмет. Деде, прими нас!

—Што тражите?

—Што и други.

—Добро! Дођите обоје. За данас имате круха у торби. — Погледа на момчића: — Вечерас добићете уља, дрва, лопижу и наливандуре... Прођите се како знате. Да, за надницу лако ћемо.

Тако и они с другим тежацима кренуше на посао.

Беше настао леп зимски дан. Пре и мало после изласка сунчева, купећи маслине, штитало је за прсте и зебле су ноге. Чим је заданило и сунце се подигло, било је угодно. Мајка и син чисто су се веселили што су у вароши остали и срећно се намерили на добра господара.

На стаблу и испод њих момци и девојке певаху на махове цели божји дан. С других земаља одговарало им се песмом. Међу тежацима било је и Загораца. Они су ојкали и гунђали старе јуначке попевке. Цело поље унедоглед озвањало је живим кикотом, смехом и попевком. То се све лепо чуло и разабирало; но чељади није се могло видети, јер су били заклоњени у густим маслиновим крошњама и гомилама. Маслине родиле; испоредале се једна до друге и више и ниже. Обле су и једре, мрке, смеђе и тамнозелене; густице, рекао би сад ће из њих уље да процури. Гране им се савиле под тежином. Купљачи једва одолевају побирати их. Лашње их је чешљати: куд год ставиш руку, сијасет их под њом нађеш.

За јутрењу zaloжише се хлебом и напише се сити налеваша. Бијаше им пун бардак добре воље понудио неки од тежака. О ручаној доби прибраше просушених, нагњилих маслина; присмочише с хлебом, да не буде сасвим сух.

По подне се сунце опоштенило, — угађаше старим костима, а млађе је и узјогунило, па ударише у шале.

— Што ће ти тај сир на глави? — и погледа на коврљак. — Начнимо га! — зановеташе неки младић што је до Цвете мамине купио. — Скини га с главе, да га окусимо! — и пружи према њој руку.

— Да—ну! — излане она и одмаче се.

Младићу је жао што се она не љути, и стаде се бацати у коврљак гњилим маслинама. Учестао једну за другом. Цвети дотужи:

— Говори језичином што те воља, но не дирај рукама! .

— Остави се ти ње. Није она за спрдњу! — надометне озбиљно син јој Марко.

— Али шта се огризаш кад те се не тиче?— навлаш ће окосито младић, посмехујући се.

Други се стали церити и даље задиркивати док жупан не одсече:

— Вечерас ћете се шалити колико вас је воља; сада пригни шију и купи!

Опет је пред заход захладнило. Уоколо је тихо и спокојно. Само се лепо чује чешање и падање маслина и шуњање по земљи. Сунце се нагнуло; сене се маслинових дрвета продужише, зраке су сунчеве светлије и блеђе, док голети одсевају у жару. Влажан лахор са свих страна проноси оштри мирис кадуље, вреса и зиморада. Осећа се тешки воњ мрке и наквашене земље. С плаветним свежим ваздухом сва та мешанија жељно се срче. Сунце залази у живом црвенилу неба, пуном уоколо фантастичних приказа, тамо далеко, иза прекоморских брдина, одакле је и њих двоје дошло.

—И сутра је лијепо време, док сунце крваво залази, — примети неки старац.

Сви погледаше на запад. Овеселише се што ће и сутра бити зараде.

У сутон су Марку дали да носи у врећи нешто преосталих маслина што гоњач не могаше да напрти. Цвета узе торбу и пођоше. С вечера их господар настани у кућици на крају дворишта. На тлеху, по учеоцима, разбацана је слама и стручје бухача и два стара гуњца. На среди ложи се, што се и познаје по разасутом лугу у округу и по недогорелим поцрнелим угарцима.

Још тројицу тежака из једне куће, двоје мушких и једно женско, удомио је господар с њима. Цвета се зачас огледа по кућици и изиђе да купи у вароши кукурузног брашна. Док се повратила, већ је ватра добро пламсала и расветљавала вас простор, да се добро видело и без свеће.

Над огањ неко од оне тројице беше надвисио бакру; стога је она морала своју поставити са стране, на два камена, и чекати да вода узаври, па да наједаред успе брашно. Пара се са дна силом подизала и клокотала, врхом продирала и прскала. Друштво приметну разговор и брзо се упознаше, као да су давни знанци.

Зачињајући, пушило се у здели.

—Гле, уље се једва циједи! — опази неко из друштва

—Мутно је и нечисто, прости боже, ружно га је и гледати! — одговори Цвета.

—А маслине здраве као дукат. Биће да је при дну.

По вечери скупа седећке молили су се богу. После, када и за мртве наменише неколико „оченаша“, полегоше по слами једно до другога, прикупљајући се свако своме.

Тако је прошло неколико дана — један лепши од другог. Било је умора и смеха, уздисања и певања. Цвета се веселила: „Ако овако потраје, биће зараде!” — и већ је у глави срицала колико ће новаца донети болесном човеку. Њих двоје добива шездесет новчића даномице; ако и потроше до половицу, опет ће се штогод прикупити, што ће за Божић добро пристати. Него, човек снује, а бог одређује! Изненада обрну време. Радећи преко дана, опазише како се небом к северу вуцаре светли облачићи што су изгледали као рашчешљано руно. А и сунце тај дан на западу није зашло крваво: сакрило се, пре захода, иза тамног дугуљастог облака и није се више показало. Тај облак, разом брдина, помало се дизао и претио што скоријом кишом. У ноћи духну мртво југо. Омећавило је, и у освитку није смрзло. Назуше лако опанке, — попустила кожа и опута. Настајног дана исто се радило. Није сметало што је ветар силовито хукао и тресао маслиновим гранама.

Други дан, око подне, оставили су посао. Почело је да ромиња. Испрва су се заклањали испод крошњастих стабала и уз гомиле, мислећи да ће поросити, па престати. Али узалуд: време се погоршало. Тркимице, прокисли, измакоше испред већег плјуска до у кућицу, да се при ватри огреју и осуше.

Осле кишило је дању и ноћу, као да се небо прогалило. Вејавица, прсак и ветар измењиваху се на махове. Сунца ни за лек. Цела природа тешко је омртвила гњилоћом и каљежом. Ноге су скоро увек мокре. Студена влага увукла се у кости и у мозак. Од несташице смочних јела чисто се пред очима блешти а колена клечају. Па ипак, уза све то, најгора је мука што се нешто мора јести, ако се и не добива. Ето, сада је требало потрошити и оно мало што се зарадило за благословених дана и што се мислило за кућу приштедиш.

Једнога мрког дана, с вечери, зачестало севање и тутњава. Склопило се са свих страна — није него сад ће се очепити небо и све ће потопити. И збиља, те ноћи плуштало је као никада. Цела варош умочварила се и ублатила. Велике, густе капље, гоњене снажним ветром, удараху по крову и прозорима, будећи децу и одрасле. Звона су престала брецати на „неверу”. Све се живо уплашило и у се стисло, очекујући да престане олуја. Те ноћи излило се дажда да га је било доиста за целу годину.

И у њихову кућицу продрла је и наврвила вода. Пропустио кров, те је капало на све стране. Некоје капље гасиле су жеравицу што је под запретком тињала, и пушиле се лугом. Дигоше се кад је вода до испод њих допрла и сламу смочила. По обичају мољаху јутрењу ишчекујући жељно дан. Зором је тек росило. Унеке, не надајући му се, изненада бануо је к њима господар са жупаном. С другима и њих одведоше у оближњу конобу. Путем са свих страна пискала је вода и досизала им све до гњата. Отворише врата. Светлост дана још није била јака да продре таму. Ужегоше свећу. По коноби пливало је суђе, трупићи и даске, и све је оплимало у води. Требало је грабити и пробити одводне јарке да вода напоље избије и салије се у овећу јаругу. Боси, са загрнутим ногавицама до испод колена, стајаху у оној студеној каљужи, трудећи се и мучећи, док је добро објутрило. Мали Марко живо се уморио. Није био вичан таквој радњи. И Цвета се преламала износећи воду. Кад су изашли из конобе, још је дан био мутан, али није падало. По путевима усталиле се млаке, а низбрдицом вода дере. Са кровова капље, рекао би киши. Море се до надалеко замутило, као река кад набуја из

честих обора. Суре гомиле и куће испране истичу се јасно у тој мркоћи. Чељад покуњена, бледа и блатна жури се за послом, гледајући куд ће ногом да стане.

— Ни данас нема зараде! — рече с прага тужно Цвета сину Марку и уљезе у кућу.

При најжешћој ватри нису могли да се осуше. Из одеда се пушило као из котла. Пусту влагу, што се са свих страна натисла, није могао ни најљући пламен да савлада.

Сутрадан било је лепо. Сунце се показало светлије него икада. На прекоморским брдинама и голетима назираху се засеоце, доци, шумарци и поједина дрвета. Ваздух је очишћен и прозрачан. Ведрина неба и мора лепо се у њима одразује. Упутише се у поље. Цвета се надала да ће тај дан радити и тако унапред до њихова повратка. Преварила се: било је мокро, па посао није ишао за руком. Са маслинових стабала, чим би их се дотакао, падала је вода, а земља је била тако глибава да си је могао месити. Маслине су, купећи их, газили. Жупан устави радњу. Они се с друштвом, зловољни, повратише кући. .

Те ноћи се мали Марко разболио. Завртило му у глави и горио је. Није се хтео покрити, иако га је мајка непрестанице нуткала и мирила. После га спопаде бљуватање. Нико му није могао помоћи, јер су били у тами. Свеће нису имали.

Покушаше ужгати ватру, али се жигице беху овлажиле, а није било чим сухим успирити. Једва дочекаше дан. Марко се није дигао, него остаде лежећи на влажној слами.

Ујутру у дворишту десио се жупан. Цвета му приђе:

— Сина ми ноћас заболило, — јави умилно.

— Па шта ћу му ја? — одврати жупан.

— Ништа! — врцне она мало разговором. — Дајте мало сухих дрва!

— Зар сте све изгорели? Ча радите од њих?

— Има, има још, — пожуре Цвета, — но мокра су.

— Осушите их... Видићу ја.

Уљегоше у кућицу. Огледа се и опази уза зид наручај наслаганих дрва.

— Изгорите прво ово... А имате ли уља?

— Има нешто... Мутно је и каљаво.

— Штедите, да дотече, јер га нема ни у господара.

Тада погледа на малоба:

—Што те боли?

—Све — јадао је Марко.

—Како све? Разленио се...

—Шта знам ја... Боли....

Жупан се смисли и окрене Цвети:

—Довишћу му ликара — и онако обичава доћи у господара...

—Да—ну... Бог ти дао! — жељно га ухвати за реч.

Око десете дошао је лекар са жупаном. Цвета га уведе у кућицу. Лекар прегледа болесника и забележи му на хартији лек. Марко је једва изговарао и мало се поплашио. Није био вичан тим пословима. Пре него ће изићи Цвета упита:

—Што ћу му предати за ручак?

—Разуми се, јухе и добра црна вина...

—Е, да га је! — опази жупан. .

—А да га је ово, — шалио се лекар, уочивши врч што је у рупи у зиду стајао , нагне га и излије неколико капи. Текућина је слична нечистој мутној води.

—Окусите, да видите како је добро! — насмеја се жупан.

Лекар послуша и накрене. Окуша, мљасне, преметне језиком и избаци.

—Ово је отров. Смрди! — мрштећи се, плуну.

—Је вама, а њима је мана божја!

После се Цвета упути у господара и затражи од њега више новаца него обично да купи за сина што јој лекар наредио. Мучно јој толико потрошити. Али што ће? Не може сина оставити у туђем свету без помоћи. Да се ова невоља десила код куће, лако би. Лечила би га како је у селу обичај, али овако се ваљало силом пустити у туђе руке, па што бог да.

Лекарије, а још боље месо и црно вино, мислила је Цвета, помогоше, и Марко се другога дана подигао, ако се и осећао још слаб.

Залуду уфање. Време није кренуло набоље. Опет се размахала југовина и запрети новом кишом.

Још два дана радило се до подне, затим је наступила истиха хладна киша, као да је одредило да испере све до ноката. Тих мутних дана мисли убише Цвету.

„Није друге, треба се повратити кући”, одлучи чврсто. „Једе се и троши, а не добива се”. — Захвати је жива жеља за својим домом. И после тврде одлуке да ће сутра отпутовати, чисто се смири. А зором изненада ветар завеја силније, као да му је до инада.

— Бог зна кад ће издувати! Може да потраје још и недељу дана, рекоше јој неки, што се с њима световала.

Онако незадовољна, она оде жупану да је одведе господару да се с њим намири.

Господара нађоше у соби. Узе књигу и стаде да рачуна.

На концу је погледа, па ће:

— Мало ћеш добити, — и извади из стола пехар с новцима. .

— Хвала богу! Што је, да је!

— На, узми; то је твоје! — и пружи јој нешто новаца.

Цвета прихвати новац и стаде га пребројавати. Није веровала својим очима. Пребаци га преко руку неколико пута.

— Мало је, господару! — и загледа у шаку.

— Колико смо се погодили?

— Је... Но није ни толико. Мањка шеснаест новчића.

— Није могуће! — нестрпљиво ће господар, мрштећи се, и наново стаде рачунати... Диже главу: — Шта брбљаш? Све је у реду. За шеснаест новчића узела си литру вина за болесног сина. Зар се не сећаш?

— Па, здрави били, и то ми наплаћујете?

— Дакако! Али мени мукте доходи?

— Имате га у кући. А оно је за потребу.

Господар се наљути, па јој добаци још петицу.

— Ето, другом га мећем по шеснаест, а теби једанаест... Јеси ли задовољна?

Цвета узе и тих пет новчића и добаци скањивајући се:

—Ништа ми не дометнусте за оно што смо воду из конобе грабили и смочили се до коже. А сва је прилика да ми се син тада напатио.

Гле ти ње! — завиче господар и окрене се жупану. — Јеси ли видио? Учини добро дило! Узми је на радњу, даруј је, и све јој криво. — Тада се обрне њој: — А ко ће мене намирити? Господин бог! А? Колика би штета, видила си; ко ће ми је надокнадити? 'Ајде, 'ајде, и захвали прво богу па мени што си се прехранила.

—Збогом! — поздрави Цвета и збуњена изиђе.

Путем размишљаше. Досети се да нема ни толико колко је требало да се преко пребази. Додуше, за бродарину било би доста и нешто би претекло, али јој рекоше да брод по овако ружном времену неће отићи. А она је напремила да пође. Ко зна кад ће време умекшати. Знала је добро колико треба да плати за пароброд. Таман онолико колико је платила до амо. Лепо све срачуна у глави, помажући се прстима. Залуду, фали нешто, ако ће и мало. Свеједно се смири: мислила је да ће се и с тим лако превести. Али, чим се некако утеши, паде јој на памет болесни човек, деца..... Како ће без ичега кући? Растужи се и, онако невесела, рече сину да ће се још данас вратити кући.

Спремише се брзо и изиђу. Никоме се од друштва не јавише, јер их је све послао господар некуда на радњу.

Пароброд је имао да крене око једне, а већ звони подне. Цвета помисли да је боље да га причека, ако ће и дуже, да је не остави. Није ни сумњала да се неће превести и за нешто мање. Штавише, надала се да ће је примити онај што даје билете и за половицу, кад сазна за незгоде што су је непрекидимице салетале, а да није ни за што она крива. Помисли да је и она крштена душа. Тако на обали, ишчекујући, намери се на неколико Загораца, које је по ношњи познала да су из села што је било подалеко од њене куће. Ипак јој се учини као да су комшије и придружи се њима. У разговору једно с другим жена се изјада, тужећи се на рђаво време и никакву зараду.

—Ето, не прикупих ни за превоз!

—Па како ћеш? упита је преко воље неки из друштва.

—Та пустиће ме, неће гледати на мало!

—А—ја, види се да си невјешта. Нећеш ти данас кући!

—Што велиш, болан? Шалиш ли се?

—Вељу ти, неће ти дати биљета, да ти је таман новчић открњен. Познајем их.

—Убијаш ме... Немој тако! — изненада ће Цвета.

—Ја ти рекох, а ти ради како знаш! заврши мирно Загорац и оде од ње.

— Куку мени! — ухвати се жена за главу.

Напоследку с мора звижну. Сви пожуре на мост. Пароброд пристаде. Агент друштва наплаћивао је превоз и раздавао билете путницима. Био је намргођен због ружног времена и мноштва Загораца, с којима се ваља циганити и препирати. Ветар је силно дувао, те се склонио иза зида што је луку бранио.

У оној вреви и мешанији Цвета се, потежући сина за собом, једва довуче њему.

— Двије цедуље за ме и за овога, — и покаже на сина.

— Куда ћеш?

— У О...

— Дај новац! — и пружи руку.

— Колико?

— Двије круне и двадесет! Дај, брзо!

Жена се скањива. Најпослије смисли се, развеже мараму и пружи му круну.

— Ча? 'Ајде к врагу! Двије круне и двадесет! — понавља агент љутећи се.

— Ето све! прегори се Цвета и истресе новаи у његову руку.

Агент брзо преброја.

— Још двадесет хелера. Дај! Ала!

— Немам више!

— Онда што занрветаш, бештијо! — и утисне јој силом новац у руку.

Други нахрупише да потпуно плате. Истиснуше је. Звижну по други пут. Загорци се намирише. Укрцају се. Цвета приступа опет агенту.

— Попусти оних двадесет хелера, замоли га сузним очима, да одем с осталима. Немам више... Бог ти дао!

— Не дам биљета без новача ни свецу! Биж'! Ето иду још два господина, — и окрене се према њима, не слушајући Цвете.

Приспије један виши чиновник и за њим неки трговачки путник. Оба црвена и разиграна, сигурно су долазили управо с ручка.

— Дајте ми биљет; знате, уз попуст! — запита чиновник.

—Такође и мени уз попуст, приђе и трговачки путник.

—Одмах господо! — одобровољивши се удвараше се услужно агент.

И трећи пут звижду. Сви нагнуше унутра. На палуби, при улазу, дочекује путнике морнар, за то постављен да од сумњивих тражи билет. Још неколико чељади узастопце укрцају се. И Цвета с Марком одлучи унићи, па догодило се што му драго. Лепо приђе с њим преко даске, хтеде згодно да закрене међу свет, али је наједном угледа онај морнар и упита за билет.

Она се часом збуни, али одмах се смисли и као да није њен посао, крене напред.

—Билет амо! — завика морнар и устави је. Жена се учини невешта.

—Одлази! — љутито ће морнар и истера је напоље. За њом изиђе и Марко. Свет се смијао том неретком случају.

Даска је истегнута. Пароброд помало натрашке измиче.

—Пустите ме, ако бога знате! — зајауче Цвета. Дајем вам све што имам! — И стаде молити и заклињати свакога ко би је погледао...

Унеке замукне. Пароброд се полако обртао, рекао би опет ће да пристане. Тај закретај теши је, — још се нада. Упрла је у њ очима, као да ће га опчинити. Напоследку машина жешће заклопота и с њим на пучину заокрену. Загази нагло. Дим се суче и кида ваздухом. Цвета замре. Нетремице гледа за њим. Пред очима часом јој сину болесни човек, нејач, кућа и мирни комшилук. Хтела би да зове, запомаже, али је глас издаде. Хтела би да пароброд заустави. Унутарња нека сила подиже јој руку. И та рука, за неко време, остаде испружена у ваздуху.

Наредни дан иза олује освануо је ведар и море се утишало. Срећа хтеде, и брод што јевтино превози крену одмах јутром преко мора. Укрцаше се и лепо приспеше на други крај. Како су ступили ногом на земљу, одахнуше као да им је камен с прсију пао.

Цвета се, у познатој јој вароши, лакше снашла него онамо преко мора. Сувим је лако, мада је до њене куће, преко брда, још читав дан хода. .

Није јој се журило, мораше је брига: како ће без пара доћи болесноме човеку? Одлучи да за који дан потражи рада у вароши.

Осетивши глад, с Марком седе на ивицу пута да се за час заложу хлебом. Ломе и једу свој крух мирно, полако, не осврћући се на свет који пролази поред њих.

—Хоћемо ли махом кући? — упита Марко.

—Без пара смо, сине, — одговори Цвета. Ако нађемо рада, да останемо овдје који дан...

Дигоше се. Цвета иде прва, а за њом Марко с напрћеном торбом на леђима. Он сада, када се дохватио краја, једнако мисли на свој мирни комшилук и бесвесно иде за мајком. Жена редом обилази све познате газде који требају радника; прошла је мимо цркву и дошла на крај вароши. Али нигде је не зауставише, чак се неки на њу окосише, веле јој: — Што ће нам радници пред Божић!

А зимњи је дан кратак, треба да пожури. У брзини што ће да уради, шврљајући, поврати се мору. На обали, пред подне, сунчајући се, шета бољи варошки свет, топло одевен. Пролазећи мимо толику чељад што ужива у богатству и обиљу, помисли Цвета на своју невољу; јада се у себи: „Толико богаташа, па ниоткуда помоћи”, и јаче осети у својој души самоћу, бригу и тугу.

— Да пођемо, а?

Идимо! — једва дочека Марко. „Али да бар нешто понесем деци”, помисли Цвета и одједном сину јој мисао: — Удијели дарак, господару! — уsrне пред тројицу младе, насмејане госпoде. Они је погледаше као у чуду и пођоше даље. — Удијели дарак! — понавља Цвета и пружа руку према времешноме човеку. Господин стаде пред њу и озбиљно је посматра.

— Ето, и теби се хоће да просиш, а? каза, откопчавајући брижно свој зимски капут.

— За невољу је, господару!... .

Човек погледа на Марка, који гледа у земљу...

— И тај момчић... Могао би и он да ради... — извадивши новчаник из џепа, утисну Цвети новчић у руку.

— Бог ти платио! — благодари Цвета и раствори руку да види дар.

Уто, изненада, нађе се код њих опћинцки полицај..

— Не дајте ништа, господине! задихан каза нагло.

— Пусти.. . Учини добро, па се не кај!...

— Али је просјачење строго забрањено. Господа се туже да им сиротиња досађује, — наставља озбиљно полицај. Затим показа Цвети пут изван вароши и каза оштро: — Одмах да ми се макнеш испред очију!... Иначе ћеш у затвор!

Њих двоје пожурише, и чисто им беше лакше кад су изишли из вароши. Зимња их је ноћ затекла у путу; роса влажила и следила образе, а кад зађоше у брда, закупи их пустош и тмица.

Касно у ноћ изнемогли падоше на конак код пријатеља Илије. Полегоше. Марко је уз ватру слатко заспао, а Цвета није могла ока да стисне: далеко је још до куће...

Мори је брига... и целу ноћ слуша и лепо разбуре како живина у појати весело трве и жваће суву траву.

Сутра, на домаку свога села, Цвета се умири и радоваше се што се враћа кући. Мали Марко зајка чим су према селу заокренули. Близу првих кућа срели се с комшијом Радом и с њиме се здравили. Летимице упиташе за своје и одмакоше журно, само да што пре стигну кући. Тако не приметише да је комшија био предљив и врцао с оно пар беседа.

Напокон приспеше. Сунце је већ зашло. Предвечерњи лахор пири. Ноћас ће бити студено, јер се небо ведри и у природи, челичећи се, све се у се скупило. Цвета застаде пред својом кућом под оголелом мурвом. Угледа да су кућна врата запрта и да око куће нема ни живе душе. Она ни у сну не наслућиваше зла, нити му се надаше. Али ипак, у први мах, у њој је нешто чисто задрхтало и потерало јој живље крв у главу. Упре врата. Види да су закључана. Није било сумње, — нема никога у кући. Није знала шта да ради: би ли причекала или да се јави комшији? И онако, у двоумици, уморна седе под мурву. Надаше се сваки час да ће подноћ однекуд банути човек с нејачади. А мали, тихи комшилук домало оживи. Стока се с паше враћа и тежаци с радње. Чобанчад се дозива, свраћа овце и козе. Из даљег, с брда, чуо би се каткад оштри звиждук и дозивање људи. Мали Марко турио је руке у одело да их загреје; ћути и чека. Одједном Цвета, забринувши се, диже се. Марко нагне за њом. Пођоше журно комшијској кући.

Те две закумљене куће добро се пазијаху, мада је њена сиромашнија. Цвета улегне у ограђени комшијски обор. Разгледа се: нигде никога. Врата су од штале и загона запрта, она од куће одшкринута. Ступи напред и, као нехотице, застане. Већ је зановило. Месец је истекао и у своју бледу светлост обавио једну страну куће и коприву што је пред њом расла. И њену главу захвати светлост — рекао би свиће. У загону брецну на вођи звонце. У кући се неко огласи и причини им се да се по њој дружина премешта.

—Уђимо! — нестрпљиво ће Марко. Што ћемо напољу? Ступе у кућу. Око распламсале ватре окупила се домаћа чељад; између њих и њено двоје нејачади. Довечераваху. Деца и не опазише мајку, док се не јави комшиница Јурка:

—Цвијето, сестро! Кад стиже? Бићеш се уморила? Сједни! — и приђе њој.

Цвета се тек с неколико речи здрави с дружином и одмах приступи својој деци, те једно за другим изгрли.

—А куд је Перо? — напокон брижно упита и загледа се у чељад. Сви замукоше, нико не мрдну. Она претрну, наслути нешто тешко. Застрављена, дршћући прихвати старијег синчића за главу и упита га нагло:

—Што би с оцем? — и упре у њ плашљиво очима.

—Умро је, — одговори мирно дете и загледа се у ватру. Њу у грудима љуто жицну, као да јој је ко заринуо нож у срце. Часом се уздржи и упиљи поглед у чељад. Нико не трену оком. Тај подмукли мир увери је о несрећи. Горко зарида:

—Перо, хранитељу, куда оде? — и простре се по тлеху, бијући се шакама по глави и прсима.

И мали се Марко расплаче. Суседа Јурка није могла да изговори ни цигле утешљиве речи. Блене у њу и нешто кроз зубе мрси. Мушки, као да није њихов посао, ћуте и пуше. Не чује се него јецање и кукање мајке и сина. Најпослије Јурка се разбере; дотужи јој Цветина мука. Стаде па је диже и теши.

—Погибе! Јадна ти сам до бога! — очајно нарицаше Цвета.

—Хвала богу! А да коме ћемо? — мирила је кума, па настави: — Сахранили смо га по кришћанском и сеоском обичају. Бог никога не запушта, неће ни тебе!

—Од чега умује? — Цвета каза као за се.

—Познајеш га: радиша као нико у селу. И, онако неорну, не даде му се стати прекрштених руку. Оде у гору да насјече дрва. Кад се вратио, тужио се да га боли. Сутрадан легне у постељу, да више не устане, — исприповеди Јурка нагло и уздахну.

—Казуј.... — муцаше Цвета.

Рана на нози дала му се на зло... Није боловао него недјељу дана... Пазила сам га као свога. Да му бог прости!

—А љекар? Шта уради он? — питајући гушила се у сузама Цвета. .

—Посласмо по њ, али га није било у месту. Некуда бијаше отишао....

—Цвета, у плачу, у неке каза:

—Хајд'мо, децо, у кућу!

—Куд ћеш по ноћи? Бог ти се смисловао! Маши се, среће ти, да штогод поједеш — бићеш гладна?

—Остани, Цвијето, до сутра, боље ти је! — јави се и Јуркин човек.

—Хвала! Не могу. Чини ми се сад ће душа из мене. — Обрне се дјеци: — Идимо !

Нађоше се у пуној ведрој ноћи. Месец се надигао над кућу и поврх дрвета. Његова светлост расипље се пољем и шумом. Увукла се у доце и провале. У околу нигде жива гласа. Ваздух је влажан; ноћна роса кваси мрку земљу и суро камење и истиха залева бело зимско цвеће што се иза камења крије, да се зором смрзне и, кад сунце сине, размрзне и немилице га убије, Цвета, гоњена једном мишљу, ни на шта се

не обзире. Жури као луда. Отвори врата и улегне у кућу. Самотан и празан простор зевну јој пред очима и ужасом је потресе. Мека месечева светлост продре пред њом до на крај куће, све до кревета. Осветли га, спуштајући се на њ. Цвета полети за том светлошћу. Обухвативши рукама кревет, простре се по њему као да види на њему свог човека и жели да га огрли. Деца се приљубише уз њене скуте. Крију се у њих и плачу.

БРАЋА

исмо, што су га у овај час примили, браћу узнемири и увјери о ономе о

чему су досада сумњали. Отац у писму свјетује их и опомиње да се чувају скитача Митра из Скадра, јер су га сигурно послала Османова браћа да освете братову крв.

А Митар данас на цести с њима ради, па су начисту што га је к њима довело: обистинила се њихова слутња; није их ни за шта неколико дана прежао.

Браћа се погледају и презаво базиру на њ, а старији, Спасоје, упознаје га боље и мисли: „Сигурно је он; чини се невјешт и пренаша мирно камење, као да ни за шта не зна”. Једнако се страховито погледају, све им очи бјеже на њ. А док њега не уочише, бијаху се лиј епо примирили — вријеме бијаше зацијелило све невоље што су их поднијели у потоње доба.

Они су оставили своје огњиште у Арбанији и са старим родитељима пребјегли у Црну Гору, откуд су им се пређи иселили. Собом поведоше крупну и ситну стоку и све оно што су у бијегу на себи могли понијем.

Не би они то били урадили да их на то не нагна љута невоља.

...Једнога дана зла срећа намјери на њихову кућу у околици познатог трговца Осман—ефендију из Скадра. Браћа су с оцем тај дан редили духан, да се боље осуши; уто им се он јави и понуди им да сређени духан к њему донесу: он ће га купити и боље но други платити.

Дошло вријеме, људи духан просушили, покупили и средили; у кола га укрцали, па с њиме правце у чаршију к Осман—ефендији.

Њега не нађоше код куће, већ брата му замјеника. Нуде му духан и веле: „Договорили смо се с Османом; прими га и измјери, па да га платиш пошто га и други плаћају”.

Али брат му неће ни да их чује. Каже: „Осман ми засигурно наредио да духан ни од кога не придмам, и ето већ га од неколико дана не купујем”.

Не помаже ни утврђена погодба, ни њихове молбе; још бијесан Арнаутин збива од њих шалу, смије се старцу и затвара им врата од дућана у образ.

Стари Никола види да су се дјеца почела љутити, а није их лако одљутити кад им прекипи, па, да не буде зла, одреди да се с духаном кући поврате.

Млађи син потјера коње, па с оцем одјури из града.

Старац, срдит, одмах се не сјети да је Спасоје заостао, а послије, кад су кола одмакла, помисли: „Пожуриће пријечицом, па ће их достићи”. Али у Спасоју поджегла се младићка крв: не може да издржи а да не упита брата Османова рашта их срамоти, а при њиховој муци.

Отвори врата од дућана, наоко мирно униђе, и, погледавши га чисто у очи, вели му:

— Што ти урадисмо, те ти тако с нама?... и све не изусти што хтједе рећи, јер се ефендија узвика, плане и ошамари га. Момци прискочише, стадоше га грдити и потиснуше га свом силом напоље.

На улици чељад се око њега купи: смију се лудоме сељаку, а њему се чисто блијешти; нешто кроз зубе смрси, па, постиђен, пожури одатле, да негдје изван града одахне.

Тек кад је избио на чистину и узео свој џевердар што га бјеше у крчми оставио док се поврати, разабере се и с тугом у души осјети што се с њиме бјеше догодило.

Испије чашицу ракије и, љуто уцвијељен, пожури да своје достигне.

Путем бесвјесно стиска стари џевердар и прсти му грчевито по њему играју; хтио би да се умири, но не може. Раздражен је; срамота и понижење бију га и савлађују. А осјећа у себи живот и снагу, и свјетла мисао да се освети јавља се, и у том тренутку поноситије ступа.

Тако, у двоумици што да уради, иде даље и мисли: „Доћи ће и за то згода!” Још му је пред очима мали комад цесте, па да заокрене пријечицом, и, сигурно, изићи ће пред кола. Уто, као да га је сама напаст нанијела, угледа прама себи на коњу Осман— ефендију. Јаше и долази к њему.

Осјети тај час да му се пред очима смрче; стресе му се живот, а саме руке дохваћају џевердар. Али момче се устеже да наједанпут плане; науми да се мирно с Османом објасни, па, кад му стиже сучелице, упита га, а напреже се да устави дрхтавицу у животу и гласу:

— Што данас мене и моје на правди обручи? Што не рече брату да прими духан?

— Не требаш га већ, — одврати нехајно Осман, и хтједе га мимоићи.

— Стани! А што нам не поручи, већ си наредио да ме брат ти бије? — прослиједи Спасоје, и све више жести се.

— И ја ћу, ако ми скривиш! — одговори он, и презриво махну руком.

—Момче плану и чврсто прихвати за узду.

—Море, мичи с пута! — плане и ефендија; махне бичем, но не спусти га, већ га собом држи.

—Нећу, док ми не одговориш! — бјесни Спасоје и гледа га чисто у очи.

— Мичи, скоте, јер си погинуо! — разједи се Турчин и удари га бичем по образу, па се исти час маши за револвер.

Спасоју сину мисао освете, пусти узду, одмаче се, и у тренутку састави. Пуче из џевердара. Он крочи брже, а иза неколико корачаја обрне се и лијепо угледа Османа распружена на земљи.

Па потрча, држећи пушку у руци, напријечац. Потресен, изиђе пред кола; види се, напреже се да се смири, али залуду: очи му звијерају на све стране, а горња усница једнако дрхти. А кад се нађе лицем пред оцем, погледа га страховито и истисне разговорно: ,

—Убио сам га! — и осјети у тај час да је слободније одахнуо.

—Убио си га! — понови стари, и, замишљен, рече с очитим увјерењем: Знај, и нас си убио!

У тренутку свом тројицом завлада једна мисао. Нагон да се спасе живот испољи се свом снагом, а као једина узданица сину им пред очима Црна Гора, стара постојбина њихових пређа.

И кад Спасоје нагло исприча како је било, а отац се увјери да је тако, рече синовима:

—Бјежимо, да спасемо глву! — и сам поможе испрегнути коње.

Дођоше кући окупљени истом мишљу: знаду добро што их чека ако турској власти у руке пану.

—Што је вриједно у кући, покупи! — наређује стари Никола жени, и похита брату у другу кућу да му остави и препоручи оно што се махом собом не може понијети.

За то вријеме браћа окупише стоку, па, ни часа не почасивши, породипа крену прама висовима старога завичаја, откуд се Николин отац иселио, а куда се они сада журе, жељни да се чим прво дохвате голих кршева да спасу живот.

Иду непрекидно, мало говоре; не опочивају, већ хватају пријечице, само да што прво до границе дођу.

Браћа не знају куда ће и гдје ће стићи. Не познају стари завичај својих пређа. Они тек из причања и јуначких пјесама познају земљу у коју иду. Сјећају се да су толико пута гледали правце ономе крају откуда су се назирали голи висови како стрше у ведрину неба, иза којих се сунце рађало. Знали су да тамо свијет ходочасти чудотворцу св. Василију. А када су биле кућне и сеоске славе и уз гусле се појало, било је те су се заносили за оним брдинама и жељели их једном у животу видјети.

Сада су им на догледу: распознају голе кршеве гдје се орлови тиће, али они не иду тамо да ходочасте ни на какву славу, већ да заклоне главу међу оне голети.

Кад одмакоше од границе, породица, уморна од пута и узбуђења, сустаде; устави се да отпочине. Осјетише се сигурни између кланаца и кршева, у земљи гдје одувијек суди њихов сој.

А и сутон већ се хвата по потоцима и доцима; постепенце неосетљиво диже се навише, док не посурише над њима и највиши висови и све се заодјену суром свјетлошћу, која је обавила и њихове тугаљиве прилике и огладњелу стоку, и изједначила их у боји с тврдим, сурим стијенама. Отац размишља што ће од својих и од себе. Познају га добро у староме братству: има међу њима и кума, добра човјека. Отићи ће тамо; првих дана наћи ће му се на невољи, али послје?

Зар да се удоми у оним голим кршевима, откуда му се отац иселио? И дође му помисао: „Да му је добро било, не би оставио своју кућу и пошао у туђи свијет”. И буљи у простор, и пренаша се мишљу код запуштена огњишта. Гледа пусте њиве, обрађена поља, и сјећа се труда и зноја док га је обрадио; и гледа пред собом огладњелу стоку што на голети скапава — нема чега да, се маши.. и смрче му се у души.

Није друге, разабире се и лијепо схваћа своју невољу, — али учињеноме нема лијека.

А кад му поглед пане на синове и у памети му сине што би се од њих догодило да су код куће остали, чисто му се живот потресе. И гледа их пред собом живе: њих двоје, једног до другога; и док их гледа, заборавља на невољу и бесвјесно у души му се усељује весеље: док је њих, што ће да жали! Зар на свијету има ишта јачега и вриједнијега мимо њих?

А браћа окупљају живину и наредни су да даље крену.

Они тек што су границу прешли, осјетише се лакши: младост их носи. Спасоје је задовољан што је изнио живу главу: осјећа се жив; а млађи, кад га гледа, диви се његовој снази и јунаштву; жести се, и још млад, мисли: „Поред своје живе главе, што је лепше од освете?!”

Најпослије и отац се диже, и породица опет крене. Пожурише да куму чим прво стигну; сигурни су да ће код њега, изгладњели и уморни од дугога пута, наћи топли конак.

У свануће стари Никола и син му Спасоје пођоше на Цетиње да се властима пријаве и да чисто испричају што се догодило. Па ако власти нађу да су право радили, у одбрани образа и живота, нека их приме међу осталу браћу, као своје поданике.

Другога дана, задовољни, с дарованим пушкама о рамену, што је знак да их је господар међу своје примио повратише се куму.

Настајних дана упријеше живо да прије зиме и снијега саграде комад потлеушице, да заклоне главу они и благо им. Помаже им и кум; и породица се чисто весело усели у нову кућу.

Али надође јесен и затече их истрошене и отанчале; трсише брзо оно што су имали, а зараде ниоткуда; није но да се скапа од сваке невоље. Отац гледа своја два сина, млада и јака, и мисли: „Док је њих, биће и хлеба!”

Па се договорише: дигоше од своје владе путне листове и упуте се у Боку да, као и други, штедњом и својим животима теку новац, да прехране себе и своје.

И срећа их намјери на радњу, па пошто им рекоше да ће бити зараде за дуље времена, синови остадоше у граду, а отац се поврати кући да на паши замијени жену и да уздржи оно потребе што са собом у бијегу понесоше.

У подне радници су отпуштени с посла да се заложе. Браћа су купила за објед, као и обично, хлеба; њима је доста њиме се заложити до вечере.

Сјели су као и други на ивицу пута, до самога мора, на одваљено камење што лежи по још недограђеној цести. Ваде крух из торбе, крмадају га, но некако им се не прима залогајем у устима; звијерају уоколо, а поглед им и нехотице пада на скитача Митра, који наоко нехајно их посматра, али на махове издаје се: види се, није му мило што у њ гледају, а не може да их чисто погледа, буну се, па пође на страну, само да им није на догледу.

А браћа, кад им није на оку, грђе предају: у непознатом су свијету; иду по ноћи по оним мрачним и тијесним улицама: може да их негдје из бусије нападне и у трену ока смлати или убије.

Па може бити да се с њим још неко крије, биће их и више: Османова браћа богата су, неће штедјети, само да брата освете.

Старији брат Спасоје све је узбуђенији што више размишља; жао му је што је доље силазио и брата собом повео да обојица лудо настрадају.

А били су се привикли послу, мекоти времена и питомини код мора, и одредили да остану док год радње буде, да не дође овај наручени скитач, од кога једнако стрепе.

—Што си замишљен? — пита млађи брат, с намјером да чује што ће Спасоје рећи.

—Најбоље би било да оставимо раду, па да се кући повратимо. Не опомиње отац онако; одговори он смишљено.

—Да га јавимо суду! — настави млађи. — Зашто да оставимо радњу? Потребни смо.

Опет обојица ћуте, размишљају у, али залуду: не могу да се одлуче што да ураде.

А пред њима стоји раскомадани хлеб; сунце их гризе и море мирује; око њих се све упокојило.

Радници, пошто се заложише, растркаше се да се вина напију, да боље одоле послу.

Млађи брат покупи заостатке и стави их у торбу.

Затим се оба дигоше, стресају са себе мрвице, и растежу се у сунцу.

Гледају у море, а кад подигну главу, очи им бјеже на њихове висове, већ покрите снјегом, и пламте им снагом и здрављем. Али, види се, изражај им је лица забринут и тужан, и немирни су, а имали би уживати у својој младости, док је око њих све ведро и упокојено.

—Најбоље је да се повратимо, — понавља Спасоје. Није вајде своје послове другоме казивати.

—Ради како знаш, — одговори млађи. Али часком смисли се: — Знаш што? Прото добро нас познаје; да га замолимо да Митра с радње отјера, да друге не брка.

—Тражиће разлога, — замишљен одговара старији.

Уто к њима однекуда прилази Митар; погледа их испод ока и поред њих прође; збуну се, па кашљуца, и као мимогред пита их: „Еле, момци, како сте?” Браћа га у чуду гледају и не одговарају гледају га како тешко корача и презаво се на све стране обазире.

—Испричај све проту, — нука млађи брат Спасоја, кад је Митар одмакао. — Нема ту зла... бранио сам се...— и, угледавши неимара, вели живље: испричамо, видећеш, биће нам лакше!

Оба, онако подражена и узбуђена, приђоше к њему. Млађи узне ријеч и укратко све исприповједа.

— Па ето, — збори на свршетку, — сад тај скитач, зао човјек, — и показује кретом главе на њ, — хоће да га освети, а брату ми при глави било...Већ молимо те као бољега, отјерај с радње ону налет, да не буде зла.

Оба брата упрли очима у њ и желе да чују одговор, али он затеже, размишља — не зна на први мах што да им рече. Дотле пак Митар по погледима и кретањима браће досјећа се да се о њему води ријеч, па не губећи времена, стругне некамо. Неимар потражи га да га с браћом суочи, а не нашавши га, увјери се да је онако како му они испричаше.

— Не бојте се! — говори браћи. Сада ће банути жандарска патрола, па ће они за њим .. А ви идите с осталима на радњу!

Браћа, умирена, прихватише се посла. Код мора у пуном подзимњем дану сунце их лијепо грије; топло им, па задовољно раде. Понешто и разговарају, понајвише раде и ћуте, као да мисли сабирају. Па им пану на памет дани радње, урезају у памети приштедњу, и у тој мисли чисто живље раде и веселе се послу. А и кући ће брзо; одмориће се и наживати својих навика: свога крша и вечерњих сједника, гдје се уз добру ватру у причању лијепо осјећа како зимска ноћ брзо одмиче.

Кад су домало у службеној дужности налегли жандари, неимар приђе к њима и исприповједи им потанко оно што су браћа исказала.

Вођа жандарски до краја га саслуша, па се и замисли. У часу се одлучио што да уради: „Злочин је учињен, убојице су пред њим, а за убиство нико није поднио казну: није друге, ваља га предати закону” .

Неимар их поведе к браћи. Они, у послу пригнути, нису видјели жандара, док вођа Спасоју не стави руку на раме. Тада се обојица окретоше и, зачуђени, погледају један другоме равно у очи.

Вођа лијепо упита откле су и како се зову, и понука их да му испричају редом оно исто што су и проту испричали.

Они, у нади да ће их жандари ослободити скитача Митра, поновише исту ствар по други пут, а вођа, задовољан исказом, уозбиљивши се, нареди им у име закона да пођу с њим.

Забринути и у стрепњи што ће се догодити, оставише рад. Радници гледају за њима, а они између њих иду и већ ништа не разумевају ћуте и не могу никако да се снађу.

Путем им је при души све тјешње, а кад уђоше у град, у тијесне улице, гдје нигда сунце не грије и гдје се тјескоба усред подне осјећа, чисто се растужише — зла слутња поче се јављати. А кад ступише на праг жандарске касарне и угледаше пред собом ходник, протрнуше до у срце; на видјелу, прво но ће унићи, сукобише им се погледи, а једнакога су изражаја: пуни сумње и братске самилости.

Послије, преко града воде их у суд. Путем бесвјесно гледају у чељад и нажгане фењере; нијесу знали куд их воде, нијесу ништа тај час ни осјећали, нити су могли да приберу пусте мисли, али црна слутња так се јављала.

А кад их жандари предадоше тамничару и овај их затвори у једну ћелију, остадоше дуго један поред другог прислоњени уза зид. Слушали су с улице корачаје чељади и вику дјечурлије, гледали су у зраку свјетлости што је однекуда одозго долазила и захваћала комад обијељена зида. И дуго су тако стајали, док млађи брат прозбори:

—Затворили нас, — и дохвати Спасојеву руку, као да помоћи од њега тражи, и надода: — Срећа те смо заједно!

—Нека су мене, убио сам! — одговори он. — Но што ће с тобом?

Сјутрадан изведоше их пред суца. Оба поновише и потврдише оно шт су већ казали.

Судац, млад човјек, посматра их; види се, вјерује њиховим исказима, помаже им кад се у говору заплету, али они су збуњени, па ништа не примјећују. Најпослије им лијепо каже:

—Зваћу вас опет, па ћемо боље развидјети, — и предаје их тамничару.

Суд поведе истрагу, а у томе прође дуго времена.

Браћа у тамници с дана у дан све више опадају, и у страху су да ће се игда сунца нагријати.

Наслућују из сучевих ријечи да би се могло догодити да их уврсте у турске поданике и предаду турским властима. Кад на то мисле, чисто протрну; не зборе, али погледима изражавају очито страх, као да знаду што их тамо чека. И тада им усне дрхте и оба, као по договору, отворено гледају у зраку свјетлости што одозго с прозора долази.

Тако пролазе дани, један за другим, без икаквих промјена. Једнако слушају корачаје чељади што улицом пролази, вику дјечурлије и неразумљиве гласове мрачнога града и шапатљиве ноћи. За кишних дана ослушкују једнолично падање кише, па их душа боли за пољем и кућицом, да се заклоне; за ватром, да се осуше и огрију, и за веселим разговором у друштву чабанчади.

Осјећају промјене времена. Кад је напољу ведро, назире свјетлију зраку што одозго с прозора к њима долази да им навијести да је над њима негде јавило се сунце и — жеља их за њим вуче. А кад осјете да им је хладније но обично и чују на махове хуку вјетра и шуштање картушине и другог смећа што га удар вјетра са улице диже и у зидове замијеће, знаду да горе, у њиховим кршевима, завија чисти сјевер.

Тада они замишљају топле заклонице у које сунце упире, гдје су се с чобанима заклањали од луте студени. Над главама им вјетар хуче и одбија се од голих кршева, а њима је у друштву мило и топло: грије их сунце, врео задах чобаница и младићки животи, скупљени један уз други да се заједнички од студени обране. С тугом у души осјећају сву сласт пустога живота, и јавља се потајна жеља за љепотом простора и

љепотом веселе свјетлости, испољава се у силној чежњи за старим навикама; желе да се огрију сунца, истрче и уморе од труда, и осјећају да им је лепше било и онда када су у страху од своје куће бјежали у црногорске кршеве, него овде, у овоме скученом и мрачном простору. А кад би их пустили, пожурили би куд му драго, ако ће и у хајдуке, да се травом и коријењем хране.

Браћа обгрљена дочекују зору; сан им у душу уноси мало покоја, а чим отворе очи, гледају у зраку што одозго с прозора уилази да им навијести наступ још једнога суморнога дана.

Али једнога дана нада да ће видјети своју кућу сине им у души као нигда досле. Узеше их по други пут на испит, а овога пута учини им се да је судач с њима пријатан и добар. Испитује их потанко и с особитом пажњом, али братски, усрдно. У његовим живим очима, у милости гласа и благом дочеку осјетише сада разабраније браћа његову читу самилост прама њима.

То их осоколи и гане, па старији исприча исту ствар искреније и топлије; ниједном се не заплете, ситурним изражајем да истину говори.

Судач их посматра, замислио се и — пише. Наједном полиже главу и упита Спасоја:

— Можда га нијеси на мртву убио?

— Јесам! — одговори он. — Виђу га мртва!

— Ти не можеш знати да је баш онај час преминуо, — опет ће судач.

— Убих га, па ето! — понавља он одлучно.

— И ја бих био исто учинио, јави се млађи.

Судач причини се као да је пречуо ријечи млађега брата, и прослиједи писањем.

Ваља да се сви списи пошаљу на старију власт, да она ријеши коме да се предаду браћа црногорским или турским властима.

Послије дуга писања, судач подиже главу и стаде у себи да чита што је написао.

Браћа га посматрају, као чини им се да од њега зависе њихови животи. Он се занио у читање, па не осјећа на себи њихових погледа; наоко задовољан је; досјети се да то што је написао није службени записник бирократскога облика, већ врућа молба потекла из сродне душе, као отицај из живог врела. У њој влада главна мисао: „Што би од браће било кад би их предали турским властима да им суде?”

Па се диже и тјешио их:

— Даће бог те неће бити зла!

А браћа захвално га гледају и, утјешени, враћају се пуни наде у тамницу.

У нади, што их већ не оставља, дочекују оца.

Кад му назријеше у тмици старачко лице, зачас заборављају своју невољу: гледају један у другог, а не могу да нађу ријечи да изразе своје осјећаје. Не љубе се нити здраве; као да се боје да тиме у овоме недостојном мјесту оскврне своја врела осјећања.

Иза њих стоји млади судаци; службено присуствује састанку, јер истрага још траје.

— Јесте ли здраво? — пита их забрјжуги отац.

— Толико што имамо добра, — одговара Спасоје, да упита: — А како је на дому? Можеш ли сам?

— Слабо... стока тек што се држи... Но свеједно, — рече живље, — само да сте ми ви живо и здраво! А знајте, зборе наши да неће бити зла, већ ће вас домало пустити.

Браћа се живо згледаше, а отац промијени говор и упита их:

— А имате своју потребу?

— Имамо. Да знаш: зарада нам је код тамничара... То ти узми код њега што ти је потреба, па понеси кући... ваљаће ти, — одговара Спасоје, и очито жали оца.

— А како мајка? — сјети се наједном млађи, и стидљиво обори очи и маче се с мјеста.

Држи се и — одговори отац, замишљен.

Часом ћуте, осјећају да би имали дуго да говоре, но не могу, па сабиру мисли, као да желе да све што имају у души једном ријечју изразе.

Дуго синови оца посматрају, и све јачи нагон осваја их за кућом, па и нехотице у души буди се немир; раздражено гледају око себе, но благи поглед очев, пун трпљивости, смири их и наново се прегарају.

А вријеме пролази. Тоба се сјетише кад негдје даље уминуше корачаји војника који су у марширању пролазили поред тамнице; те корачаје они су у памети бесвјесно пратили; када их нестане, као пренуше се.

Па и судаци их опомиње да је вријеме растанку. Он то изговара топлим гласом очите самилости, па отац и синови усрдно у њ гледају.

— Помоћи ће господин! — изрече умилно стари.

—Хоће, — потврђују синови с очитим увјерењем.

Наново ћуте. Млади судица се замислио.

Гледа она тугаљива, здрава лица; у души му одзвања старачки, дрхтави глас; осјећа на себи живе младићке погледе, жељне ничега другог већ радње и сласти у своме животу.

И оно нешто тешко, пусто, слично њиховим животима, осјећа у себи, па у тренутку у памети сину му сва трагика изморена народа, и јаки нагон сродства уставља се на њиховим тугаљивим лицима.

—Вријеме је да се одијелите! — вели им гласом као да их моли.

А они драговољно слушају: љубе се: а не говоре већ измјенице дају један другоме све што у души имају и у себи од рођења носе.

...Браћа још неколико дана обгрљени ишчекују зору и, тек што се пробуде, гледају у зраку свјетлости што одозго с прозора долази и дан им навијешта.

Нада им се непрекидно јавља, а живот и младост не могу да се одрекну свјетлости и простора. Па када једнога дана униђе млади судица да им јави да су прости, јер су осле црногорски поданици, — чисто обезумише. Силни излијев радости махом баци у заборав сву муку и невољу.

—Фала, брате! — пуном душом говоре младоме суцу, а њега та ријеч потресе до у душу.

Излазе на улицу, збуњено се гледају, а очи им играју, као да хоће да у се сакупе сву растркану свјетлост изгубљених дана.

Изван града гледају своје висове: мећава их обавија и бијеле се сметови снијега. Тамо сигурно вијавица и студен бије, али њих за то није брига. На догледу тих пустих висова осјетише се као риба кад се из мреже измакне и морем заструји, — осјетише бесвјесно, као никада досле, сву љепоту свјежине, свјетлости и простора.

ЦВИЈЕТА

вијета, слушкиња у кући газде Вељка, трговца у граду, брише стакла

на прозорима да се у соби боље види, јер сваки час доље из дућана може да бане господар, а њему је мило да је у кући што је могуће свјетлије.

Напољу непрекидно киши, а, сва је прилика, неће задуго престати, јер јесење кише, кад навале, не устављају се лако.

Засве што је већ пун дан, у кући је тек сутонска свјетлост, а тако је увијек кад је небо натуштено. Из тијесних улица што леже испод голих брдина с високим нагомиланим кућама одмах с јесени свјетлост је поступно слабија, а сунце се нигда и не показује; оно само што за ведрих дана часом обасја врхове виших зграда, па га се оздо од жеље гледа како се одбљескује на горњим стаклима.

Дјевојка брише стакла, лагано и одмјерено, као што је монотono падање кише, и погледа доље на чељад што се жури да не покисне.

Она то ради свакога дана, и то јој је један од најмилијих посала: бар није увијек у тмици!

—Брзо, па постави трпезу! — јави се госпођа, вукући се лијено из кухиње, застаде код прозора и гледа кроз стакло доље, у блато и каљује слабо покалдрмљене улице.

Цвијета доврши посао, пође у кухињу да стакне, а, повративши се, простре на трпезу и смјешта посуђе за објед.

Домало, једно за другим, дође син господарев Никица, дијете, и кћи господарева, већ дјевојка за удају, па најпослије и господар из дућана.

Он потапка ногама по поду, свуче капут и сједе за трпезу. Намргођен је као и обично. Води послове у кући и дућану, а засве што је окосит, набавља својој породици оно што јој је потребно да добро живи.

Извади из џепа новине и стави их на сто. Затим, наоко једнако једак, рече као у вјетар, не гледајући никога у лице:

—Дошао је одговор од Спасоја; пише за њу, — погледа испод ока на слушкињу.

Дјевојка се постиди тога погледа, јер се махом сјети о чему господар натуца, па изиђе из собе у кухињу.

Сви су тога часа мислили на њихова негдашњег слугу Спасоја, који се бијаше отраг неколико година иселио у Америку. Наједном му паде на памет да се жени, па бијаше писао господару да му пошаље неколико фотографија од наших дјевојака да себи изабере једну, која му се најбоље свиди.

— Ја ти се радујем, — рече јој госпођица, кад се Цвијета, постиђена, из кухиње вратила, и насмија се преко воље, као да јој завиди на толикој срећи.

— Лијепо ти је изашло, да! — помилова је и господарица. — Сад ваља да се на пут спремаш.

Преко објода о тому се већ није говорило, и по обједу тмица и непрестано монотонно падање кише по калдрми и стаклима успављује их, па је у кући, за мало вријеме, прави тајац.

Иза црне каве господар са сином пође преко дворишта у дућан; господарица, дремљива, вуца се по кући, чека на коју пријатељицу да је походи и разговори. Госпођица се забавља својим шиваћим послом, а уз то гледа на улицу, на свет што се по киши жури.

Цвијета на први мах не може да се снађе. Истина, надала се и жељела је да се тако сврши, али мишљаше неће тако брзо, а докле се буде завлачило, добиће времена да размишља.

Распремајући трпезу, долази поступно у се, разабире се и одваја мисли и осјећаје, који су наједанпут на њену утијану природу навалили и жестоко је потресли. И сили се да буде мирна, па, као и обично, свршава по кући поподневне послове, а послје сиђе доље, у двориште, да пошије један омот, како јој бјаше господар наредио.

Престало је кишити, али свеједно небо је застрто оловастим непомичним застором, спремно да наново започне.

У дну дворишта грбави постолар млати чекићем по растегнутој кожи; Цвијета часом заборави на се и сјети се његове кћери, учитељице. Чуђаше се када ју је видјелаfino и господски одјевену уз онога немоћнога старца што се до касно у ноћи мучи да се прехрани. И толико пута њих двоје дошло би јој на памет кад би гледала у трачак свјетлости што је избивао из оне мрачне рупе у дну дворишта.

Одлучи се на посао, па, пошивајући, мисли је заокупљују, а на махове и мучно јој је сва као да од нечега преда.

У томе слуша жамор с улице и гледа дјецу која потрчавају поред врата и учини јој се да би ваљало да буде и она весела, јер су јој се жеље најпослије испуниле. Али залуду, радост не може да јој се у душу усели, као да је од ње нешто гони, — а наједном лијепо и устрне. Престаде пошивати, и с иглом у руци загледа се преда се: у памети

напокон бијаше се уобличио оно што је мори, и одвојито испољило се. Било јој је помучно изручити своју фотографију господару, да је с другима отпрати Спасоју. Толико дана отезала је и тргла се сама собом у двоумици: би ли је изручила или не би? Тешко јој је било у души и мораше је црна слутња; толико је пута погледала у своју слику и похитала к огледалу да се у њему види.

Знала је да се иза болести од оспица подоста промијенила; истина, нагрђено лице поступце пунила је младост, али ипак увиђаше разлику и осјећаше се скромнијом у својој љепоти. Али природни закон жене да потражи човјека надвлада двоумицу, и у задњи час одлучи се. И мал'да не, послјије неколико времена, бијаше јој свеједно ма какав одговор да дође, а на махове мишљаше да ће то све тако проћи, да се Спасоје неће на женидбу ни одлучити.

Међутим, сада је одговор дошао и изненадио је. Веселила би се, а не може: не да јој црна слутња што је мори и смуђује; нема поуздања у своју срећу.

Девојка часом прекине низ мисли и заборави на се. С улице чује се снажни људски ход: помисли да војници марширај у, па и нехотице послушају, док за кућу заминуше.

— Јеси ли сашила? — упита је Никица, увијек весео, и надодаде: — Мило ти је што ћеш се удати, је ли? — Па се постави пред њу, погледа је љубопитно у лице, као да је одавна није видио, и отрча преко дворишта.

Дјевојка доврши посао и пође у кућу.

По собама већ осваја мрак; ствари се тек назире и губе свој посебни облик, а по прикрајцима лежи све нагомилано, као у сноповима.

Цвијета пође равно к великом зрцу, с очитом вољом да се у њ погледа. Огледа се дуго, но не може да се лијепо види. У сутонској свјетлости лице једва разабера, гледа свој израз и облик, а и не опажа јамице и пјеге што су јој иза болести на образима остале. То је умири само за час; узбуђење тјера је да се посвема види, јер јој се учини као да је заборавила како заиста изгледа, и јесу ли примјетљиви они трагови немиле болести.

У хитњи ужеже свијећу и поднесе је пред огледало.

Између двије свјетлости лијепо се одбљескује њена прикладна глава; трпељиве очи смеђе су затворене боје, али црне обрве и трепавице дају им тамни и умирени израз. Задовољна, једнако се надвирује, а кад маче свијећу да пође, у задњи час дуге трепавице задрхташе на исти начин као када за ведрa дана, изненада, у грму нешто шушне и тек примјетљиво у сунце полети, па испод њих фрцне живљи сјај очију, и махом склопе се, а лице добије засјенути претљиви израз. Свиди се сама себи, па се још једанпут надвири, као да јој је у одразу огледала нешто лијепо остало.

Па наново прихвати се посла по кући. Ради као и обично, али узбуђење једнако се јавља, издваја се и не да јој да се у мислима смири.

Мрак се спустио, и наријетко ужежени фењери жмире када је она узела сић да пође на воду.

По тијесним улицама пролази сваковрсна чељад, а понајвише сусреће дјецу, слушкиње и војнике. Ваља да прође поред саме касарне, а увијек, када се између војника нађе, преда да јој што зла не ураде.

На крају града, с једне и с друге стране улице, из крчме слуша пјесму, а ондје гдје су црвени застори на вратима спуштени весело свира неко у хармонику и види се на застору како се сјенке унутра поамно врте.

Пролази поред војничке страже да из града изиђе; војници је безочно у очи гледају да се увјере је ли она као и друге, а дјевојка, оборених очију, пожури да чим прво одмакне.

Изишавши кроз градска врата напоље, осјети се као и увијек слободнија, и нешто се у њој преокрене, одахне. А вечерас је и живља, окретнија; чини јој се да би се сада испоредила с онима што весело мимо њу пролазе, — тако је лака у ходу и у мислима.

Мирно слуша отицај живе воде што из голога камења отиче у море; вечерас не јагми се као прво да прва зграби, па да одмах пође; мило јој гледати у мрачни простор и вреву свијета.

Над врелом на путу, тик градских врата, стоје поредани војници: увијек су ту на бијези када је ура да дјевојке дођу по живу воду. Слуша задијевање и смијех: сами кихот живота и страсти!

— Ала вечерас слијепе младости! — јави се обијестан глас. — А ми се патимо... Дану, жедан сам, — вели једној дјевојци — напој ме!

Прилази к њој, шапће јој и не мари за осталу чељад.

Цвијета слуша гласове страсне омладине што се мијешају са шумом борова изнад врела и лаким отицајем воде, над којом стрши мрки град и пуста голет.

Заграби сићем и у узбуђењу због данашње вијести враћа се кући.

При вечери и послије, мисао је носи к Спасоју, и једва чека да пође у своју собицу; тек онда ће средити своје мисли. Али, док је утрнула свијећу и нашла се у постељи, у можданима замеће се сијасет мисли; нејасне су и несхватљиве, не може да их уобличи нити да једну од друге издвоји...

На махове цијели низ животних догађаја пред очима јој лијепо сине: није но да их у слику уоквири, па да мирно усне; и дуге трепавице већ се склапају, кад изненада наметне јој се силом нова двоумица и поруши већ установљен ред — и никако да мирно усне.

...Њена мајка, удовица по други пут, удаде се за Црногорца Петра, поодавно настањена у граду, и собом поведе и њу, још малену. Свога оца не бјаше упамтила, па Петра упознаде као свога рођенога, а и он је прими као своје дијете.

С мајком и с њиме проживљела је прво дјетињство. Али се мајка наједном разболи и умрије, а она остаде сирота. Из мрачнога, влажнога стана није знала куда су јој понијели мртву матер, а ни послвије није дознала за мјесто гдје су је укопали.

До тога времена живјела је као и остала дјеца што су се купила близу њихова стана, испод мрачнога, нискога свода. Увијек у сутону, између високих кућа гдје нигда сунце не сије, није се одмицала од свога сиромашнога сусједства, као да се боји свјетлости и угледнијега свијета.

Са црногорских брдина у себи донијела је јаку здраву клицу, из које се, поред свега што је сунце не огријеваше, лијепо развијала; и да јој мајка зарана не умрије, била би дочекала пуну младост без бриге и не би прво времена потужила се на свијет.

А није била ничему узрочна. Свом дјетињом вољом и душом приону уза свога поочима, свога хранитеља и једину своју утјеху. Али он се не одазва њеној дјетињој љубави. Нешто невоља, нешто зло срце, а нешто и њен неограничени нагон привржености, озловољи га прво времена.

Свугдје дијете пристајаше за њим, без њега не могаше да се снађе, а то њему додије и наједном науми да је сметне с бриге. Хтједе да је намјести у коју кућу да се служећи прехрани. Намјери се пригода, те то и уради. Али дијете никако да се свикне: већ трећег дана нађе је пред вратима гдје га трпељиво чека и гледа га умилно да је под свој кров прими.

Опомиње је и наговара. А кад увиди да ништа не помаже, додија му се још грђе; пита је зашто бјежи из добре куће, а она, мјесто одговора, јеца и једнако вели: „Ја ћу с тобом!” Најпослије одреди да је, кад се пружи пригода, пошаље у њено родно мјесто да се братство с њоме брине.

Једнога јутра купи комад круха и завеже у мараму, подаде јој и двије шестице за пут, па је с друштвом опреми пут Црне Горе.

Бојећи се да је не избије, дијете наоко послуша и пође с друштвом заједно. Бјаше се старим путем попела све до задње виси, откуд се још море видело. Наједном, прво него ће да заокрене у до, окрете се прама граду; може бити да јој га је било мило, или се сјети свога поочима, или своје мртве мајке, тек, не рекавши никоме ни ријечи, нагне наново натраг низбрдицом. Чељад је дозива, али се она не обрће, већ једнако трче.

Увече, поочим, носач на обали, нађе је пред вратима са завежљајем у руци; круха није окусила, а када га угледа, зајеца и вели му, а да је он за што и не пита:

—Ја ћу с тобом!

Он је избије и, онако љут, вуче је за собом. Поведе је у једну крчму, гдје испи по литре вина, па кришом измаче се.

Дијете га чека и чека и сада, као дјевојка, кад се оне ноћи сјети, протрне. Дуго је чекала.

У крчму долазе људи и одлазе. Лампа дими и заудара, а један пијанац додијавао јој, грдећи њеног поочима; нуди је да у њега дође служити, гдје ће јој добро бити. Онако слабој, смета јој његов задах од вина, и чисто се плаши његова муцања и погледа малих му мутних очију. Мирно га слуша, но не одговара, а и остала би ту цијелу ноћ, јер слуги да је поочим неће у кућу пустити, али око десет часова крчма остаде празна.

Крчмар разгледа испод столова и по угловима, отјера једно велико псето што се бјеше склонило од студени, и затвори. Прегледа кључаоницу, оде, а њу остави пред вратима.

Киши и хладно је.

Неко вријеме, згурена уз кућу, гледа у чељад што се жури, блене у простор, а најпослије буљи у војника на стражи; заборавља своју невољу и слуша једнаки му ход амо—тамо по намештеној дасци.

Студен и глад облада њеном вољом. Од синоћ ништа није окусила, завежљај с крухом однио јој поочим, па инстинктивно упуту се према његовом стану.

Неколико пута, у одмацима, страховито покуца на ниска врата, загребе залеђеним ноктима, зове полако у стиду и страху, па кад не доби одговора, шћућури се уз врата, а од слабости и умора тек се на ногама држи. А киша једнако пада и отиче низ јаруге. У дријемању од слабости слуша однекуда из друге улице ударање у хармонику, пјевање и цијукање.

У зору поочим нагло отвори врата и мало те се о њу не спотаче; дијете успрене и исправи се. „Студено је”, рече тресући се. Али он, затворивши врата, пожури мимо њу да чим прво на пароброд стигне што је рано долазио, у страху да га други носач не претекне.

Дијете не може да већ одоли студени и слабоћи, па униђе у прву кућу где је видјела да свијећа гори. У тој кући остала је неко вријеме да отправља ситне послове, да се прехрани, јер је поочим није већ хтјео ни на очи, а она га се почела и плашити и помало отуђивати се од њега.

Послије, сретним случајем, намјерила се на садашњег господара. Свидјела се господару и била вјерна другарица кћери му. А кад је поодрасла и развила се до дјевојчета, послушна и мирна, остаде у кући ко домаће чељаде.

Дјевојка се за првих заранака прене и оћути мање сањива но обично. Буди је војничка труба што навјешта јутарњом молитвом освит дана. А лијепи сан још је

милињем испуња: нашла се негдје у плодноме крају. По ораницама и ливадама пасе угојено благо и сија топло сунце. Ту се у сунцу срета са Спасојем. Он је води у хлад. Пландују и разговарају, но не сјећа се ријечи. А не сјећа се ни мјеста, засве да јој се чини да је некада ту била. И осјећа слачину у животу и за дах умирене сласти...

„Вјетар мора да је напољу”, помисли, јер над кровом његов удар тугаљиво фијуче, и фијук се слива са звучном јekom војничке трубе. Њој и нехотице пред очи долази војник у тешкој служби на стражи, помисли на њ и као осјети зиму напољу, сажали непознатог патника и купи се под топли покрвач. И, посве разбуђена, осјети се задовољна, а млада свјетлост дана охрабри је и учини да схвати јучерашњу вијест. Занос је потресе, скочи из постеље и брзо се среди.

Наложи ватру, поспрема по кући, а осјећа се свакога часа слободнијом.

Када раствори прозоре и увиди да је ведро као ријетко када, обузе је жеља да изиђе; поступно све више осјећа у себи врео живот, а пред очи долази јој Спасоје, и гледа га онаква каква га је први пут видјела, кад су га у господара довели.

На брзу руку сврши јутарње послове по кући, па, као и обично, изиђе и упути се на обалу да покупује све што је у кући потребно за сваки дан.

Кошарицу носи у руци, а студен вјетар забуши је у лице; преко ноћи духнуо је сјеверац, отјерао облаке, осушио калдрму и путове и донио зимње сунце.

Пролази поред страже: срчаније гледа у војнике и избије из града на обалу.

Прво што запази сунце је, што непримјетљиво, поступице осваја комад по комад голети западне стране. Оно се рано родило тамо откуда је она дошла, на висима Црне Горе, али до доље још није допрло, иако је већ ручано доба; пријече му надстојне високе брдине између којих је упао град.

Није знала зашто је наједном обузела жеља да се на сунцу огрије; чисто га ишчекује са слашћу, као да ће јој оно донијети оно о чему је ноћас снивала. Па како је дан и сунце освајало, онако је у њој све јаче издвајала се жеља за животом и свјетлошћу, и није могла да обустави бујицу унутарњег узбуђења, а то је било против њеној навици: у тмици и кућноме миру бјаше се потајала њена природа.

Брзо напуни кошарицу кућним потребама, у хитњи прочаврља с продавачицама, а сретавши се с једном другарицом, исприча јој вијест о Спасоју; у забуну и не опази да је другарица пречињала се да јој се на лицу не опази завист.

И никако да се поврати кући. Стоји на једноме мјесту и замишљена гледа. А око ње врви свијет, но она као да га и не види: мисао је далеко води, и хтјела би даље да пожури. И опет гледа у сунце, али оно је још далеко, мада су већ врхови планина у пламену; прилази, али полако, док би она хтјела да се овога часа у њему огрије. Па не размишљајући, са жељом у души жури се прама њему да га предусретне, и чини јој се да га је одавно потајно жељела, а сада ће да га свесрдно поздрави.

Хтједе да прође преко војничкога вјежбалишта, но сјети се да је то забрањено, и сјети се како је једном Спасоје причао да се био препао од војника, јер бјаше прама њему пушку наперио, као да ће гађати у њ.

Обиђе поље и преко војничкога дрвореда изиђе на пут што уз море води. Устави се код увијек зеленога бора самца што се у пучини затона огледа и вјечито над њом бруји, као тајанствена пјесма из даљине....

А сунце јој полако у сусрет долази и захвата својим увијек топлим зракама. Лице просиње, купа се у његовој свјетлости, осјети топлоту и испред засјенутих очију, кроз затресене трепавице, бљесну јој сијасет шарених боја.

Слободно погледа на живо море и хтједе да преко његове пучине продре у недоглед. Знала је из чувења да се оно простире у неизмјерну даљину и да га око не може захватити. И чисто јој жао што се преда њу доставило оно голо високо брдо, иза кога је сигурно доре и камо ће она домало отпловити.

И већ се сложила с мишљу да ће се далеко иселити, преко свијета, и није јој жао, јер тамо ће наћи Спасоја који јој се све више у мождане усељује.

Гледајући у море, сјети се онога дана кад је задихан пошао к њој носећи у руци једну форинту; показује јој новац и вели:

—Нашао сам га у мору.

—А како си га докучио?

—Плитко; засукао сам гаће и загазио, па ето! — одговори он, а очи му једнако играју, веселе су и свилетле као да у се купе ведрину дана...

Девојка се враћа кући смирена, и свега се лијепо сјећа. Издвојито и бистро гледа у Спасојеву прилику и сама мисао к њему одилази.

....Довео га господару неки окошчасти Црногорац; сјећа се, то је било некако пред Божић. Кад је дошао, била је у дворишту, а чини јој се да сада чује глас и ријечи онога човјека, које је рекао господару када је у двориште дошао:

— Довео сам ти ово момче; слушаће, — па надода забринут, — вјерујте, код нас је горе невоља!

Момче је било босо. У издераној гуњини и црно— горској капи на глави. Било је као поплашено: некако немионо и убојито погледа испод себе.

Господар одреди да чува стоку поврх града, по висовима и главицама.

Тамо, уједно са стоком, и становаше. Слало му се јело за више дана, а ријетко, понајвише недјељом и благданом, силазио је у град.

Мало по мало свикне му се, и није онако испод себе убојито гледао. Најпослије се и ослободио, био весео, и више пута смијаше се његову чудноме причању, понајвише о војницима што су по тврђавама живјели, око којих је била најбоља паша, и куда је господареу стоку гонио.

Једнога јутра, у јесен, пошла је она с њиме, носила му је јело за више дана, — а он је пред њом гонио овце што их господар бијаше горе код њих купио. Дува јужина. Путем из града шум их као успављује, и забављају се својим мислима, па ништа не говоре, но се журе као да хоће чим прво да изиду из тјескоте. Али, кад су се почели пењати узбрдицом, живље им сјају очи.

— Видјећеш како је код мене, — рече он смијући се. — Толико да заклоним главу...

Нека, нека! — одговара она. — Бога ми, биће ти љепше но у граду, гдје је увијек мрачно као у шпиљи...

Али он јој не одобрава, већ се тужи на своје стање:

— Није но да човек подивља. Ти си бар међу свијетом, — заврши он, очито незадовољан.

Дјевојка се не противи, премда друкчије осјећа. Она би волела да је негдје на селу, у пространој безбризи. Па и сада с милињем посматра око себе и послушкује шум затресених грана и ударе вјетра што се низ голети оре, а негдје се далеко, гоњени невидљивом силом, озивају последњим тугаљивјпл вапајем.

Утруђени, попеше се на брдо.

Дјевојка задивљено гледа подигнуте војничке тврђаве и војнике што се у близини на равној узвисици вјежбају. Спасоје иде увијек пред њом, не чудећи се већ ничему; охрабрен је честим виђењем. Био је с војницима и с њима говорио, и долазио је до самих тврђава, а за рђава времена заклањао се у војничке бараке, и нигда нико није му ружне ријечи казао.

Доље, испод тврђаве, господарев је загон за стоку: с њоме се и он у њ за рђава времена и студени заклањао, одмарао се и проспавао би уз ватру.

Ту је загнао дотјерану стоку, а извео на пашу ону што га је, огладњела жељно ишчекивала.

Враћају се истим путем горе на бријег...

— Зар смијеш ту пасти? — пита га дјевојка, кад су били близу тврђаве.

— Што не могу? — одговара он. — Можеш свугдје, осим ондје гдје је заграђено, и показа јој руком ограду, па оде да нареди стоку.

Кад се повратио рече јој:

— Ти ћеш да идеш... елате! — и хтједе да се к стоци поврати.

Али дјевојци некако се не да заћи у низбрдицу; стоји на мјесту и вели му умилно:

— Чекај!

Па тако стоје неко вријеме. Дјевојка гледа доље на град, што се као убог скупио уз голу крш. Одозго гледајући га, да се на некојим кућама цигла не црвени, није но гомила сивог камења. Часом, па иза наглих облака сунце извири и обасја их.

— Нека сунца! — рече момак сам собом и извади из торбице комад круха, нуди и њу, и залаже се.

Поред њих марширају војници, а он се не миче с пута, једе свој крух и гледа. Дјевојка се пак журно уклони с пута и зађе међу грмље.

— Што се бојиш? — насмија се. — Има их те су бољи од нас...

— А зборе да су усилни?

— Јесу тсподари им... Видио сам једном те један и удари једнога невјешта... А мени зачудо, као мислим: какав је то војник кад се пушта тући? — и живље погледа дјевојку, као да му је она нечему крива. Па наједном разговори се: — Дођи са мном да ти топове покажем, — вели јој, и таре се руком по устима. — Ходи, не страши се! — и ухвати је за руку, па поведе за собом.

— Гледај, големи ти су и како зијевају! Мора да је силан њихов цар кад може да саљева толико гвожђе.... А зборе да се с њима може нишанити гдје год хоћеш.... Оно је официр, прекиде говор и показа руком на њ. — Шета се.

Девојка успрене кад је официр прошао поред њих и љубопитно је погледао.

— Смијешан ти је! — вели јој он, кад је официр мимоишао. — А не зна нашки.... Има једно њихово магаре што им пошту носи. Видјео сам на своје очи једном: милује га и глади као да је крштено... Бога ми воли га но своје момке! Па се часом замисли: — Хајде сада... Срамотиће те господар да си се одоцнила...

Обоје се ћутке поврате на широки пут.

Девојку његов мушки глас и слободно кретање разблажи и гане. Дође јој да што повјерљиво рече, но нема ријечи да се изрази. Осјећа да се нечега боји и жељела би да је он од тога одбрани.

— Озго, иза оних брдина, и показа лаким кретом руке прама Црној Гори, — одавно ме доведоше доље... Среће ти, ти боље знаш, како се живе тамо? — упита изненада живо.

Он ништа не одговори, а она настави:

— Вјеруј, зажелела сам се поћи тамо... А како је теби?

—Пусти!... — одговори он нехајно. — Ја се празан нећу враћати; у свијет ћу поћи...Видим ја што је: најгрђи је друг невоља, а код нас је има колико те воља... Гдје је корисније, ту је најбоље...

— А зборе да је бољи свој камен но туђе дрво, — опази дјевој ка.

— Иди ти, иди! — понови одлучно. — Збогом—те! — и махне руком према граду, па се окрете и, не осврћући се више на њу, пође к стоци.

Цвијета сама силази низбрдицом, низ кратке тканице, пут града. На савијуцима уставља се и гледа у простор пред собом.

Тужна је и замшплена, а не зна узрока. Чуди се што је Спасоје незадовољан и једак, док би она горе радије живјела но у граду, гдје је у непрестаној трзавици и под господаревим оком, па нема времена ни да се сабере, ни да даде маха пустиш мислима.

Иде, а снатри о нечему нејасноме. А пред њом доље, по уској пучини, гоне се бијели валови, као овце у трку, кад их на со вабе. Поврх њих нередно вију се галебови, а крик им се мијеша са шумом мора и хуком затресених грана, и све то хучи у њеним ушима, и хита даље у неповрат, гдје лагано, у даљини, као задњи уздах учвиљена живота и замире.

И гледа на Ловћен, чије виси бијеле се од снијега. Доље, испод њега, у буковим шумама, по казивању, помисли да се она родила. Учини јој се да пред собом види кућицу откуд су је понијели, и инстинктивно осјети да то мјесто лијепо познаје; гледа чељад што тамо живе и озго у град силази.

И као да јој брдо снаге даје, гледа у њ. А како га с вида губи, све јој је тјешње у души, док га најпослије заклонише градске голети. А град долази пространији: изнад њега зијевају мрке шпиље и дубоке стране, испрекрштане поточинама.. .

После тога дана, од жеље је гледала Спасоја, као да јој он у себи носи спомен на крше испод Ловћена. На његову жељу показа му и слова — она их је научила од господареve кћери — и упути га у читање. Послије се он на паши сам вјежбао, и научи убрзо срицати.

Једнога дана остави стоку. Господар бјеше нашао другога чобанина, а њега оставио код куће да из магaзе изнаша робу и да послужује. И тако постаде обртан и храбрeн.

Не прође дуго, па се зажели свијета, и жеља му се испуни. Узме путницу за иностранство, купи ново одијело, преобуче се и с дружином, задовољан, отпутује у Америку.

...Дјевојка се из мисли прене кад је на обалу међу свијет ступила. Сунце је и до мора допрло и мјестимице га обасјало; над пучином дрхте његове топле зраке.

Иде насипом крај мора, а и нехотице устави се код војничкога брода што је тога часа кретао из луке. Два војника опиру се с краја да брод макну, и онда се вјешто укрцаше.

Брод полако закреће, а она за њим гледа. И гледа јаку омладину на њему и њихове окретне животе. А када запловише, мисао је носи на отворену пучину и савлада је безразложна сјета, и дође јој да заплаче...

Па се наједном трже и пожури у град. Док је улегла на врата, осјети као и увијек ружни задах тјескобе, но пред очима још јој сијева топло сунце. Па слатки осјећаји, донесени с поља, кроз тијесне улице, поступице се стишавају, док се не слегше и посташе у њеној души као клица у зрну, ишчекујући свјетлост и топлину да оживи.

...Оно неколико дана што је Цвијета провела у бризи да накупује потребне ствари за иселење прође брзо.

Док је тим послом била забављена, још је живила у нејасноме снатрењу, али када је потребно за пут приправила, поче да поима боље свој нови положај, и чим се више примиче дан одласка, већа је стрепња обузима: весело и страва да иде у сусрет нечему новоме наизмјенице савлађује њену женску природу, а на махове, угрожена злосрећном слутњом, чисто се тресе и каје се што је сама тражила преокрет у своме мирноме животу.

Тих дана господару Вељку стиже од Спасоја упутница на пет златних лира; пише му да му их на његово име дарује Цвијети, а она, како их прими, нека крене на пут.

Тако у кући буде одлучено да она отпутује првим паробродом што креће за Трст.

С њоме ће ићи и Лазо Јовов, момче што се већ двапут враћало из Америке. И овога пута, пошто је мало вријеме весело провео код куће и нешто новаца оставио староме оцу, наново одлази.

Он весело прихвати згоду. Вели:

— Бићу у лијепоме друштву, а довешћу му је као младу невјесту!

Дјевојка пошљедњих дана осјећа неиздрживу тугу што одлази, а не налази јој разлога, па се сама чуди своме узбуђењу. У граду нема никога од срца, а господари, ако је и гледају лијепо, исто су туђа чељад. Поочим одавно се негдје иселио и није знала куда је пошао, а није нигда ни сазнала за мајчин гроб.

Тузи није било разлога ни с друге стране. Толико пута у души јој се јављала, ако ће и потајице, чежња за човјеком и за породичним животом, а у тим часовима редовито пред очи би јој дошао Спасоје. На махове чежња би била јака, па би јаче избила и извргла се у неутјешиву тугу, а тек би се помало утишавала у бризи за свагдашњим пословима и у навикама живота.

Тако, у непрестану узбуђењу и сабирању растресених мисли, приближи се дан иселења. Уочи тога дана, слажући у сандук преобуку и пртенине, дјевојачки се осјећаји стишају, и изнебуха претрже се у души рпа успомена и наступи мир. Све своје собом носи: и осјећаје, и мисли, и жеље! А увече, гоњена навиком, пошљедњи пут пође да заграби воде на врелу пред градским вратима.

Опрости се с господарима сузних очију, али мирна и прибрана, а и они узвратише љубазношћу, очито тога часа ганути: била им је добра и вјерна.

— Иди са срећом! — рече јој господар озбиљно, а господарице пак настоје да је утјеше, мада их она у узбуђењу и не слуша, и не разабера њихових ријечи.

Госпођица је пољуби, припомене јој да се ничега не плаши: све се за љубав чини. А очи јој играју и дођоше свјетлије.

Идући преко града до пароброда чини јој се да свако ко је сретне гледа у њу и разумије што у овоме часу осјећа, па оборених очију стиже на пароброд.

Очима потражи Лазу, и кад га у гомили свијета угледа, осјети се јачом и сигурнијом.

Пароброд зазвижди по трећи пут, полако се отрже од краја и помњиво обрне, па нагло заплочи тијесним затоном.

На први мах Цвијета не чује ништа но шум, и гледа у простор и прегара се. Али наједном из тога стања отрже је брзина пароброда, заселци и питоме баштине што за њом заостају. Још једном, на догледу града, брдина и заосталих заселака, буде се осјећаји и дрхте; још једном мисао поздравља крај гдје је дјетињство и младост проживљела, и као да јој се из потресене душе нешто тешко трга... Па онда тугу замијени надошла осјетљивост. Дође јој непријатно на пароброду, зажели се краја, и преко воље назире складност околиша поред кога пароброд плови.

Куће, вртови и сами надстојни крш уобличили се заједничким уредним обликом, досада од ње никад неопаженим; дрвета лимуна и наранча истичу се мрким прелијевањем зеленила, из кога вири прожутјели сочни плод, а крајем бијели се жало, и ту је свјетлије море начичкано пјеном валића који се тек замећу. И над том складном питомином дижу се високе голети, крцате поточина, шпиља и гудура, чији се врси љубе с натуштеним небом оловасте боје, које је боје и земља гдје се тешко живи, а откуда су њу доље у град довели.

Код врата Боке, чија два рата чувају подигнуте тврђаве, дјевојка у мисли сажали јадну омладину што ондје, издалека доведена, под земљом живи, жељна свјетлости и

распуштена живота; и тога часа осјети сласт независности. А кад пароброд заплови отвореним морем тамније боје, потражи дјевојка Лазу и, зближивши се к њему, у шуму и вреви чељади, умиљато му рече:

Овде немам никога до тебе!

У путу убрзо се прилагоди новоме животу устрпљем жене која је одувјек вична подвргавати се и слушати. Пред њом се отвара нови свијет, о којем није нигда ни сањала, но свеједно је била узбуђена. Једна стална мисао одмах на поласку приметнула јој се у глави и прати је цијелим путем: воља да се подаде друтоме животу, досада наслућену, чим прво стигне до намишљена мјеста.

У томе јој прође оно мало дана до Ђенове. Из пароброда ушла је у жељезницу, и наново изишла, а да се ничега није одвојито сјећала: села и градови, поља и море, — све се изједначило у њеној глави. Није у путу разабирала ни осјећала ништа друго до силни простор у коме се, као у сну, редом нижу мјеста у којима се силно људство креће, и нигда им краја нема.

А Лазо, увијек весео, погдјекад изостане, па, док стрепи да га не изгуби, дође у најбољи час; младићки му је осмијех на устима, и њена душа тога часа се смири: гледа га, и покој наступа. Све би радије поднијела но да у путу остане сама.

Још једном, на пошљедњој жељезничкој штацији, прво но што се отиснула у велико море, запази нешто што је сјети на њен сиромашни крај и, ганута, живо га се сјети.

Кад је влак дојурио на велику станицу, хватао се мрак; вјетар хуче и студено је. Цвијета изиђе за Лазом и, непомично гледајући у њ, уђе у пространу чекаоницу. Уоколо свијет се журно разилази. Лазо посвршава послове око пртљага, а она гледа кроз отворена врата у зимњи сутон...

Па засве што је мисао носи далеко, једнако очима прати Лазу, а када га за час изгуби с вида, пође поред врата.

Чекаоница је расвијетљена и свијета је око ње мање, а они што су заостали сједе и чекају. Њој се не да поћи међу чељад, у свијетлост; једнако од нечега преда. И тако, обузета сјетом, чека Лазу; најмилије би јој било да одмах дође, па да крену у град.

Али он у хитњи прође мимо њу.

Чекај, — вели јој, — још имам нешто да уредим!

Тада се дјевојка маче и упуту се правце откуд је из дворане до ње допирало дјетиње јецање. Бесвјесно гледа у чедо положено на сто. Над њим се наднијела мајка му, укочено гледа у њ и, види се, у бризи је што ће с њиме. Гледа дјетиње помодреле уснице и слуша тешки му задах, — и осјети мајчин бол....

Уто дође Лазо,

— 'Ајдемо! — рече јој, увијек у хитњи, па, погледав је, надода: — Остави се туђега посла!

Улазе упоредо у градске улице, у вреву свијета. Он се жури: студено му, и огладнио је, и не мари за чељад што мимо њ пролази. А слободан је и протискује се међу свијет, као да је у своме мјесту. Дјевојка једва га стиже; гледа му ход и кретање — ништа не мисли.

Тек у постељи прибранија је. Мисао је носи откуд је дошла — у град у коме увијек сутон влада. Све свакидашње навике у памети су јој, и радо би се к њима повратила, а жао јој што се није срчаније с познатима на одласку поздравила, већ онако хладно, савладана хитњом и узбуђењем.

Два дана чекали су да пароброд крене, да их понесе у други свијет. Та два дана, — особито кад је Лазо за послом избивао — била су јој дуља од цијелога пута. Није имала чему да се чуди; видјела је исту овакву чељад и куле и по другим градовима на које је у путу налегла.

Најпошље дође ишчекивани дан: укрцаше се у силан брод с осталим свијетом, у који се бјаше уселила, како се њој чинило, цијела једна варош.

На мору наступише дани и ноћи у стрепњи и свакојаким слутњама. Док првих дана плове поред налучених мјеста, још је Цвијетина мисао везана са својим крајевима, али кад освануше на отвореној недогледној пучини, откле узалуд око тражи крај, дјевојка се топлим осјећајима опрашта и поздравља са старим свијетом и скрушено, као нигда досада, пригиње главу и подвргава се своме удесу; очима потражи Лазу, као да хоће да се увјери да ли и њега исти осјећај прожима. Али он и у туђем свијету пушта маха своме младићкоме животу и безбризи, па, упознавши се убрзо с неким од исељеника, подаље од ње, весело им прича.

За први пут она се ослободи и попође по палуби, и чисто осјети у души наглу промјену, и трепавице јој задрхташе кад између жена упозна ону што је видје на жељезничкој станици гдје очајава над својим замирућим чедом. .

Примаче се к њој. Гледају се и приметнуше разговор. Туђа жена на италијанскоме језику прича јој своју несрећу. Умрло јој дијете у путу, а она иде даље, да у туђему свијету потражи свога човјека. Жао јој дјетета и мучи је мисао што ће он рећи, — може је замрзити и помислити да га у путу није пазила.

Доста је било оно неколико туђих ријечи што их Цвијета бијаше у граду научила да схвати женино причање. Искрено се гледају и траже ријечи да се боље разумију. А силан брод са чељади једне читаве вароши плови даље у дубокоме мору и свијетломе простору, испуњену плаветнилом неба и мора. Мисао двију жена бјежи још даље од непрегледне пучине, а раширене зенице, у којима се одбљескује свјетлост и простор, као да у се купе проживљелу младост и носе је далеко у туђину. Па кад се сунце нагне да потоне у непознате дубине, крсте се и, док је неко живо у хармонику ударао, оне се моле. А кад сутон паде на море, простор и њихове прилике, сиђоше, као вјерне друге, међу осталу чељад.

Пролазе дани у великоме мору без јачих промјена. Пуста пучина, обавита танком маглом, недогледна, без краја, монотono дјелује на њену природу, а безразложна туга, из које се на махове испољава воља за жинотом и срећом, мути јој мир на који је била навикла.

У вреви свијета она не види већ Лазу; он јој је у свакидањем животу једина утјеха, а Спасојева се прилика јавља тек када је мисао понесе далеко преко мора.

Па је Лазо у смијеху и шали и лијепо пази, и увијек јој је на руци. То је најбоље осјетила кад јој је море наудило. Непрекидно љуљање трајало је неколико дана, а дјевојка не може да га поднесе и никако да обикне.

Лазо сједи до ње и држи је за руку, као да ће јој лакше бити, а кад јој се посвема смути, положи главу на његове прси. За то вријеме обоје гледа у силне валове што се дижу као огромне куле, прате их погледом док се дижу и падају, ослушкује фијук удара вјетра о јарболе и конопе и тешко дихање и цвиљење нападнутога брода.

Њој се врти у глави и чини јој се да простор нагло, бјежи у правцу откуда су отпловили. Онда заборавља све и за час не чује ништа до куцање његова срца. А кад осјети на челу руку му, махом јој се чини да је прибранија и сигурнија: има да се на кога ослони. Милиње је спопада, вели му:

— Нећу ти љубав никад наплатити! — и, да је није стид, сита би се наплакала.

Дјевојка већ заборавља број дана откада су отпловили, и жељно ишчекивани крај наслућује у души: топлије је у простору, и топлота наредних дана као да јој носи нову струју и у живот је усељује; лијепо, кад, обасја сунце, у њему гледа Спасојеву прилику и занаша се његовом младошћу.

Али када изблиза угледа велики град и ступи на његову обалу, нешто јој се силно у грудима потресе, па затим у души наступи тајац. Бесвјесно корача уз Лазу према Спасојеву боравишту, у читој стрепњи. Расијане мисли не може да окупи, али свеједно — пред очима јој је Спасоје срећенији и жеља је гони да се чим прво с њим састане.

С Лазом се нашла, иза подужега ходања, у Спасојевој крчми. Путем узбуђење помало се стишава, али, кад је крочила преко прага, оно се нагло повратило, а када спази Спасоја иза банка испод свијеће, са скленицом у руци, чисто задрхта и, погледавши га боље, у тили час обузме је стрепња, као да не гледа онога познатог Спасоја, већ неко туђе лице.

— Лазо, ти се брзо повратио! — пожури к њима Спасоје и испод ока, збуњен, погледа на дјевојку. Па се с обојицом рукује и здрави и пита како је онамо, преко мора.

Уто га неко од муштерија зовне.

Сједните, — понуди их, — ето мене одмах! — и пође са скленицом тамо куд га зовнуше.

Њих двоје сједе, свако забављено својим утисцима.

Девојка гледа у Спасоја, настоји да себи претстави његову првашњу прилику, кад је код њена господара служио, али никако не може да га уобличи, и што га више гледа, чини јој се непознатији: није оно момче њена замишљаја; разгојио се, а смежурало му се испод очију и од претилости виси му подвољак; он је као и остала господа што их је у животу гледала. Па када се Спасоје к њима поврати, дјевојка се инстинктивно диже, као старијему и бољему од себе. Испрвице сједе и ћуте, док се Спасоје сјети те донесе вечеру.

Залажу се полагаано, као преко воље, а Спасоје се сваки час диже да послужи муштерије.

Лазо, види се, жели да заметне разговор, али они као да немају ријечи; рекао би, навлаш се туђи једно од другога. Ни пиће не може да их разговори: једнако се збуњено гледају. Лазо их посматра и чуди се што се не развеселе, а сва је прилика за то. Спасоје испод ока гледа девојку и никако да му око на њену лицу опочине. Гледа је боље, и лијепо му се чини да је увела и блиједа у лицу. А он ју је, у часовима сјећања на своје крше, замишљао згодну и снажну.

Већ је добро заноћило, гости су ређи, а они што долазе климају главом, мутне су им ситне очи и одлазе бесвјесно, мрмочући и пиштећи кроза зубе.

Девојка, гледајући их, сјети се свога града и крчмара у његовим тијесним улицама, из којих се чула дивља пјесма пијаница, а у које је она с неким страхом гледала кад би пошла по воду на врело. Па и сада с одвратношћу гледа у пијани свијет и осјећа задах жестоких пића и неугодни воњ задимљених, шкиљавих лампа, — и никако да у Спасоју види замишљену младићку прилику: чини јој се да није он био с њом онога јутра на броду када је гледала војничке тврђаве и топове, чија мрка грла, чини јој се, и сада проти њој зијевају.

— Што сте невесели? — силом шали се Лазо, с очитом жељом да их разигра. — Лијепо се састасте, па да уживате! Де, соколови!

Цвијета слуша његов весели глас и сјетно се на њ осмјехује, а уто се Спасоје диже, пожуре уза стубе, и вели им:

— Да вам конак приредим!

Лазо никако да схвати што им је те су невесели сада кад су дочекали што су одавна жељели, па с његова лица весела нестаје, а у душу се усељује лака сјета.

Наједном им се очи сукобише, и задрхташе трепавице у часу објављене сућути.

Ћутећи гледају се њих двоје милије и милије, а њој се очи и овлажише. Обоје у себи носе клицу из роднога краја, поджежену у путу свјетлошћу сунца и свјежином морске пучине. И хтјело би једно другоме да нешто љубазно рече, но немају ријечи да

изразе своје осјећаје. Знаду чему су дошли: она је Спасојева, а он ће да заслужи новаца, па да наново које вријеме весело проживи код своје куће.

— Не знам што ми је, — тужи се девојка, тужна сам....

— Проћи ће! — тјеши је Лазо. — Обикнућеш .

А када чуше Спасојеве кораке низа стубе, подигоше се и гледају се збуњено, као да су затечени у потајној љубави.

— 'Ајдемо! — вели Спасоје забринутим гласом.

—Сутра ваља уранити: сваки дан има посла!

— Лазо, сутра ћемо разговарати, вели њему и гаси поцрњеле, жмираве лампе.

Узилазе уз високе стубе, свако окупљен својим мислима.

— Сутра ћу ја за својим послом, — рече Лазо, бацивши се на постељу, очито тиме задовољан, и протаре руке.

—Пусти! — одговори Спасоје. — Ко зна што ће јутро донијети! — и поче се журно свлачити.

Девојка се обрнула на другу страну, прама зиду, чека док они полијегају, па да утрне свијећу.

Ујутру она се прва дигла; сједи на постељи и чека.

Спасоје, док се средио, сиђе журно доље да отвори крчму за јутарње госте; није се на њу ни обазрео, тек што јој у хитњи „добро јутро” назвао.

Лазо, средивши се, приђе к њој. Обоје приђу к прозорчићу откуд изванка долази трачак јутарње сиве свјетлости.

— Мало сам спавала, — тужи му се. — Живот ми је сломљен, као да сам најтежи посао радила...

— Види се, блиједа си... опази он. — Али свеједно, убрзо ћеш се помоћи, преврне на шалу, па настави: — 'Ајдемо доље да штогод попијемо!

Сиђу обоје.

За банком стоји Спасоје и точи пиће гостима што долазе и одлазе.

Она сједе за ниски сто. Лазо дохвати и напуни двије чашице жестокога пића, донесе па и сам сједе до ње. Гледају у свијет што поред врата пролази, и пију помало.

— Гледај, Лазо, псето вуче колица! — рече наједном она, диже се и пожури к вратима.

— Ја одох, — рече јој он, кад се повратила. —Имам да свршим неки посао, — и диже се.

— Остани, Лазо! — замоли га дјевојка.

А кад га Спасоје угледа да хоће да изиђе, каже му:

—Не иди, имам да ти нешто повјерим... .

—Доћи ћу свакако по подне да вас видим, — добаци он смијући се и изиђе на улицу.

Дјевојка гледа с врата за њим, и кад га с вида изгуби, чисто протрне. И хтјела би да пожури за њим.... Па гледа у свијет по улици ништа не можеда је утјешити; слуша кихот туђега језика, гледа необична лица, и засве што је у вреви свијета осјећа се сама, од свакога запуштена... И сузе јој навру, и осјећа да би јој лакше било кад би се кому у крило сита наплакала....

Око подне са Спасојем обједује. Залажу се; он журно, она полако, како се научила.

— Што си невесела? Зар ти жао што си дошла?... Ето, можеш се похвалити да си била у Америци... Једи и пиј! Немој послити да се тужиш на ме! — говори јој он у очитој узбуђености коју залуд настоји да сакрије.

—Што да се тужим? Од своје сам воље дошла, — одговори она, и силом се насмије.

— Увијек је боље амо него код нас... Видиш, добива се прилично... Да бог поможе! А и теби ћу лако наћи посла. Доста да имаш воље за радњу и да си здрава... Ма што ти је то по лицу? — преврне разговор. — Биће ти биле оспице?... Ништа зато — преврне бесједу, — можеш од самога прања живјети!

А видјевши да се она збунила и да му не одговара, диже се и наново свијет послужује пићем.

Дјевојка остаде на мјесту као прикована. Није могла да разумије његових ријечи, а није чисто ни знала о чему да мисли.

Уто униђе Лазо:

— Да се пије! — вели одмах с врата. Од сутра прихватићу се посла у старога господара... Биће добића! — и таре весело руке.

—А што је теби? — рече Цвијети и сједе до ње.

— Не знам ни сам, јави се мјесто ње Спасоје и приђе к њима. — Нешто јој криво... Али не смета, наћи ћемо јој посла...

— Е, да, — вели Лазо, — биће она твоја десна рука!

— Није она за ме, — говори Спасоје као у шали. — А и не мари за ме: видиш да неће да збори...

— Што ћу да зборим? К теби сам дошла...

— Нијеси ти за ме! — понови он одлучније— А и што ћеш ми?

— Што говориш? — зачуди се Лазо.

— Чуо си... Ма нећу да ме нико куне. Наћи ћу јој посла... Биће јој боље но откуд је дошла...

— Мени је добро било гдје сам била, — вели дјевојка замишљено. И настави бесвјесно, као за се:

— Зашто сам и долазила?...

— Видиш! — жељно дочека Спасоје, очито задовољан, па, не наишавши на отпор са Цвијетине стране, рече јој озбиљно у лице: —А ти се поврати, — и пође наново за банак.

Дјевојка се нагло диже. Навреше јој сузе на очи, па, да их сакрије, инстинктивно пожури уза стубе.

Чуо си... Није за ме, а није ни онаква какву сам је замишљао... Ма неће са мном штетовати!

— Чо'ече, хваташ души гријех! — озва се Лазо и пође за дјевојком.

Горе у соби, кад га угледа у сутонској свјетлости дана што је с прозорчића долазила, изнебуха баци се на њ и објеси му се око врата.

— Лазо, брате, вратимо се натраг!... Умријећу од туге! — јеца му у сузама. . .

Он осјећа да га њене вреле сузе квасе, и самилост га свега прожима. Помогао би јој, али како?

Дошао је да стече новаца, па да се врати, а она, ето хоће да га омете.

Гледа кроз прозорчић на улицу и премишља.

— С тобом бих и на крај свијета! — отргнувши се сама од њега срамежљиво једнако јеца.

Он се обрне к њој и мири је:

— Проћи ће све то... Знам ја како је... Испрвице и мени је тако било; све је до навике...

— Није то тако, — прекиде га она живо. — видиш да ме неће?...

— Ко зна што ће вријеме донијети!.... Ја ћу с њим говорити, — и пође доље к Спасоју.

— Не иди! — моли га она.

Но он се не сврће. А девојка сама стоји код прозора и гледа кроза њ на улицу у туђи свијет, и ничему се већ не нада; туга је трга, а из ње се испољује жива чежња за засјенутим градом. Само да јој се повратити откуда је дошла.

Цвијета је већ у годинама; давно су се стишали њени дјевојачки осјећаји. Не буну је ни Спасоје, који се у град из Америке повратио и кога често види: газда је као и господар јој, а и жена му је права госпођа.

Она једнако послужује у кући газде Вељка и из своје собице, освитком свакога дана, слуша чврсте корачаје војничке страже и глас њиове трубе; скрушава се и богу моли, и сређива свакидашњи посао; у тим старим навикама умирила се њена душа. Само кад се деси да се нађе у луци кад пароброд, крцат снажне омладине, креће у свијет, гледа за њим и с лаком сјетом сјећа се пута у Америку и Лазина веселог лица — и од срца сажалева снажну дјецу која остављају родни крај. Па снуждена, с кошарицом у руци, враћа се у тијесне улице засјенутог града.

АНТИЦА

рије но сам је лично упознао, из потанког причања сељака, у више махова, дознао сам за њезин начин живота. А сада, кад пловим службеним послом у малом чамцу прама „њезиноме шкољу“, како га рибари називљу, по пучини, смежуралој и помодрелој од свјежега јутарњега сјеверца, долази ми старица чисто пред очи, и не могу никако да је из памети истиснем.

Из града преко мора донијеше је на оток још док је нејако дјетенце била, штоно реку: тек што је прогледала. Одгојила се у једној сиромашној, тежачкој кући и дуго као дијете мишљаше да су јој родитељи, браћа и сестре она кућна чељад међу којима живљаше. Али кад за себе поче сазнавати, инстинктивно наслућиваше на себи туђу вољу, те поче сумњати, а бијаше начисто сама собом тек онда кад је једном у завади неко разјарено дијете пријекорно назва „мулицом“. То сазнање не смути је ни најмање, не бијаше због тога наступио у њој никакав прелом: и послије тога кућна чељад пажаше је као своје дијете, и њени осјећаји осташе исто као и прије. Али у тој кући не остаде дуго. Поочим је издржаваше док је за њу из града примао малу мјесечну потпору, а кад му је ускратише, напути је на службу у селу код једнога имућнога сељака.

Овај одмах нађе посла цурици. Имао је доста својих земаља на шкољу што је био усред мора, неколико миља даље од обале. Тамо, на томе шкољу, одгајаше стоку, па новој унајмљеници повјери службу чобанице. Тако се цурица настани на шкољу, усред мора, у једној потлеушици до развалина старог фратарскога манастира, откле се могло до морских хриди каменом хитити.

Господар је на шкољу, у доцима, гајио винограде, а уоколо њих расле су маслине, па је почешће долазио да обрађује и реди земљу. Долазило је на шкољ и друге чељади из села да припазе стоку и мазге, пуштене пустопашице по шикарју. Уоколо, по ратима и у увалама, виђеваху се „рибарице“ из којих излажаху на крај рибари да потежу мреже; а кад би у мору бјешњела олуја, туђи бродови, што пловљаху по отвореној пучини, свратили би у пространу Велу увалу шкоља да се заклоне од вјетра и мора. Морнари пришли би на сухо и обдан тешко ходали по шкољу, све док би вријеме за одлазак угодило.

Стога се цурица лако обикла на новом дому, па све ређе долажаше с господарем у село. А село је далеко двије уре хода од мора, иза високога брда, испод кршева, у заклоници од сјевера, откуд се с противне стране преко поља тек назираше пучина.

Од утисака из дјетињства, из привидно једноличнога живота на шкољу, послије с насладом сјећаше се Антица једино дјетињих састанака. Језиво их је тражила по заклоњеним увалицама и свугдје гдје је стигла кад је за стоком у пашу ишла; а примирила би се тек кад би нашла које младо чобанче на осами, жељно друштва као и она; сјела би уза њ и часом се с њим упознала. Плетући бјечве, дуго би пјевала на сав глас, осмјехивала се чобанчету и гледала у зањихалу се пучину, а вјетар јој размиче косу и носи дјетињи глас у пусти простор. У љето, чобанче би, по обичају, па жалу голо скакало и купало се. Тада, гледајући га, она би се изула, подигла скуте и загазила на плитко. Иза првих ријечи упознало би се њих двоје што се тек случајно на шкољу нађоше, па би по шкрапама и хридима и у ситноме пијеску тражили шкољке и парали чупке, и, онако сирове и мокре, зубима хрскали и с морем их испијали. А послије, кад сунце јаче упали и голо чобанче тако прожиже да му кожу на леђима пече, заклонили би се међу хриди, уживајући у благоме хладу на влажноме жалу, успружени ногама у море, а мокре главе им се тичу. И, онако испрани, осути посолицом, миришући на морску свјежину, уз вјечито кркоћење валића, играли би се „мужа и жене”. А дотле би стока им над њима, испод жбунова, у присијенци пландовала. Тако дјетету пролажаху дани у непрекидној трзавици, да по дану, гонећи стоку на пашу, нађе кога од мушкића од њене добе да се с њим прође у разговору; и најтеже јој бијаше кад би морала код куће остати под господаревом пажњом. Тих дана чисто је гинула за слободом по пустој шкољу. А кад би господар повратио се у село, хитро би од куће побјегла, гинући од чежње да кога нађе. И сваки настајни дан бјаше за њу о себи одјелит, и ношаше собом нову трзавицу и уживање. У тим језивим жељама и свакидашњим сластима, кад је слободна била, хитро тецијаше вријеме, па се дијете, и не осјетивши то, наједном задјевојчи. Обикну вјетровима, тишини и сунцу и, нашавши се здраво од порога, убрзо ојача.

Не бијаше јој но петнаест година кад се једном сама укрцау чамац и превезе на други крај. Нареди га лијепо као мушко, и пође у село. Уз шум затресених борових грана пење се узбрдицом, а око ње све дише и живе простотом и прелијева се у свјетлости дана. Наврх брда, код црквице светог Николе, гледајући у свечево озбиљно лице, брадом нарешено, прекрсти се, па часом опочине. А прије но ће закренути, обрне се још једанпут прама мору и пође даље. .

Три дана провела је у селу, али мисао бијаше јој на шкољу. Никако да се већ разумије са сеоским момчићима. Једнога од њих, кога добро познаваше, на у луци ухвати усрдно за руку, како је чинила на шкољу. Други то опазише, па се почеше ругати, вичући на вас глас: „Антица је нашла мужа!” Она их зачуђено погледа и пође у кућу. А кад се трећега дана враћала из тијесних сеоских улица, нашавши се на отворену, чисто одахне: пожури да чим прво на брдо стигне. Ту, с висине, код бијеле црквице светог Николе, дуже гледа на свој шкољ — на Велу увалу, борову шуму и развалине старога манастира, око чијих се зидина пење бршљан. Па када помисли да је тамо негдје ишчекује једно од њених чобанчића, пожури низбрдицом, једнако гледајући у свој шкољ што је непомично чека, окружен разноликим бојама мора и неба.

Једног јесењег дана, пред подне, сједи на кршу над морем и гледа у немирну усколебану пучину. Ишла би да као и прије тражи друштва, но већ не може: сад је дјевојка, па јој се замјера. А и они, њена млада чобанчад, одрастоше и оставише шкољ.

Бог зна куд су! А други, што их замијенише, нијесу за њу, — премлади су. Сад ријетко када, с језивим страховањем, састане се погдјекад с којим рибарем или морнарем, разговара с њима, али се не пушта у сиграње: види им у очима пожуду. А ипак чезне за њима: само да их гледа, да изблиза у разговору осјети њихов мушки дах...и пушта маха мислима и снатрењу што је још Јаче поджиже.

Наједном претргне низ мисли: спази Марка гдје свом силом на веслима напреже се да ухвати другу увалицу. Чамац се хитро надиже и нагло пада. Марко свом снагом весла и сретно заокрене за рат; доплови крају, искочи на земљу, и, средивши чамац, упути се путањом прама девојци.

— Видио сам те с мора, а једва сам ухватио крај — рече јој кад стиже до ње, па настави: — Видиш, да смо удвоје, било би пуно лакше! — и, погледавши у њу, десно му око заигра као у разрока и дође му јасније.

Дјевојка на први мах не одговори, већ се само осмјехну, а гледа упрто у пучину, као да тражи очима да успостави ток претргнутих мисли. Али он се не миче: стоји пред њом, висок је и погнут, а руке је на пријед бацио.

Она увидје да треба нешто да рече:

— Брзо ће зима, рано су почели студени вјетројави се најпослије, не гледајући у њ.

— Зима ће, да! — једва дочека Марко. И, залишљен, надода: — Ово је прва што ће ме сама наћи...

— Биће јур година да ти је мајка умрла, а одонда те ријетко виђевам...

— Сам сам... а опет дошао бих, близу смо. Но некако теби није мило... .

— За послом сам.....

Уто с мора духне јачи удар вјетра и боље затресе жбуновима око њих.

— Да се заклонимо од вјетра! — рече Марко. Дјевојка послуша, сиђе с крша и зађе за њ. Марко се приближи к њој. Гледа је пред собом, а десно му је око све јасније: хтио би да јој нешто усрдно рече, но не може да се накани. Она се чини невјешта и мирно чека. А море јаче у хриди удара, и из отворенога продора долази шум и разлијега се голим кршем; по пучини валови, стижући се, бијеле се, па кад ударе у хриди од рата, прштећи пјенуше се, док они у увалици одмјерено котурају се прама крају и, враћајући се, са собом у море носе жало.

— Да, зима ће брзо доћи, па ћемо за ружних дана сами бити на шкољу, — прекиде мук Марко.

А Антица не одговара и неће да у њ гледа.

— Било би добро да нас зима заједно нађе, избаци он и не миче се. Види се да је одлучио да дочека њен одговор.

Али она не може да се одлучи, и засве да је он код ње, не може да се отме својим мислима.

Колико се пута зажелела човјека, колико је пута чезнула за толиким морнарима и рибарима које среташе по пустој шкољу и с којима би се тако брзо упознала! Кад би разговарала с којим од њих, колико је пута мислила на малу кућицу до мора, у њој наћи се с којима од њих, проживјети вијек, а те жеље још јаче осјетила би кад би морала да пригне главу под туђу заповијед, кад би морала да слуша господара и преко своје воље.

Добро је осјећала да Марко за њом пристаје, опавила је његов поглед на себи, и његову завист кад би с другима разговарала. Али баш њега она је најмање тражила; лијепо је осјећала да јој је свеједно хоће ли се с њим гдје срести. Да је онај потражи што је издалека... што се с њим упознала! Али, ко зна гдје је он сада!

А Марку је умрла мајка, сад је сам у кући, одмах у другој увалици; има и комад врта и бродницу и пар мрежа.

Док дјевојка премишља и каткад га погледа да забашури ток својих мисли, Марко постранце погледа у њену прикладну главу, мисли: како би лијепо било да приволи његовој вољи! Не треба тајити: она одскаче својом приликом од свега што живи на шкољу, а и подаље: очи су јој бистре и прозирне као чисто море над бијелим жалом на плитку, а коса јој је тамна и на сунцу се прелијева, и лијепо је уивичила здраво јој лице. Кад се наједном сунце помоли иза облака и захвати јој главу, помисли: „Лијепа је и јака је!”

— Што премишљаш? — упита је изнебуха.

— Ето — трже се дјевојка, — немаш криво, можда би нам обојици боље било!

— Па што се скањиваш? — живо прихвати Марко и ухвати је за руку. — Јак су ти руке! — рече јој лакше. — Бићеш добра на послу...

— Чини ти се — прекиде га и маче се. Али он јој не пушта руке, но држећи је за њу, пође пред њом.

Око њих жаморе затресене гране, а с мора шум се разлијеже. Иду мирно напријед, никога не сретају, нити су коме на доглед.

Антица осјећа у својој дрхтај његове тешке нажуљане руке, па је нешто стеже у прсима: чини јој се да би јој лакше било кад би се насами нашла, лакше би могла да среди своје мисли.

— Идем кући, — вели му. — Може бити да је господар дошао.

— Видјели бисмо брод, одговори он, погледавши на море прама другоме крају, па надода: — Није оно његов брод што је у по пута од краја; његов се по једру познаје.

У разговору дјевојка истрже своју руку из његове и, мимоишавши га, одмаче од њега.

— Не браним ти да идеш... ма надам се... А мислим да се нећеш покајати.

— Збогом! — поздрави га дјевојка, причинивши се да је пречула његове пошљедње ријечи.

Послије тога дана, у сунцу, на вјетру, на киши, врзао се око ње. Непрестано је тражи, не пушта је с ока ни када је с другим у друштву. Устриљиво чека, па, оставши с њом насами, причиња се спокојан, и једнако је наговара љубазним ријечима.

Дјевојка се скањиваше: тешко јој наједном прекинути са својим дјевојачким навикама и заборавити на своја слободна познанства. Живјела би овако до смрти, и не би се ни с ким мијењала... Али гдје су сада они што их се са слашћу сјећа? Оно чобанче што се најрадије с њом играло на жалу, одрасло, пошло је у свијет далеко, у Америку. Морнара из Леванта не виђа већ дуго... А почеше о њој у селу што му драго зуцати; веле, пуно је с туђим свијетом милостива. А Марко увијек за њом пристаје, сам је у кући, а и она је сама. Биће своја, неће требати да слуша господареву вољу... Па она увалица одмах испод куће... она се одлучи, — пристаде, и учини Марку по вољи.

Свршетком зиме укрца се с њиме у његову броду. Марко сам прихвата оба весла и отисне се од краја. Антица му хтједе помоћи, но он се успротиви, вели: „Сам ћу још данас!” Бродуца јури крају, вода што капље с весала одбљескује се у сунцу, пучина дршће у сјају, — а она се сневеселила; пригнула се на једну страну чамца и пустила руку да јој низ чамац нагне, прсти јој се топе у мору, она и нехотице окуси неколико капи и осјети слану воду у устима. И замишљено гледа у морску дубину. Данас ће се у селу вјенчати.

— Помакни се ка сриједи! — рече јој Марко, спазивши да се бродуца нагиње на страну.

Антица се трже из мисли и припомјести. Па се загледа у његове обилате и дуге руке што живо веслају прама крају, и, изнебуха, сјетивши се боље нечега што јој се отпрво по глави врзло, погледа у отворену пучину.

Далеко од њих плови брод: жута једра са црвеним окрајком у врху једва се назиру у плаветноме простору, рекао би vise у ваздуху као самац лептир свилених крила над пустом, голом равницом. Зурећи у даљину, дјевојка помисли да је то, може бити, брод на којему је он укрцан. Иако није била сигурна да је то тај брод, осјети у себи силну тугу, јачу од оне што би је осјетила кад би из заклонице, за осванула лијепа времена иза олује, брод у отворену пучину кренуо и собом понио младића с којим се бјаше за кратко вријеме на шкољу упознала.

Из далека, из Леванта, бјаше он, најмилији јој, „старовирске” вјере, црномањаст, мрка погледа. Тешко је по суву ходао и био је некако замишљен. Увијек, кад би брод у заклоницу сврнуо, она би се с њим састала. Искрцао би се на крај да узме врч воде, и с врчем у руци ходао би по шкољу цијели дан, — и враћао би се на брод. Изим неколико срдачних ријечи и њена љубазнога осмијеха, ништа другога међу њима није било. Разговарајући, дошли би до њене колибе: дјевојка би га понудила чашу вина, нудећи га талијанским језиком, а он би се насмијао, попио и захвалио.

Пошљедњи пут се искрцао за јаке олује и дошао по навици с врчем по воду. Нашао је у путу, па се заклонише иза манастирских развалина. Гледајући на немирну, усколебану пучину, неко вријеме стоје и послушкују шум мора и хуку олује. Док вјетар хуји преко њихових глава, у заклоници је тишина; тек кад јачи удар вјетра насрне на гране других танких жбунова што у пукотинама манастирскога зида расту, оне се повијају и пригибљу земљи, као да кога к себи маме а оно неколико борова—самаца уоколо непрекидно, једнолично жаморе својим јединственим звуком. Младић, наоко замишљен, погледавши је, рече јој:

— Када се кући вратим, оженићу се...

Дјевојка га упитљиво погледа, а он, опазивши да га у буци олује није разумјела, приђе ближе к њој и јаче понови исте ријечи.

—А хоћеш ли исто по мору пловити?...

—Хоћу...

—И амо ћеш свратити? — хитро надометне и живо га у очи погледа. Погледи им се сукобише, и у њима затитра час среће и младићкога живота. Обгрлише се и, обгрљени, још дуго послушкују јединствени звук борова—самаца око старога манастира...

Сјутрадан, у сунцу, једри брод низ пучину прама непознатоме крају. Антица с врха шкоља за њим гледа: јача туга но игда у њој се јавља, и лијепо зна да је то ради њега. Како би сада полетјела за њим! И каје се што га јуче није дуже код себе задржала, што се Марку лудо обећала и што се бојала да је Марко с њим не види! И у великој чежњи што је мори не налази утјеху но у нади да ће он опет доћи.

Чамац приступи к обали. Дјевојка се диже, прва изиђе на крај и чека Марка док уреди бродуцу. Па се упутише једно за другим уском шкрапавом стазом, журећи да чим прво у село стигну. Путем не сретају чељади, а и уоколо све је мирно, само што из даљине у одмацима, до њих допире звука мотика копача винограда кад о крш ударе, а доље код мора, неко камен креше.

Иду узбрдицом, а у путу сретају морске борове—самце што одскачу од осталих дрвета својим живим зеленилом, и што, и на најмањи лахор, пуштају од себе једнолике јединствене звукове. Антица те звукове толико пута послушљиваше, па и сада, из навике, устави се испод једнога да одахне.

— Што си се сневеселила? — пита је Марко и ухвати је за руке да је к себи привуче.

— Пусти ме! — брани се Антица.

— Баш нећеш ме, док се год не вјенчамо... Ти хоћеш по закону; нека, ма ето, брзо ћеш ми бити жена! — и погледа је упорито својим разроким десним оком. Тај поглед учини јој се да је Марково лице изобличио грђе но игда, па, погледавши на море прама шкољу, рече више себи но њему:

— Зар је било од овога потреба? Боље би било да смо на шкољу остали...

На врху брда, код цркве светог Николе, прекрстише се, па онда почеше ћутке силазити узбрдицом прама селу.

Пред кућама пролазе поред немоћних стараца што се сакупише прама сунцу да им оно огрије остинути живот. Они блесасто зуре очима у њих двоје, ништа им не говоре, већ их прате гледајући за њима испод руке, док не замакоше. У селу их дочекаше школска дјеца, одмах сазнадоше о чем се ради, па, бучећи, прате их до господарева јој куће, гдје сватови чекају. Послије, кад се сватови и заручница спремише, прате их све до цркве. Пролазе између сурих сеоских кућа, кроз тијесне, засјенуте улице, — а пред кућама блатно је, — ријетко када на тлеху сунце се покаже. У вратима стоје жене, чекају, а друге с прозорчића испружише вратове између крњастих лонаца у којима цвијеће расте, и искривише вратове гледајући за њима. Познаници и пријатељи, јављајући им се, некако се чудно осмежују. Пред црквом, иза голога дрвета заклоњен, блене у њих познати сеоски блека што је већ давно изгубио свијест о животу и не води бриге о љубави. Он би хтио за њима у цркву, но боји се сеоске дјеце, па се крије.

У цркви најпрво уставише јој се очи на зраци сунца што пред прозором од свода трепери и ниже пада на слику светог Антона, а мисли никако да јој се среде: све јој и нехотице бјеже на шкољ, и пред очима чисто јој сијева она бистра и јака свјетлост непрегледне пучине. Сада јој је несумњиво жао што се нашла овдје, што ће до часа бити све свршено!... При тој помисли, нешто унутарње силно је потискује да побјегне, да се ослободи од наметнуте јој туђе воље, и чисто небива се пред толиким свијетом, и чуди се како је могла да остави свој шкољ. Па онда хоће силом да се брани од мисли што на њу налијетају, али залуду: дође јој на памет онај мрки морнар из Леванта — куд је сада он, и је ли се оженио? Па онда оно чобанче с којим се најрадије играла на жалу, и мио утисак оних топлих љетњих дана, и пуста, страсна и пожудна снатрења, и све увалице свијетлога шкоља... И, осјетивши то у себи, часом сласт заструји њеним младим животом... Али у најљепши час претрже своје мисли и настоји да себе савлада. Силом хоће да подвргне своју слободну вољу, у овоме одлучноме часу, навици; сазива у помоћ све оно што је чула о тежини и светости брака, али никако не може да се снађе. А кад погледа око себе, у сакупљену дјецу и жене, чисто се засрами. И, онако застиђеној и сметеној, бесвјесно учини јој се да је ово данас ситно и смијешно, чисто одвратно прама чистоћи осјећаја који јој толико пута избише у самоћи, испред простране пучине по којој лагано плови барка и носи у непознати крај онога морнара што га је она јуче, жедна, до сита водом напојила...

Тако она, снатрећи и не могући у себи затајити своје прирођене осјећаје, одговара на жупникове упите, а кад крене из цркве, у очима једино собом понесе ванка ону зраку сунца што је треперила пред прозором од свода и падала на слику светог Антона; — и док изиђе, бјеше јој лакше. До господареве куће преко села опет их прати гомила дјеце, па се од њих одбранише тек кад сватови у образ им затворише врата од двора.

Обједујући, наоко су сви весели, а на задњу вино их поджига, па боцкају младу невјесту и тада се и она смије... На одласку, господар им нуди живо да узјашу; они захваљују, веле, могу и пјешке, неће никоме да сметају.

Преко села опет гомила дјеце за њима пристаје, и жене с прозорчића испружају дуге, наборане вратове. На вас глас јављају се и радују им се! Најпослије, кад изиђоше из села, сватови се љубазно опраштају с њима, препоручују им у задњу мир и љубав, и једнако се осмјејкују, као да знаду да су то ствари за које не треба препорука. Сви се весело враћају и преко села безразложно душе се од смијеха...

Њих двоје сами часом загледавају се, па прослиједи путем; он, разигран вином и близином њене младости, сада сигуран, пожудно гледа у њу као у своје неограничено, законито власништво, но она не може да издржи његова погледа: особито јој смета оно разроко десно око у коме се нешто све то јаче блијешти, у чему она види његову мушку пожуду.

Код бијеле црквице светог Николе, на врху, окренути прам мору, чаом одахнуше.

— Све се лијепо свршило, видиш! — говори јој он већ неколико пута. — А ти си се плашила. Ха, сад си већ моја!... Нема већ разлога да се отимаш. . жено моја! — и, говорећи, вуче је к себи.

Антица се чуди његову заносу: она га познаје као млакоњу. Испрвице брани се, а послвије не може да му одоли: данас у цркви добио је на њу право, и пушта да је милује. Но он, поступице милујући је, све јаче гори од пожуде, и нехотимице зближи се, да му осјети мушку вољу, и шапће јој:

—Заклонимо се у ограду! — и, звјерајући очима, тражи уоколо згодно мјесто. Она се одлучно брани. Онда се он смисли: — 'Ајдемо, — вели јој, — пожуримо да чим прво кући стигнемо! 'Ајде, жено моја!

Дуже је за руку и низбрдицом вуче за собом. Кад стигоше к мору, у хитњи укрцаше се у чамац и возе прама шкољу.

— Боље упри ! Мислио сам да си јача, — вели јој као у шали, па часом надода озбиљније: — Мислиш да ћу те штједети као јутрос?... Не знаш колико си ми досада јада задала!

Бродица пристаде уз згодан шкољић; обоје искочи на крај; она га чека док бродицу нареди, па онда путањом пожуре прама кући. Антица познаје ову увалицу,

чије су кршевите стране наријетко обрасле игластим жбуновима, из чијих се огранака цједи мирисава смола, и између њих вире суре стијене све до влажнога жала што се блијешти на плитку. Толико пута ту је до мора седјела на томе испраноме пијеску, презајући да јој вал, јурећи, не захвати ноге испружене прама мору; дуго би гледала какосе валови натискују, и, пјенушајући се, ударају о хриди, и у пусти простор, уз крику галебова, пуштају тугаљиве гласове. Тада би пожељела да се настани у кућици, повише увале и свом душом чезнула би за својим знанцима из младости. Али сада, у друштву с њим, не осјети ни слатке туге, ни сласти у животу, и није се могла подати бесвјесноме снатрењу ни усрдном познанству са засјенутом увалицом. Кад приспјеше на мјесто, Марко уније у кућу, а она застаде и сједе на суви трупић испред врата.

Марко у кући постави на сто јело и вино што бјеше дохранио за вечеру; постави уредно јастуке, и, погледавши још једном на сређену постељу, јави јој се с кућнога прага.

— Пусти ме! — одговори му она преко воље и не диже се.

— Уђи у кућу, све је приправно! — говори јој он.

— Пусти ме... — понавља Антица, кад се он с прага маче да је за руку ухвати.

— Ти се још отимаш? Што ти је? Не бјеше се удавати... Знала си што те чека!

— Удају се и друге! — рече она као за се. — Тако је у свијету... Ма пусти ме још мало овако!

Марко се збије до ње на трупић и не пушта јој руку из своје, већ је јаче стиска.

Тако часом ћутке сједе. А зимњи сутон већ је пао и на само море. С једне стране суре боје прекоморских брдина поступно губе се у сивоме мраку, а, с друге стране, пуста непрегледна пучина, неодређена, дрхтећи у живоме шуму, пропада у зимњу ноћ. Још мало, и ноћ савладаће све около; у њену мраку изгубиће се и шкољ, и кућа, и они усред упала потамњела мора.

Антица осјећа ноћ и њене шапатљиве гласове, осјећа његову тешку руку, топлину живота му, врућ задах из уста и мушку вољу, али никако не може, ма да се сили, да се за њ загрије: једнако јој други познаници пред очи долазе; и како се ноћ спушта и захваћа и највеће висове, онако и она све јаче осјећа своју немоћ: чисто увиђа своју несрећу — и прегара се...

— 'Ајдемо! — рече јој Марко наједном, питомије но игда .

— Пусти још мало! — замолила га и бесвјесно из његове истрже своју руку.

— 'Ајдемо! — повика он изнебуха. — Или не знаш да си ми жена?! Не знаш колико сам се гризао у себи тебе ради!... Зар још мислиш на друге?

Па се диже и, вукући је, потисне је у кућу — и за собом затвори врата.

Иза тога, с дана у дан Антица све грђе осјећа тежину брака, и увиђа све јасније да се преварила; кајући се, криви саму себе: није слушала своје воље, већ је узела човјека, јер то и друге сеоске дјевојке раде, — и тако је сагријешила проти самој себи... А нарав њена била је противна томе, и тражила је чим већу, урођену слободу; сада, када већ није на вријеме, знаде боље да је цијени; сада јој се сама из душе јавља: никоме стално не припасти, нити се на кога у животу заувјек ослонити, већ слободно живјети на своме пустој шкољу! Та је мисао још јаче захваћа, а чисто на махове од ње изгара кад гледа морнаре и рибаре што на шкољу свраћају. Сада не може као прво с њима се забавити, разговарати и при раду им помоћи.

А кад изнебуха једнога дана дође онај морнар из Леванта, што јој бјаше милији од других, заборави на се и на свога човјека: нуди га млијеком и сиром, и поји га вином, и пусти се с њим у разговор. Из разговора дознаде да се оженио и да ће осле рјеђе на море ићи. Осјети пред њим насаму сву одавна потајену женску вољу: ко зна хоће ли га већ икада видети? Та је држи приковану на мјесту, и никако да јој се отме..... А он је гледа и, угледавши у њеним очима сјај раздрагана живота и чежње, осмјехне се на њу оним ријетким његовим осмијехом. Тај осмијех с његова мркога лица сине у њеним очима, и очи им се сукобише и споразумјеше, изражавајући чежњу и срећу, и осјетише се обгрљени као и оно негда, првога пута...

У разговору затече их Марко; узврполио се око њих и зове је на страну. А кад је морнар пошао, а она још гледа за њим и с мјеста се не миче, љути се и пријети јој; у срџби оно разроко десно око чисто сијева, и он виче на вас глас:

— Ја сам ти сам сада господар... Доста сам ради тебе трпио!

Осле он јој помњивије за стопама иде. А Антица у кући, у врту, у пољу врши свакидашње послове, и тиме хоће да утуче успомене на прошли живот; увече пак приправи вечеру да дочека Марка, јер он погдјекад цијелога дана избива из куће: иде ловити рибе по пустим ратима, па што улови носи у село на продају. Њу само у пријекој потреби собом води; очито жели да се не миче од куће, мисли: то и јесте за поштену жену! За рђава времена крпи мреже. Тада му и она помаже и цијели дан код њега сједи. Чак тих дана не допушта јој ни оне двије козе извести у пашу, што јој служе за лијепу излику да се по шкољу прође: нека гладују, само да му је она на очима! А њој је досадно код њега; задиркива је и кињи, и ништа је не занима његово: ни живот, ни разговор. Испрвице се ради тога изиједала и силила се да буде мирна, али с временом увиди да је све залуду, па јој се погдјекад учини да је лудо силом хтјети у себи сатрти своју бесвјесну просту вољу, — па напак она је на тај начин од непознате јој чељад и на свијет дошла! То је њено, а за туђу вољу, што јој се намеће откад за се зна, већ давно је замрзла.

Али се Марко не брине за њена унутрашња осјећања; једнако је осорљив, а није се промијенио ни када му је почела дјецу рађати. А њој прво дијете, с плачем, собом донесе бригу и љубав за њ, и Антица прионе уза своје чедо, све мање бринући се за Марка. А више се и не заноси, онолико као прво, у снарењу. Кад остане сама код куће, а то је често, пошто посвршава свакидашње послове, пође од куће доље у увалицу и сједи у заклоници. Ту, гледајући у отворену пучину, у пуноме дану, доји своје чедо и тако јој вријеме хитрије пролази, и задовољнија је.

Једнога поподнева, Марко с рибања око рата на шкољу поврати се раније но обично, па, не наставши је код куће, озловољен, потражи је. Тако је у заклоници затече насами.

— Ти увијек дангубиш! — јави јој се осорљиво.

Она успрене, јер га није спазила но кад му је глас чула, па како је дојила дијете, инстинктивно скупи се да заклони дојке.

— Сада кријеш ту срамоту, а досле разблудила се, на по гола, прама сунцу! — пребаци јој, стојећи над њом.

—Храним своје дијете, —опази она.

—То можеш и дома... Поштена жена чува кућу... 'Ајде дома!

—Поћи ћу .

—Одмах! Нећу да те видим даље од куће... —Ухвати је за руку, па је хтједе потезати, но Антица се отима, а он се јаче напрегне да је подигне.

— Убићеш ми дијете! — повика она љутита, опазивши да се мали узнемирио и да, поплашен, у њу гледа. А кад оно заплаче, одлучно му се опре и, завапивши се у жбунове, не хтједе се с мјеста маћи.

—Нећеш да слушаш, а? —разљути се Марко.

—Није ни чудо, таква ће ти бити и мајка била! — И дода презриво: — Жена од жене, а срамота од срамоте! Ма ја ћу тебе научити!...

И извади из џепа од гаћа кутију жижица, прихвати уоколо нешто суварака, упали их и подметне у жбун гдје је Антица с дјететом лежала.

— Потјераће тебе огањ! — рече, задовољно смијући се кад видје да је жбун прихватио и да је пламен из њега почео да избија. Антица, увидјевши да се он не шали, нагло се диже, и, не рекавши му ни ријечи, пожури прама кући.

С годинама Марко је све окоситији. Народио се дјеце, а с њом дошла и сиромаштина у кућу. Антица, забављена око њих, не може да му у раду помаже, али он се на то не осврће, но је једнако као и прво запослује, а кад му радњу не доврши, окоша се на њу и, у срџби, туче је.

— Благо ти се теби! — потужи се Антица најамници првашњега господара, кад се с њом једнога поподнева састала код мора. — Барем си мирна, а ја сам права мученица... Горчи ми је живот но што је ово море...И јутрос...ма што да на се плујем?!...Е,да ми није ради дјече!

Тако у бризи, невољи и немиру пролази им живот. Ниједно није задовољно, а живе заједно, јер су на то навикли, и не може друкчије да буде. Он се јед нако мучи да их све прехрани, и нема у њу вјере, а она, ради дјеце, трпи његову жестоку и загрижљиву ђуд.

Једне љетње ноћи, а већ се бјаше троје дјеце народило, устаде Марко прво сванућа. Пође к отвореноме прозорчићу и гледа на море.

— Не знам, вели сам себи — свиће ли или је мјесец помолио! и стаде размишљати. Најпослије, смисливши се, вели: — Биће да је мјесец помолио, — и још дремљив стоји неко вријеме, прислоњен на прозорчићу. Унеке успрене и опет сам собом говори: — Ево звијезде трепере, ено брод стоји усред мора као закован, нема ћуха од вјетра, тишина је као у леду.

— Устани! — одмаче се изнебуха од прозорчића и пође прама кревету. — Устани! — Па нађе жижицу и ужге малу лампу. Слаба свјетлост по кући шкиљи, а пред прозорчићем губи се у свитању љетњега дана. Пада и на велики кревет што запрема читаву половицу ниске собице. Осјетивши свјетлост, жена се у кревету протегне сањива и рече:

— Што ти је ноћас? Кад ти не можеш спавати, онда ни другоме не даш да спава! — и обрне се на другу страну.

— Устани! Да си друга жена, била би то досада учинила! — наставља Марко и стоји над њом.

— А што ћу ти?

— Ништа, ма воља ме је да устанеш! — и стаде је потезати с постеље.

Уто се дјеца почну помијешати по кревету, а оно из зипке заплаче. Жена устаде из кревета, прекрсти се, дохвати одијело и лијено се облачи. Дијете из зипке боље плаче. Пође да га смири. Марко поврати се к прозорчићу. У ниску собицу споља навире чисти, стежи ваздух и помало осваја је љетњим, сивим, свијетлим свићањем и носи собом са шкоља и с мора шапатљиве, бистре гласове летње зоре.

— Нађи ми мараму! — изнебуха окрете се од прозорчића Марко и прекиде женину гласну молитву.

Она ћути.

— Ти хоћеш насилу да те тучем...

Антица опет прихвати молити и убрза пошљедњим „Оченашем”, а дијете из зипке неће никако да се смири. Свршивши молитву, рече му:

— Чекај да надојим дијете! — и пође прама зипци.

— Ти хоћеш насилу да те тучем? — понови он љутито и залети се на њу.

— Удри, ниси одавна! — пркошљиво, стријељајући га очима, окрете се она прама њему.

Марко је шчепи за главу и потегне к себи, па је вуче према сандуку. Она се отима, но он је шчепи за врат јаче и, тетурајући с њоме, нагна је на сандук.

— Ту је! Наћи ћеш је у сандуку, — говорио јој подмуклим гласом од срце. — Чекаш да одем, да се можеш скитати по шкољу, а? Наћи ми мараму!

А дијете у зипци кричи на вас глас. — Жена послуша, отвори сандук, и, пребирући по њему, осећа над собом његов дах. Најпослије нађе је. Затвори сандук, стави мараму на поклопац и пође прама зипци.

Марко узео мараму, пође к орману у зиду, узео из њега скленицу и комад круха, и то замота у њу. С прага, прво но ће да изиђе, запријети јој:

— Да се не макнеш од куће!

Марко оде на море; оно двоје јаче дјеце с прага гледа за њим, па, док замаче, изиђу пред кућу да се играју у пуној свјетлости дана. Антица у кући доји своје чедо, мири га и успављује. Кад га је успавала, изиђе пред кућу да опере робу. Повуче се у хлад, прама дјечи, да су јој на догледу. Радећи снатри, и тако јој вријеме брже пролази....

Давно је већ на шкољу, и увијек овај исти начин живота. Заправо рећи, она друго не би ни тражила да није везана уз човјека који јој не да нигда мира и држи је под својим јармом. А у свему је сама узрочна, и та је мисао највише изиједа... Згријешила је проти својој вољи, па треба да изврши покору. А сто пута упитала је саму себе: како се могло то догодити кад нигда, ни у највећој самоћи на шкољу није га пожељела?

И радећи премишља, а по пучини бродови, уз пријатан лахор, једва миле, но не свраћају у Велу увалу. Пролазе и собом носе њене другове из дјетињства и младости... Ко зна гдје је сада онај мрки морнар из Леванта, с оним првим осмијехом што јој се у мождану усјекао и гледа га пред собом као искру кад у тами сине! — Оженио се! Ко зна хоће ли већ игда на шкољ свраћати? А што ради оно младо чобанче што се с њим иза купања, у заклоници, на испрану жалу испружена, с ногама у мору, сиграла „мужа и жене?“ Чула је у селу да пише да му је у Америци добро, но свеједно да жуди повратити се. Поздравља све који за њ упитају и пита је ли још обилат лов срдјела око рата шкоља. За њу не пита! Ко зна зна ли да се удала за Марка!...

А бродови по пучини, уз пријатан лахор, једва миле, а не свраћају. — Простирући Маркову робу да се осуши, Антица погледа у једра им, па, прострвши је, уније у кућу. Заложил се крухом и млијеком, и, узевши из зипке чедо, изиђе из куће и крене узбрдицом ка врху шкоља. Оно двоје дјеце што се пред кућом игра пожуре за њом.

На највишој равници устави се и сједе под стари, посрнуо морски бор што одавна пркоси времену и чије гране, свинуте од удара вјетра, окупљају се од стране затишја.

Сједећи под њим, доји своје чедо, а како је уоколо тишина, лијепо се чује лакомо дјетиње сисање. Јутарњи лахор престао је, па лађе по пучини чекају свјежи маестрал да духне да их напријед потјера, а око рата рибарице страже рибу, док с краја рибари, опасани дебелим конопом, с натегом потезу мреже. На ономе крајноме рату, што је на догледу, сигурно и Марко с друштвом потезе. Да га се не боји, сишла би доље к рибарима, помогла би им и разговарала би. Још се осећа јака и пуна живота: ужива у своме здрављу, разлетјела би се по шкољу, али која корист кад је самоћа убија?! А како би лијепо било да је само своја и слободна, да може ићи гдје је воља! Пожурила би доље к њима, и сигурно међу њима нашла би некога с пријиним осмијехом, и умирила би се... Па онда би помогла уморном друштву потезати мреже, гледала би у њихове тешке руке, у топли зној, и осјетила би оно њихова, мушкога, што у животу носе.

Колико људи она познаваше што на шкољ свраћаху забринути, у најжешћему кријесу, да воде потраже; уоколо све гори, воњ просушене смоле из борова јако одјелито се осјећа, а жало и стијење пеку, из њих врућина удара и заслепљује очи, жеже, а она им пружа врч хладне воде да жеђу загасе. Пију, а она чисто ужива слушајући како лакомо срчу... „Хвала!” веле јој, кад би се сити напили. Па онда би им се очи сукобиле и пријазан осмијех јавио, као да се одавно познају. И малдане сваки дан неко дође и пође, а први се враћају, и све тако...

Свега тога могла је да се наужива да је слушала свој сопствени животни нагон, једини што јој је био вјеран, да се није обазирала на свијет и његове навике: зар да свијет боље од ње саме познаје њену вољу?

Тако дуго стоји и забавља се са својим мислима, а што би од ње било да њих нема?... Дјеца се око ње весело играју, а уто и маестрал јавља се; поступно пучина је набранија, живља, модрија, а свјежи лахор, као дах живота, у омари долази јој у сусрет; лађе се на пучини крећу, а у гранама старог бора замећу се меки звукови...

Маестрал носи собом свјежину, живот, и она осјети у себи животну сласт: хтјела би пожурити доље к рибарима, али се боји свога човјека, — њега се боји, који јој младост и живот заробио, а ништа јој за то у замјену није дао...

Пред сутон сједи Антица пред кућом и ишчекује Марка. Чуди се што га још нема, па гледа преко мора у стазу преко брда, надајући се да ће се из села помолити. Чека га већ дуго, а нема га. Стрепи, јер онамо далеко, преко мора, у недогледном простору, гомилају се облаци; натискују се, као да из морских дубина долазе. Прво времена утишао је маестрал и настала потпуна тишина. Овај подмукли тајац у љетњему дану не слуги на добро.

Антица чека, и немирна је кад сунчеве свјетлости нестане за облаком. С оне стране отворена пучина измијени намах своје обличје, а противна страна још се одразује свијетлом ведрином. Још неко вријеме трепери та свјетлост, па се поступце гаси, и облаци: освајају комад по комад ведрине, као да је прождиру. Убрзо, море и

земља изједначише се у оловастој сивој боји, једнакој као што је стијење прекоморских голети. Марка још нема, а невјера очиглеце пријети; наслућени хладни западњак наједном јако духне, море се најежи и јаче помодри, и силни шум затутњи из даљег у простору.

Антица у бризи разгледа пучину, па кад угледа на мору чамац, наслутити у часу да је Марков; затвори нагло врата од куће и побрза ка увалици. За њом потркају оно двоје дјеце, те све троје хитро дође на жало. А олуја на мору већ је захватила мах. Антица упиљи: поглед у нападнути чамац, али већ ништа не разабире, само јој се у ушима ори шум олује...

Чамац, силом гоњен, јури према шкољу, напире се да ухвати прву увалицу, али вјетар је жесток, гони га доњему крају шкоља Антица изнебушила се, не зна што ће. Очи су јој упрте у чамац, трза се, примиче се к мору да боље види и опет се одмиче; најпослије пожуре шкрапавом путањом крајем мора прама доњему дијелу шкоља, нека је ближе чамцу. Уто неколико чобана и тежака, што су били раштркани по шкољу, угледавши је саму, а наслућујући несрећу, пожуре к њој. Сви упрто гледају у чамац и један за другим прате узастопце Антицу. .

— Гледајте како вјетар мота једром.... Растргнуће их! — опази млади рибар из друштва.

— Луда, што их не спусти!..... Што ће му једро? рече као за себе стари рибар што је ходио одмах иза Антице.

— Марко, Марко! — на гласове одазове се Антица, и пожуре, као да може своме човјеку у помоћ притећи.

Али олуја не попушта: небо се натуштило, рекао би сад ће плусак ударити, а једва неколико крупних капи странце шиба их у лице. А сијева са свих страна; чамац очиглеце не може да ухвати краја.

— Ено му је растргла једро! — повика на вас глас млади рибар, звјерајући живо очима у правцу нападног чамца, и настави: — Гледај, сад га вјетар по вољи носи! Биће да му и крмило већ не служи!

Антица, гоњена језивим страховањем и црном слутњом коју олуја повећава, иде напријед, но доспјевши на крајњи рат школа, нема куд даље, — устави се; вјетар је удара са свих страна и замеће се с лаганим јој одијелом; двоје дјеце чврсто је држе за skut, а околу ње окупило се друштво. Свима се на липу види зебња и брига, сви су прожети једном мишљу: наслућују несрећу и већ је очима гледају.

— Гледај, ено ми се сад учини, Марко има весло уруци

— Одапире се свом снагом... но није могуће, силан је вјетар.... .

— Марко, Марко! — кроза сузе виче Антица, угледавши свога човјека у чамцу гологлава, раскострушене косе, како одмиче од шкоља и жури у отворену побјешњулу

пучину. Али њен глас и јаук дјеце носи вјетар далеко у натуштени простор и губи се у шуму олује. А неће да пада пљусак, да убије вјетар и море!

— Зло је! Олуја носи прама Пропаду, — пријегорно рече у вјетар стари рибар. И сутон је данас ранији, чамац у њему изгубио се, а олуја не попушта. Већ сви виде несрећу, па се Античину плачу придружише и двије жене из друштва.

Гледају у празан, потамнио простор, а у ушима ори се олуја, прелијета им преко главе и одзвања се силном хуком и ломљавом у боровој шуми у доцу. Чекају још неколико часова, а тада се јави стари рибар.

— Није друге, 'ајдемо натраг, па док се мало слегне вријеме, поћи ћемо с лађом за њим...

— У руке божје! одазове се жена му. — Помолимо се! — и прва се прекрсти.

— 'Ајдемо прво ноћи!

Антица се не миче с мјеста: гледа у простор у правцу вјетра, али не види но запушицу и празну недогледну пучину.

— 'Ајдемо! — понови стари и ухвати је за руку. Враћају се истом путањом, а у путу хвата их мрак, и хвата се киша. Антица се погдјекад натраг обазре у ноћ; жене носе дјецу јој у наручју, а једном бјеше и мјесец помолио, и прве зраке заиграше на немирној пучини. Пожуре да чим прво у Велу увалу стигну. Послије кише поче да ведри, а кад дођоше у увалу, нађоше је још зањихану: око рата јој бучи море, но нема оне првашње силе, а мјесечева свијетла зеленкаста пруга из отворене пучине игра на валовима и допире све до на жало.

— Почекајмо још! — вели стари рибар.

— Ванка има још мртвога мора колико год хоћеш, — одврати млади друг му.

— Море вара...

Почекаше још неко вријеме док се валови око рата понешто смирише, па се укрцају у лађу на четири весла. Сви се укрцаше, само што остаде жена старога рибара, којој Антица остави на бризи оно двоје дјеце и замоли је да погледа, док се она поврати, на онога што је у зипци остао.

Веслачи с натегом, што брже могу, веслај у правцем куд је чамац, гоњен олујом, јурио. Море је још усколебано, премда је вјетар пао, па лађа граби и љуља се на валовима, а мјесечева свјетлост поиграва по пучини и, у одмацима, захваћа веслачеве главе. Још тутњи издалека, а по увалицама, враћајући се, валови са жала, бучећи, котрљају пијесак.

Жене и чобани моле, а веслачи се напиру да чим брже прођу поред крајњег рата од шкоља. Кад га минуше, прво но ће даље да веслају прама шкољићима, куд је

чамац јурио, опочинуше; послушкују и разгледају уоколо, и, увјеривши се да се море стишава, а вјетар да је сасма попустио, кренуше даље.

Возе да дођу на доглед шкољићима. Први их назрије млади рибар; држећи у руци весло, исправи се.

— Ено —вели, — Пропада, ено Медвједа, а за њима су Близанци. Тек дахнуше наред мора, па пожуре прама њима. Већ је мјесец подалеко одскочио и ведрина освојила; свијетле, зеленкасте мјесечеве пруге нестало је с пучине, — сад се његова свјетлост обилато унедоглед разлијева. А лађа одмиче; чују се замашаји веслача и покоја набачена ријеч из друштва.

Кад се лађа примаче Пропаду, жене умукосе посвема; још се чује само хитро ударање весала, а чим су ближе, језива их зебња у животу подилази, па жене и чобанчад тискају се ближе једно другоме. Гледају шкољић Пропад: лежи као неман на мору, косе хридице надигле се над пучину, а испод њих море је тамније боје; избочите стијене свијетле се у мјесечини, а гудуре су у тами; врх му је сур, одувијек го, само што између процијеп са оштрога стијења расте гдјекоји жбун, погнут од удара вјетра, а закржљао од морске посолице, испод чијег лишћа, при земљи, крије се оштра, сува трава. А уоколо њега у мору осуле се мрке шкрапе, око којих одувијек кркоће море. Мало ниже, поред њега лежи Медвјед, а испод њих, кроз уски тјеснац, назиру се Близанци, једнаке величине, један до другог, са уоколо сијасет шкрапа, — сури, голи, на ударцу вјетра, чије голети за олује топи море. Испред њих, као испред морске страхотиње, уставе се лађа; чељад се до три пута прекрсти, и стари рибар подиже с главе своју капу. Па опрезно примиче се лађа ка хридицама: чељад упрто гледа у дубину испод њих, а кад из гудура изненада што зацвили, јежња их подилази по свему животу. А није ни чудо! Толико страха чули су причати још из младости о овим шкољићима. Од кољена до кољена преносе се приче о сломљеним бродовима о ове суре хриди: овдје море напада своје жртве да их уништи, прождре; а у одмацима, и за најбоље тишине, изненада вал плусне о хриди, и морска птица, из тмице што се по гудурама од сунца крије, у дубокој ноћи јави се, као да нариче...

Дуго милећи по утишаној пучини, плове уоколо, и у обилажењу око шкољића пролази кратка љетња ноћ. Мјесечева свјетлост блиједи и звијезде трну: неопацице иза свијетле ноћи јавља се дан. Али га чељад у себи лијепо осјети, а кад лађа уђе у тјеснац између Пропада и Медвједа, свјежи лахор дотаче им се лица и собом донесе што их освијести од страхиве ноћи. Веслачи не журе, — а још је то мјесто да га обиђу, — као да чекају да боље расване. Страховит је тај тјеснац: ни староме рибару није мило ноћу у њ заћи. Али је и у њ већ зашла прва зрака свићања, па се по хридима, шкрапама и мору просула једнолика, јасна свјетлост.

— Ето, даске пливају по мору! — опази млади рибар, и исправи се. Веслај полако... Ено, оно је човјек пред нама!

Веслачи оставише весла и исправише се. Чељад у лађи, дижући се с мјеста, задржаше дах.

— Је! — потврди стари рибар.

Сама лађа доплови до мртве љешине. Мртвац наузначице лежи између шкрапа: коса му се расула, на по отворене очи упрте су у простор, лице суре боје, као и све ствари уоколо, а како га море лагано подиже, чини се да главом себи зове. Неки у лађи трну од страха: хтјели би да не гледају у лешину, но очи им бјеже на њу, као да су затрављени.

Ено, сад лађа пролази поред љешине, сада ће је дотаћи весло. У тај час млади рибар подиже весло из мора.

—Мртвац је ту, а ми што да радимо? — јави се први стари рибар.

—Мртав је, понови њих неколико, једва дочекавши живу ријеч. Па сви наједном тргоше се из мука: слабији се крсте и богу моле, а јачи се договарају како да Марка из мора извуку. Бацише му коноп око тијела, испод пазуха, и, привезавши крајеве накратко за лађу, полагаано веслајући, вуку љешину за собом и изилазе из тјеснаца. Изишавши на отворено, допловише до у увалицу Медвјед, гдје је лађа могла пристати. Први стари рибар стави ногу на крај, за њим искачу остали, само остаде млади рибар; отле до на жало довуче Маркову љешину и предаде је староме. Стари је помоћу веслача извуче из мора и положи на бијело, још влажно жало. Гледају у мрца, у његове мокре расуте косе, надувено лице, очи упрте у празно, у укочене ноге, око којих скупеше се ногавице танких гађа, и у велике помодреле израђене руке. Неко вријеме, као да се свако забавио својим мислима, говоре тек по коју испрекидану реченицу. Али стари смионо заметне разговор, као да није ту мрца, па и остали слободније одахнуше. А кад се прве зраке љетњег сунца помолише и весело заиграше по пучини у хиљаду пламичака, људи се почеше договарати што да ураде. Договорише се да код мрца остану удвоје, да га чувају, а други да се поврате и пођу у село да јаве властима што се догодило.

Антица мало по мало разабире се, као да су јој свићање и сунце донијели мир. И сама се чуди како се то с њом могло догодити. Док је олуја бјешњела и док је гледала у нападути чамац, тргала је брига и бол за својим човјеком; последије, у ноћи, моријаше је сумња што се с њим догодило, а сада када га гледа пред собом мртва, испружена на жало између морске лажине нанесене од ноћашње олује, — ето се примирила и не може да мисли на његову несрећу, већ јој мисли и нехотице скрећу другамо. Паде јој на памет оно нејачи које је предала жени старога рибара, а са, зебњом и страховањем сјећа се дјетета од сисе што је у кући у зипци остало; и све упорније та је брига заокупља, па жели да се чим прво кући поврати. И хтједе да своју мисао људима изрекче, но погледавши на мрца, застидје се и не проговори.

Међутим, чељад се опрема да се поврати, а завлаче, јер никоме није мило остати код мрца: рађе би се повратили својим кућама. Најпослије се нагодише: млађи ће остати, и онако дуго неће чекати; они што пођу, вратиће се тек што сеоске власти обавијесте. Ред је ићи; Антица то зна, и није јој жао. Даче, она у себи осјећа жељу да се чим прво кући поврати, и ту жељу не може никако да у себи утуче. Потајице она јој се јавља, и ноћашњу страву и зебњу и ту у спокојство преобраћа; сили се да скрене мисао на мртва Марка, и гледа у њ, али све узалуд.

Ено сада сунце му је главу захватило и освијетлило је, а са сунцем однекле долетјело је сијасет ситних бића што унаоколо лепршају и зује и на његово освијетљено лице налијећу и једнако зује... Антица зури у његове ледене, празне, на по отворене очи и послушкује зујање, но не може да се гане. Мисао јој се навраћа к дјетету што је од јуче само у кући остављено: биће гладно... плакаће, може бити да му се што зла догодило? И она, гледајући у мрвога Марка, не мисли но на своје нејако чедо...

А Марко лежи на влажну жалу, непомичан, мокар; зраке сунчеве као да хоће да га исуше, угрију; пред њим је ноћашњом олујом освјежена, ведро, пространа пучина; игра се у сјају; шапатљива дахће, као да у себи носи сијасет живота, — пучина што је и њега отхранила, којој је вјеровао, с којом је живио и која му је одједном живот однијела, а сада је мирна, спокојна, пуна живота, безазлено, као насмијано чедо, у сунцу игра се... Антица погледа у отворену пучину по којој лагано, сушећи једра, лађе миле, па јаче осјети у себи вољу за животом и вољу да чим прво своје дијете види, да му гладну пружи своје груди, да га надоји, — и очима и свијешћу захвати уједанпут цио њезин шкољ.....

—Укрцајмо се! — јави се стари рибар.

Антица се трже, и у задњем часу снађе се, приступи мрцу, клече преда њ и дотаче се устима влажно— га му чела. Сили се да заплаче, да над њим дуље остане, — то и друге ране — но не може; на устима осјећа додир његове празне, мртве пути, бесвјесно рука јој бјежи к устима да тај додир отаре са своје живе пути, да га уништи....

— Укрцајмо се! — понови стари рибар и, погледавши у лешину, рече: — Нећеш га оживјети! — Је ли било мору онолико вјеровати! — настави као за се.

И лађа крене, и, изишавши из тијесне увалице на отворено море, весело заплочи у пучину сунцем обасјану. . .

Иза одуље вожње наш чамац пристаде на жало Веле увале. Додијало ми сједети на једном мјесту, па једва дочеках да ставим ногу на шкољ. Протежем се на жалу, а већ ми веслачи показују стару Антицу. Ено је мало даље од нас: рибарима помаже солити срдјеле што су их ноћас, помоћу лађа „свјећарица”, ухватили; сада их у барило слажу. Она сједи на камену до барила и на редове сипа со. Гологлава је, а сиједе дуге косе неуредно су јој оивичиле старачко лице. Док ме угледала, диже се и снажним гласом, што иза себе оставља дубок узвик јака, поздрави ме и погледа у очи.

— То је Антица! — помислим у себи и погледам је боље. У први мах усјекоше ми се у памети дуге сиједе косе, зарасле обрве и јаки, још здрави зуби; па онда лице, сунцем и посолицом осуто, али још пуно, — и нехотице погледах на шкрапе што преда мнош из мора вире.

— Сједите, немојте ради мене... — и прекидох, стидећи се што се старица испред мене исправила.

— Не мари, ви сте ово први пут дошли на шкољ, а ко дође, ваља да се најпрво са мнош поразговори! Је ли тако? — обрне се рибарима.

— Остарјела си јур! — опази један времешан рибар, слажући срдјеле. — Знате, има јој преко седамдесет година...

—Збиља? — рекох ја, иако сам знао за то.

—Не знам право, — одговори старица — али се добро спомињем: видите ону шкраву доље у мору? — и руком показа на њу. Кад сам била дијете, нијесам могла никако до ње, ако се не бих изула и подгла скуте, а ето сада, фала богу, може се сувим.

Старица климну главом и сједи, извинивши се да ће брзо довршити посао, па ће ми онда показати манастирске развалине, гдје сада она живи.

Док су рибари посвршавали посао, ја сам се заклонио у хлад и подао се небризи. У одмацама, пиљећи испред себе у свјежу пучину, допираше до мене њихов разговор. А сунце очас освојило и море и шкољ, и топли дан убио јутарњи свјежи сјеверац, па настала тишина.

Око ручана доба, рибари, довршивши посао, наложише ватру да испеку на жеравици преостале срдјеле. Оштри воњ пецива голица, а пламен се и не види у пуној свјетлости дана. Када испекоше рибу, позваше и мене у хлад, испод једне лађе на жалу, и тако се, вадећи срдјеле из жераве, опет нађох међу њима...

Залажући се, разговарамо, а шкољари су уопће и превише разговорљиви, као да су то од мора научили, па ме обасуше питањима, и чуде се што сам дошао у ову пустош. А ја се драговољно подадох разговору и пријатно ми је у њихову друштву.

— Наздрави Антици! — боцне старога Андрију онај времешан човјек, који је сада до мене сједио, опазивши да се стари за врч машио. Стари се чини невјешт и нагна врчем да се напије, док онај изнебуха надода:

—Био би' је вјенчао, да је она хтјела... Зар не, стара?

Антица не одговори, а стари Андрија, одложивши врч, погледа је као преко воље, па, споразумјевши се очима са старом, рече:

—Пусти га нека говори!... Проћи ће му....

—Видите, настави онај човјек, хотице пречувши ријечи старога Андрије, — он би је био узео, но она није хтјела... А познавали су се још од дјетињства... Знате, оно наше шкољарско дјетиње познавање на жалу, иза купања... Ја не знам да послјије Маркове смрти није се хтјела већ удати...

—Па како је живјела сама? — прекидох ја.

—Да, сама!... одужи он и, насмијавши се од срца, погледа у стару.

— Кажи господину све што знаш! — умијеша се Антица мирно. — Није у томе зла!

— А што ћу казати? — попусти он. — Она је, ваља рећи истину, мајка овога шкоља. Бијаху јој мили људи, — надода лакше, — али то су њезини последици... Напиј се, стара!

Антица послуша и напије се, па, отрвши дланом уста, рече: .

— Како је да је, живјела сам на свој начин, својом вољом, и не кајем се.... А да сам друге слушала, било би ми као и прво, док је Марко био жив... Ма свеједно... дођите да вам покажем стари манастир..

Антица се диже, па пође преда мном.

Идем за њом, а друштво гледа за нама; нико се не миче да нас испрати: сунце је освојило шкољ, а маестрала још нема, па је вруће, а рибарима није ни мило ходати.

— Уђите! — рече ми стара кад стигосмо. — Ово је сада моја кућа.

Нађох се међу старим развалинама, чије је испуцане зидине оклопио бршљан, а из процијепавине висе дуги, жути цвјетови; док уђох, нешта ми испред очију оне пуне, дање свјетлости, а у себи осјећам нешто старинскога, празног. Тијесне ћелије, мрачни ходници још се разазнају; газим по сувоме тлеху, а кроз прозорчиће, тек што би главу промолио, долази споља весела дања свјетлост, но не може да продре пуна у унутрину.

Овдје станујем, — чујем за собом старичин глас, — а тамо спраћам моје двије козе и живо... А збиља, да видите магаре што сам ухватила отаг неколико дана, — рече ми живље и прође преда ме.

—Уђите за таом!....

Из тамнијега дијела развалина униђох у свјетлији већ посвема порушен. Кроз пукотине посрнула зида назире се море и чујем да се маестрал јавља, а у зиду расте дивља смоква, — бог зна откуд је амо донесена, —и весело пружа своје лишће у свјетлост поврх зидина.

Магаре ме стријеља својим једрим сјајним очима; оно није онакво као што је под теретом — покуњено, трпељиво, већ је живо, окретно и улизане длаке.

Старица је разговорљива, па ми прича што је знала о животу фратора овог манастира, но ја је прекидох; занимало ме оно дивље магаре, желио сам чути како га је могла старица, онако јака и окретна, савладати.

— А знате ли како их хватам у лац? — претрже причање, разумјевши да ме то занима. — Овога сам ухватила натраг мало дана, стога је тако дивљи, поносит. О, умекшаће се!

Старица се приближи да га помилује, но оно мигну једним увом и поче кроз ноздрве силно фрктати.

—Пустите га!...

—Још је поносит! А први дан не хтједе се ничега устима дохватити. Да знате како се трзао у ладу, а једва сам га савладала!

—Продаћете га?

—Нећу, оставићу га за расплод: јак је... Ма да причам како се овај преварио. Има их још неколико по густрм шикарама шкоља.... Бог зна како су се расплодили... Кад суша затегне, најзгоднији је лов на њих. Направила сам лијепо од чврста конопа лац и ставила га пред велику каменицу бистре воде, а одасвуд с других страна до ње запријечила приступ. Биће да их је љуто жеђа морила: неколико пута заједно у тројицу долажаху пред каменицу; сумњиво се обазире, напели уши, фрчу из ноздрва топлију пару но је љетње сунце, притискују један другог, али никако да прођу преко лаца. Но даномице врућина је све жешћа, гори... ни маестрал не пири, за два—три дана узастопце ни роса не пада, а сигурно по цијеломе шкољу нигдје ни капи воде... Еле, баш једнога од тих дана, у пукло подне, сакривена чекам и држим крај од конопа... Ето их гдје долазе: једнако сумњиво се обазире и потискују један другог, док изнебуха овога ухваћенога она двојица не потискоше у лац... Ја потегох што сам боље могла, а оно двоје, док им друг паде, — побјеже. Послије та увезах конопима, па га оставих да гладује, док смалакса... Е, није се добре воље предао, ма пашће му сила, баш као и мени! — старица заврши живо.

Па онда наједном као сјети се: Заборавила сам вам понудити чашу млијека, — говори ми, па не чекајући одговора, пође кроз једна вратанца у свој одјелит стан, што по изгледу негда бијаше сигурно манастирска капела, да узме чашу. Вративши се, опрезно отвори ограду и пусти ме ванка, а она за мном журно изиђе. Магаре дотрча до ограде, па, видјевши да не може изићи, уприје у нас своје једре, пуне, свијетле очи, у чијим зеницама одбљескује сва ведрина и слобода пустоши усред мора, па се нагло окрете и, хитнувши се задњим ногама, бијесно се устрча уоколо ограђена простора.

Излазећи осјећам да је маестрал духнуо. А кад изиђосмо пред манастир; дође ми у сусрет свјежи лахор. Пучши оживјела, модри са живо, а на њој игра сунце; борови уоколо избијају јаке звукове пуне живота, весела, и над нашим главама пролијећу у ведрини простор... А шкољ валови, пјенушећи се, оивичише чистим, бијелим порубом... Сједећи под боровима, истински осјећам свјежину живота, а у памети од свих утисака из манастира остадоше ми живо усјечене свијетле очи заробљена магарета. Помислих: колико мора да чезне за свијетлим простором и слободом! И чињаше ми се немогуће да ће се игда припитомити и под теретом трпељиво поднашати над собом туђу, господареву вољу... Старица попође мало и оштро звижну неколико пута. Домало иза борова покажу се двије козе, иду мирно и слободно прама нама. Прва, јача, кад ме спази, устави се, па се обазрије ка оној другој, слабијој; часом стоји, сумњиво гледајући у ме, као да мисли би ли напријед пошла, али, кад је чула старичин глас, слободно приступи к њеној руци. Јача трпељиво пусти да је старица помузе, а затим се обје повратише откле су и дошле...

Срчући топло млијеко, послушну ем хармонију морскога шума и затресених борових грана, и разговарам са старицом као са смо стари знанци.

— Како сте могли тако весело провести дане иза мужевљеве смрти? — упитам је, жељан из њезиних уста чути оно о чему су ми толико пута приповједали.

— Ако ћете да вам право речем, отада и знам што је живот, — одговори старица очито искрено.

— Могли сте се удати за онога....

— За старога Андрију мислите... То је добар човјек; познавали смо се из дјетињства — благословени они дани! Послије је пошао по свијету, нешто стекао и настанио се у селу. Али, гоњен жељом за шкољем, направио је и овдје кућицу... Остали смо добри пријатељи.... нађемо се често... А да смо се вјенчали, брзо би додијали једно другоме... Имала сам с њим и једно дијете...

— Колико сте их у све имали? — прекидох је.

— Седморо — одужи она премишљајући: — троје с покојним Марком, једно, како вам рекох, с Андријом, а троје... нећу их ни спомињати, и онако им очеве не познајете. .. Ма немојте мислити да сам запустила своју дјецу: све сам их једнако одгојила, сви су били од моје крви..., ,

— А куда су вам дјеца?

— Раштркаше се једно за друим по свијету... Ко зна гдје су сада!

Антица часом умуче, но затим одмах настави:

— Није ми жао што одоше: нека живу својим животом. Што би код мене? Нека се широм свијета плоде... Они су отишли, а ја сам остала... Колико сам младости у своме вијеку видјела на овоме шкољу— а, што ћу тајити, колико их љубила? — па сви одоше. .. Некоји, видим, враћају се већ стари... други, опет, бог зна куд су остали! Сваки дан мјесто њих долазе млади, но ја сам остарјела...

Часом се замисли, па настави:

— Баш као ластавице што праве гнијездо у ходнику овога манастира.... Муче се, кидају од својих уста залогај, да одгаје своје младе, и онда су највеселије, цвркућу у напону живота, а нејач им одговара.... Па кад млади нарасту, излете из гнијезда, и нестане их — бог зна куда, далеко преко мора... Зар они послѣ питају куд им је мајка? — Ма ето, — прекине за час низ мисли, — ни ја не познајем ни оца ни мајке.... И настави: — Па стари пар опет се амо врати; и тако иде док их негдје не снађе смрт, а онда је свему крај! — доврши старица тишим гласом.

— Али вам је жао умјети? — опазим ја под утиском пошљедњих ријечи, осјетивши тугу у звуку гласа старичина: .

— Да ми није жао? Нека ме овако старе, само да ми је живјети! Да је могуће увијек живјети!... .

Старица доврши и гледа ме као да очекује од мене да продужим разговор, но ја се подадох својим мислима. Овако у самоћи, пред отвореном пучином, снажно и схватљиво утјецаше на ме њено причање. Њен цио живот гледам пред собом, и учини ми се тако једноставан и природан да ми ништа пријекорно не паде на памет. И мислим: она се подала животу на вољу, па је он вјерно носио кроз цио вијек; она и не зна што је трагика у живљењу, и проти вољи живота све јој је ситно и смијешно, а само смрт јака је да јој живот уништи, — и она, једино, старичина је трагика...

Чини ми се да старица, гледајући у отворену пучину, сада о томе снатри, а трже се кад одоздо угледа старога Андрију гдје к нама иде.

— Ево га к мени, — вели, — биће да му је што потреба — Диге се и пође му у сусрет. А он, и не гледајући на ме, рече јој: .

— Дошао сам да те зовем да ми поможеш простријети мреже.

— Хоћу одмах, старче мој! — потапкавши га по рамену одговори Антица и погледа на ме, па се насмија.

Ја се дигох, па пођох за њима. Стари Андрија остаде код своје кућице, а она ме испрати до у увалу. Пробудих веслаче и поздравих старицу, па се укрцах у чамац. Изилазећи из увале у отворену пучину, пожалих што остављам шкољ, а још више жаљах што се по свој прилици растајем заувјек са старом Антицом. Што је то што ме тако уз њу веже? Не могу да себи одговорим; само знам да је моје очи траже да је пошљедњи пут поздравим. Машем јој шеширом, а она ми одвраћа бијелом марамом.

Гледам је прислоњену уз бор—самац, на удару вјетра, раскиданих грана, посрнуо, — а пред њом, на врућему жалу, рибарева дјеца, прогорјела као земља од сунца, скачу и усрћу у валове; — и све је гледам онако прислоњену уз онај бор—самац, док чамац весело не заплови у свјежи маестрал, на отворену пучину.

СТАРИ СВЕТИ СПИРИДОН

И

за велике мисе, стари Жижица, братим светог сакраamenta, не слуша

звоно што навијешта подне, не крсти се нити се обазире на чељад што се разилази својим кућама, већ чека на вратима док изађе млади парох из цркве, — чека га, а мале, упале очи сјаје се и изражаја су као да увијек нешто истражују, па не зна куд ће с њима; лице му је голо, а руком се држи за подвољак што га нигда не брије. Дум Андрија, кад га опази, сјети се и пожуре боље. Али свеједно, стари Жижица, клецајући у ходу, стиже га уза вањске камене стубе.

— Што ћеш? — окрене се прама њему са доксата пароксијалне куће. — Знаш да сам уморан, а подне је, и пође у кућу.

— Само дви бесиде ! — рече стари одлучно и униђе за њим.

— Знам зашто си дошао, али узалуду ти је, одговори парох прије но ће ући у собу. — Како сам данас с олтара навијестио, онако ћу и учинити.

— Ма устрпи се, пустите ме рећи! — пресјече га стари Жижица.

—Ала, да! — навали парох нестрпљиво.

Било би боље ради мира у пуку. Кад ни друге, нека на отару остану оба кипа!

— Дакако! Онда би' ја био као и ви: био би' идолопоклоник. Да ти боље протумачуш: био би' незнабожац.

— Бог с вама, ча вам је?!... Зар ми не вирујемо у бога, ча смо за стари кип светог Спиридиуна?...

—Јесте... а, може бити да и нисте, јер не разумијете...

—А зач не разумимо?

—Пусти... сад немам времена да ти тумачим.

—Уто се јави службеница да је чорба на столу.

— Дакле, ча ћу рећи осталој браћи? — приупита Жижица и гледа у жупника својим малим очима, у којима једнако нешто сјаје.

— Реци им што си чуо! — одлучи се парох.

— Дакле, збиља уклонићете га с отара?...

— Уклонићу га и спалићу га... Нећу трпјети идолатрије, — закључи парох и униђе у собу.

— Спалићете нашега старога свеца...нашега завитника?! — повика за њим Жижица. А, нећете, побога! — настави сам собом, очито узбуђен, а устеже се да не рече што крупнијега, па журно изиђе из куће.

У путу падне му на памет да пође ка Букалу. Нађе га гдје обједује, држи плитицу на коленима и залаже се.

— Спиро сједи! — вели му.

— Нека, грем од курата...

— Бија си ради онега... Па ча говори?

— Ча говори? Не би човик вирова..... Говори да ће га уклонити и спалити...

— Спалити?! престрави се Букало, остави плитицу и диже се.

Па препометне капу на косматој глави и навали је на лијево око.

— Ма ча је полудио?

— Је и горе, — јави се с кућних врата Жижице жена и настави: — Ди си? Ча не греш на објед? Ваља да те ишћем...

Изиђоше на улицу. Жижица у путу опази да га жена прати и окрене се према њој.

— 'Ајде ти дома, ја ћу доћи!... Ово су наши, мушки послѣ!

— Како сте сви вредни! . . Биће како он хтеде, одврати она с увјерењем и поврати се.

Насами приупита Букало Жижицу; није чисто вјеровао.

— Ча, мисли спалити баш нашега светога Спиридиуна?

— Његов кип...

— То је ка и њега...

—А ставиће на отар нови кип... Онега, боже ми прости, ча су га нарешили ка да је невестица.

— Е, ма реци право, — прихвати живо Жижица и устави се насред пута, — може ли, брате, опепт нови метнит се с оним нашим старим?...Они стари наш кип, видија си га, а? Глава му је пригнута ка да се увик моли богу за нас: прави старовирски светац, чудотворац, брани нам род маслине од болести ушенка и од сваког зла, ка прави завитник... па сад с њим у крај . .

—Па да би зач! — опази Букало.

— Побога, да је остарија?!

— Ка да неће и он остарити... Ма ча би он река, кад остари, да га погирају из парокије? . .

—Увреди би се...

—А нећеш да се светац увреди... Умешће нас... Да, биће рода од маслине ка досад! — и насмија се шрезриво. — Ма моја душа ванка тега... Учинићу ча будем могао.

— Ваља, — потврди Букало.

И махом кренуше по селу да својим једномишљеницима јаве што је парох наумио да учини са старим кипом светог Спиридиуна.

... По подне, иза благослова, пред црквом дочека мали пук свога пароха, окупи се око њега и препријечи му пут.

— Нека стоји ди је и бија! — вели Јале.

— Ди му се и пристоји! — надода Зубатац.

—И у паклу се старији познају, а ди неће међу божјим свецима, — огласи се између женскадије Жижице жена, и чека да види што ће се догодити.

Млади парох дум Андрија, мален, с наочарима, врти се и надиже између гомиле народа. Не боји се; зна да његови жупљани добре су овчице: прогаламиће, па ће се и умирит. И окрене се прама јачим домаћинима, који су, како се њему чини, приступачнији разлогу.

— Људи божји, — вели им благо, — ја сам ваш пастир, а овако нећемо ништа учинити, но изаберите два човјека нека дођу к мени, па ћемо се лијепо поразговарати, да се нађе свему разлога. — Тако им говори, а гледа да се мимо народ провуче.

—Добро, нека, ма одмах! — јаве се неки из народа.

— Нека гре Жижица и Букало! — предложи Јаче.

— Нека иду! — прихвати већина их.

У парохијалној кући парох понуди своје пратиоце да сједну, а он се смјести до прозора. Часом погледа у њих а часом напоље, и сјети се па нареди службеници да људима вино донесе.

Гледајући кроз прозор у залазак сунца и на морску пучину ускога затона, у чијем се мору љуљускају бродике и огледају сеоске куће, некако умекша се и науми да подучи ону двојицу у коју сврху црква ставља кипове на отар и поштује их. Одмакне се од прозора, узне столицу и сједе сучелице према њима.

Почне да их упућује, а сунце се, док он говори, одбљескује на прозорима и расипље по цијелој соби и титра на зиду прама њима. Жижица загледа се у под, у једну пругу сунца, и причиња се да слуша и разумије, а Букало пуши лулицу — он пуши на кратки камиш, па би рекао да му дим избија из дуге коврчасте браде, — а образи обрасли су му смеђом длаком све до самих избочитих јагодица.

— Биће како ви говорите, — прекиде пароха изненада Жижица, — ма ми нећемо пустити нашега старога свеца. — И, уозбиљивши се, смишљено надода: Да би' ја и хтија, неће мали пук!...

— Али, човјече, дај се разлогу! Нико вам не креће у свеца...

— Онда ча је било и потреба метнит другога на његово престоље? — набаци своју Букало и извади из уста лулицу.

Парох устрпљиво чека и хоће да опет прихвати ријеч, но Жижица је све жешћи:

— Право ћу вам рећи, ја вам се чудим... Ви, наш пастир, па.... — и умукне, крене главом на страну, а без бркова обријано му лице уобличи се у пркошљиви дјетињи изражај. До часа настави блаже:— Ви сами знате пивали сте му жиће, који је оно стари чудотворац...

— Светац старе вире, — помогне му Букало.

— Наш човек, родио се на чкољу ка и ми...

— И бија од тежачке руке.

— То је све истина, — потврди дум Андре. Ма није они стари кип прави свети Спиридион... Оно је само...

— Да ча је они ваш млади? — расрди се Жижица.

— Они му ни достојан бит ни слуга!... 'Ајмо ћа! Оба се узрујаше и дигоше са столшде. Диге се и жупник.

— Пијте! — мири их, и точи вино у чаше.

— Нека! — одговоре они у један глас, а и не гледају на чаше.

Дум Андрија чисто је жао што их не може да разувјери и на своју предобије. Да је знао да ће до овога доћи, не би био ни наручио нови кип — наручио га је с разлога што је стари био већ оштећен и неприкладан за нови отар.

— Дакле, што ћемо? — упита их, наставши се у, неприлици.

— Нека остане како је и било! — једва дочекаше њих обојица.

— То није могуће, — рече као за се жупник. Па, предомисливши се, нечему се сјети. — Ето — вели, — наћ' ћемо мјесто и за стари кип: поставићемо га у нову црквицу на гробљу. Ма, напијте се, људи! — понуди их.

Жижица и Букало погледају се, и испије сваки своју чашу цијелога.

— Хе, нека остану оба на отару! — не попушта Жижица, и отаре руком уста.

— Добро говори... Нека остану оба...

— То не допуштам! — плане дум Андрија. — Напокон, ко сте ви?... У настају недјељу, по подне иза благослова, однијеће се кип на гробље... А ако се будете бунили, знам коме ћу се обратити... Умириће вас они...

Дум Андрија потражи свој штап и, не обазирјући се на њих, изиђе нагло из куће.

У настајну недјељу, пред заход сунца, литија суче се из цркве. Цијело село сакупило се да што достојније испрати кип старог свеца. Жижица и Букало договорно подигоше домаћине.

— Кад није могуће друкчије, бар да га достојно испратимо! — вели Жижица на кога наљезе, у бризи, журећи се преко села.

Парох се није надао толикој навали ни слави, а нашао се неприправан, не зна што би радио, па се прилагоди вољи народа. А да га не упиташе, искушпи се сви братими светог сакраменту, у бијелим туникама, са кукуљицом на глави; школа кармелитана, у смеђим туникама; школа срца Исусова, са црвеним пасом, и школа сестрица Блажене госпе.

Четири јака и згодна младића, поносити, носе свети кип. Муче се да га равно носе, но низбрдица је, па светац клима при свакоме корачају. Жижица, Букало, Јале и остали, све постарији људи, иду одмах иза кипа и у вас глас пјевају пјесму светог Спиридиона. Већ је крст сишао на шири пут уздуж морског затона што на гробље води; дјеца пријечцем истрчаше испред њега, нагањају се, буче. Литија иде полагано, наизмјенце народ се моли и пјева, а пламен воштаница час дрхти а час се потаји у свијетломе ваздуху. Жижица испод ока гледа на окићене прозоре, гази по очишћену путу гдје литија ступа, па му срце расте, весели се што га је мали пук послушао и све то учушио на част своје староме зачетнику. Рибари чак и мреже што се сушијаху

сакупише, нека нијесу на догледу побожноме народу. А вријеме је угодило, тишина је као у тлеху; у дугоме затону море се тек повија, бродице се лагано љуљају, а пучина дршће у сјају сунца што се одбљескује на прозорима уз море поређаних кућа. Литија се напријед креће и оставља за собом воњ воштаница и задах старих туника, а прати је оштри воњ морске осеке и сува жала. Па полагамо приступа на рат што дубоко у море задире, гдје је сеоско гробље, о чије се зидове за олује валови, пјенушећи се, разбијају; вјетар свија мрке самце чемпресе и криче галебови, — а сада око хриди тугаљиво валићи кроче.

Свети кип младићи положише на отар, а док га смјестише, навали чељад да му ноге цјелива. Између првих приступи Жижица и скрушено се поклони, попостане часом, па гледа у кип. У полусјени чини му се да је свечево лице млађе и умиљатије, и жао му је што одсле бар сваке недјеље неће моћи поклонити му се, и још скрушеније приступи и, учинивши прије језиком криж на плочи пред олтаром, пољуби га у обје руке и ноге. Па се онда обрати дум—Андрији и каже му:

—Купићу кандиоце и даваћу уље, нека жижак сваке недјеље гори пред свечевим кипом!

Већ се сутон хвата и свијет се с гробља разилази. Жижица, Букало и Јале враћају се са осталима. На раскршћу позове Жижица своје друштво к себи у кућу да се поразговори и напије, — позове и ону четворицу младића што носијаху свеца. Пије се вино и спомињу се чудеса светог Спиридиона до касно у ноћ. Најпослије друштво се разиђе. Напољу младићи осјетише свјезину и вино их поджига, младост носи, не могу да одоле вољи а да испред дјевојачких кућа не запјевају, а мјесечина их помаже да им у прозоре гледају и цвијеће краду.

— Ноћ је од љубави, — рече један од младића кад су к мору сишли.

— Немој да те Жижица чује! Он се данас посветио, — нашали се други.

—Пусти!.. . Зар је бија онаки док је млад бија... Је, худобе! — одврати први. — Сад се је покорио, кад га јур живот не служи. Нима ти га до љубави! — и, гледајући подуже у море расвјетљено мјесечином, рече као да себи говори: — Ча је корист тајит: младост је ка створена за љубав!

— А Жижица, свлачећи се, богу се моли. Па кад до њега доприје пјесма оних кичељивих младића што свети кип носијаху, пуна милиња и чежње за дјевојачким животом, слушајући:

Блажена постеља на којој почиваш

и били ланцуни с кима се покриваш!

вели жени:

—Видиш каки су, па да нас свети Спиридун неће каштигат! Ни ноћас не могу се уздржат!...

— Имају правицу, кад сте пустили покопат нашега старога свеца, — одговори жена, и уједљиво настави: — Ча ћете ви стари, младићи се веселе новому свецу ча је млад ка и наш побожни дум Андрија, ча вам је данас липо оправија!...

— Мучи, жено, то су наши мушки послѣ! — прекиде сањив пошљедњу Здравѡ, Марија Жижица и утрне свијећу.

ДАНГУБА

ун мјесец с ведро неба разлива се селом, сребри чистине, обасјава ваздух трептавим бљедилом, у којем се бјелускају млијечне капљице што се непрекидно лагано спуштају ка земљи.

Пирка хладни сјеверац, гдјекад јаче заструји, али не снаша лишће нити њиме шушка; дува већ неколико дана: све је омео и очеличио, селом је чисто као на длану.

У селу, на раскршћу, укочила се гола мурва; по податку њеном озидана су сједала каменом. Под њом, кад озелени, дању у хладовини жале се сиромашни старци, а ноћу калаши млађарија.

Упро мјесец и у њену голу крошњу, обавио је и испунио свијетлим, прозирним пахуљицама, наредио је, као да хоће да је оживе. Пода њу пао осјен, замршен, испремијешан бљећом и тамнијом свјетлошћу.

У том осјену подбочио се Дангуба. У устима му камиш; из луле се одавно не дими, али он камиш једнако по устима премеће, удише у се ваздух и издише. Капа му и сада као и увијек сасма покрива лијево око. „То ти око и не служи!” рекао му је једном озбиљно комшија и надодао; „Метни га под квочку, може се из њега штогођ излећи!”

А оно десно, што гледа у мјесечеву свјетлост, големо је, плаво и на крајевима криво; над њим избочио се доњи дио чела, преко којег су набрекле и испрекштале се модре жиле.

Већ се из поља враћају тежаци, домину путем, одмахују дугим, нажуљеним рукама, журе се да уморни опочину од убојите копи. А он стоји још ондје погурен, и не може га се добро назријети. Његов танки, оплећасти осјен упleo се у онај мурвин и са голим гранама испрекштао се у сами један заплет, па га се и не разабере између других, зачучастих црта.

Не миче се, али осјећа да га глад копка и дражи, јер је већ неколико дана што се није вареним заложио; нешто је чалабркнуо, толико да јаму завали.

Никако неће да се покори ни господару ни мотици, а послуша да заради само да се прехрани, али неће да га пази господарово око, већ би хтјео слободна рада, гдје је сам себи свој.

Размишља: „И сутра освиће дан, ко зна да бог провиди за духан и крух!” Још дуго би се тјешио том надом и не би с мјеста кренуо, да није опазио да и на жупној цркви, махом, затварају капке. Испред очију нестаде и пошљедње свјетлости у селу. „Није друге, свако жив тражи лиго!” — смисли се и упути кући. Пред кућним вратима послуша тешке гласове што испрекидано до њега допиру и селом се разлијежу: тежаци пјевају, омамљени ватром, умором и вином.

— Пјевају од невоље! — смрси, и мјесечина трагом униђе у кућу.

— Да ми је знати гдје си досада био! — јави се из постеље сестра му усједјелица.

— На вечери, као и други људи, — одговори Дангуба мирно.

— А да, како си вриједан!...Оставила сам ти у бакрици мало пуре, поједи!

— Незачињено, а?

— Грјехота, не можеш јести наварне!

Дангуба ужеже шибицу, нађе бакрицу и, у мраку, часом поједе пуру. Вечеравши поврх запретане ватре на огњишту, стаде да нешто тражи; тражећи преврне земљани суд.

— Што тражиш? — окоси се сестра.

— Нешто духана био сам оставио овде...

— Паметан си! — мирније ће сестра. Миши однесу што гођ нађу, а да неће духан. . .Ајде, умири се, пусти ме да спавам.

— Фала богу, проћи ћу се и без духана! „Свака ноћ чини спати!” — смрси као за се, и, прислонивши се уза зид докле мјесечева свјетлост допираше, изује се, хита у крај обућу и капу, затвори врата и, онако у мраку, завали се на кревет.

Сељаци усред копи, иза киша, једва ујагмише неколико ведрих дана. Младо и старо освитком дана расуло се по пољу и доцима. Прије но пуп избије, харно је ускопати. Село је пусто, мирно, и да није под мурвом пљешиви „Попонциј” и стара Маре, зажелио би се жива створа. Оно двоје иставило је на тлеху своју робу; данас се не задиркују, јер им је трговина различна; трпљиво ишчекују купца, макар да знаду да неће доћи. „Попонцију” је фес на глави; чуперак косе страга уредно је раздијелио, а оштре бркове сувом смоквом намазао; ушетао се поред лончића лимуна и наранџа. Маре се подрубила, смрче широким ноздрвама, плете бјечву и реди каткада своју зелен. Однекуда к њима бане Дангуба, оставио се код њих, гледа их десним оком, тапка ногама и подсмјехује се; глођући поцрњели камиш, мрмољи кроз зубе:

— И то је трговина!

„Попонциј” махом се намршти, погледа испод себе, прослиједи ходом и ни ријечи не рече.

Долазе и купе се сиромаси и кљаста да испросе који новчић.

— Данас је субота, њихов је дан, — руга се Дангуба и, држећи руке у џеповима, поносит вели: — Зашто се не науче не јести? Мени је мало млаке, осољене воде храна за цио дан.

— Долијаћеш и ти! — озуби се на њ нека грбуља, пролазећи мимо њ.

— Долијао сам ја! Једем кад имам, а не идем на туђа врата као ти...

— Женске су ти увијек криве! — једва дочека грбуља да га боцне. — Кате се теби хоће, а?

— Одерала ме лијепо, по закону, — подсмјехује се он и неће даље о томе да говори.

По подне, начелник, не могавши га гледати да селом љеншкари, пошаље га да тријеби с пута камење и да га на гомиле слаже. Пође низ поље и цијело вријеме, не журећи, диже камен по камен. Каткада с каменом у руци застане, па гледа у своју сјенку како се миче у сунчевој свјетлости, прислушкује и пиркање вјетра и о нечему као да размишља, па наново мирно, са спокојним лицем слаже камење и — креће даље...

А из оближњих винограда допиру до њега раскидани тежачки гласови и јасни звуци мотике што цикне о шкрапу или о плочу, и уморна, безнадна радничка пјесма, чежњива за нечим недостиживим. Али Дангуби је свеједно плаче ли се или се смије цио свијет. Давно је већ што живе сам о себи и што не вјерује у људске законе. Окушао је свјетовску правду, и то бијаше за њ велики догађај.

...Онога поподнева ловио је рибу у увалици испод села, кад Кате, сеоска усједјелица, на злу гласу ради свјеје распуштености, стиже к њему баш онога часа кад је уловљену рибу пекао на жеравици. Понуди је да се заложи. Она узе рибицу у руку и, залажући се, сједе до њега.

Послије ручка пије једно за другим вино из тиквице, и Дангуба, намиливши се, већ се огледа гдје ће да прољеншкари по обичају, док врућина мине. И Кате осврће се наоколо да нађе згодно мјесто, па, уочивши га, води га као да је опчињен испод смокве у хлад. Смјестише се једно до другог. Дангуба убрзо закуња; она га гледа и помало пијуцка из тиквице. Куњајући, осјећа њен поглед над собом, и неколико пута опази њену руку да се лагано вуче око његових образа, као да хоће да га милује, али лијен је да се прене и одбрани...Унеке, дјевојка се ослободи посвема и, изнебуха, обима рукама обгрли га.

— Који ти је враг! — и не отворивши очију муца постиђен Дангуба, окрете се и леже потрбушке.

— Али ти ниси мушко? — дочека Кате. И дуго се око њега мази, док га тога поподнева не освоји. Послије тога неколико пута сељаци видјеше их заједно и хтјаше Кате да га нигда од себе не пусти, да се Дангуби не досади, а досадивши му бјежагле од ње као од своје зле коби. Али Кате наједном осјети се женом и хтједе путем закона да примора Дангубу да је вјенча. Он неће о томе ни да чује; вели: — Ко зна чије је дијете, па да се ја одречем себе и мога мира ради ње! — Кате пако зна своју: Дангуба има нешто свога, па, родивши дијете, тужи га суду, а суд досуди храну дјетету и њој одштету, те оно мало што имађаше однесоше му, како он ваљаше „на правди бога, да с његовим подмире сеоску дрољу”. То је био први и пошљедњи пут у животу што га је жена послужила, па ето и тај се десио у зао час!

... Дангуба је на то већ заборавио, и сада, на топломе сунцу што га тако угодно загриј ева, чисто ужива. Не слуша господареву окоситу заповјед, ни сељачка боцкања. Мисли, што му се споро у глави замећу, остају с њиме; њима се обикао и приљубио се уза њих, а те мисли нијесу него свагдашње чедне жеље да заслужи слободним, лаким радом комад круха и карту духана. Па, ако му срећом нешто претече, сутра неће требати да ради, него ће се лијено вући селом, зауставиће се под мурвом, одбацујући модрушасте димове и премјећући се с ноге на ногу; дуго и дуго разгледаће сеоску чељад што брижна за послом жури. Па још ако дође брусач са колицима, онај што цио дан ради и пије, увијек црвен и мамуран, пратиће десним оком уре и уре коло у вртњи и оне искрице што се одбију свакога часа од оштрице испод бруса и живо врцају. . .

То су његове вруће жеље.

Њему није драго омркнути у пољу, па стога пожури да прво запада сунца очисти пут. И онако почео је јуче дувати вјетар и помало облачи се. Иде напријед, а за сваких неколико корачаја као обезумљен у нешто се загледа. Тако наједном застаде наспред пута испред затресених грана, гледа у осјен облака што га вјетар на махове путем и по пољу гони, док му суну нешто у главу, остави посао и крене равно к селу. А у ходу пред њим сјене, уз хуку и звиждук вјетра, око голих телеграфских стубова брже лете, не стижући се, преко тврда, још необрађена поља...

На раскршћу, код цркве Светога тројства, није се прекрстио. — Зар се никада и не крсти? — погдјекада међу собом говоре сељаци. — Биће да му је тешко руку да дигне!

...Сутра, у недјељу, пред велику мису, Дангуба са добивеним новцима покуша срећу на игру „под ногу”. Испод села у заклоници, кријући се од сеоске ронде, сакупило се њих неколичак око њега. Дангуба заврти, једнако с набивеном капом над лијевим оком, лупне цијелом стопом, згрчи се и чека док се сви намире и један зовне. Сви ућуте, само се чује звука новца што на земљу пада. Помњиво загледа око ноге да се откуда не назре крај новчића. Неко најпошље зовне. Он полако вуче ногу натраг и вели мирно: „Стани, моје је!” и онај час подигне капу с лијевог ока; оно зажмири као невикло свјетлости, а друго разрогачи. Данас је добио, па већ смишља како ће неколико дана код мора прољеншкарити. Купује те вечери потребито за сутра: турицу дувана, шибица, комад круха и добру скленицу вина. Приреди тршчицу, измјени сагњиле струне, очисти удице, па, док дан освоји, спусти се к мору у дражицу.

А дан угодіо, као љети ведро. Срета сељаке и пролази мимо њих и мимо необрађена поља, не хаје ни за што: он зна гдје ће тамо гдје нема тежака што се цио дан замарају око нехарне земље.

Шљегавши у дражицу, свуче јакету, омота у њу скленицу, духан и крух, па стави под смокву. Чучећи преврће влажно камење и прстима мијеша црницу да извуче црвића. Ископане полаже с помњом у комад суве тиквице на лажину, па, кад их је ископао подоста, смјести се на страну дражице, докле сунце још није допрло, надије све удице, завитла и баци подаље у море.

Пушећи, трпељиво ишчекује да у дну затегне, и непомично једнако гледа у море. Рибице с реда се мешају и која, лакома, најпослије превари се и загуна. Тада он свом снагом истегне, уловљеној риби загрисе главу и положи у тикву гдје су црвићи. Часом гледа како се надижу њене црвене пераје: нагло дрхтећи надижу се и спуштају, жељне свога чистог мора.

— Присјело ти, а! — каже сваки пут кад оћути да је у дну риба загуцала.

Међутим, сунце се примиче к њему све ближе и ближе; већ је дохватило преко половине увале, па се пред њим море сјаји и трепери, и свјетлост га подражује.

— Доста је за ручак, — рече наглас, омота туњу око трстике, узме рибу и упуту се ка смокви гдје је храну оставио.

Полако, као има времена, прикупи суварака и наложи. Дим се зауставља у мирноме ваздуху, тек га, се у плаветнилу распознаје, и са пламеном губи се у жаркој свјетлости дана.

Дангуба баци два зрна соли на рибу и метне је на жеравицу. Махом осјети се мирис што јаче сјећа на морску свјежину, и он, одложивши лулу, залаже се онако редом како се која испече. Не појевши ни трећи дио хране и напивши се само једном, већ је сит. Његови оброци умјерени су, јер се томе од малена научио. Док дрруча, запуши лулу. Овако ситу, у самоћи, у присјенци, за њ је врхунац среће: не осјећа ни страсти ни чежња, ништа га не дражи, па кад га у селу неко докара ради псовки, увијек смишљено одговори: „С вама се не може бити миран! Кад сам сам, и радим и богу се молим!“ .

И сада се спустио мир на његово биће и душа, упокојена, заборавља на село, као утапа се у топлини и ведрини дана; регби да је и она дио тога дана када се здраво и беспослено предаје слаткој природној безбризи. Лијено погледа уоколо, а кад поглед заустави на силесију мрави што пред њим за послом журе се, вукући за собом тешка бремена, уозбиљивши се рече наглас:

— Баш су лакоми и дрпе се као и људи, као да неће никада погинути!

У оваком благом, лијеном стању куња, и није се ни осврнуо кад је изнад себе осјетио човјечији ход. Мишљаше да ће га чељад мимоићи не угледавши га, па неће требати да се јавља. Али момче што се с врха журијаше спази га и упита за козу. Вели:

— Истргла вријес, па негдје побјеже, бојим се штете! Јеси ли је видио?

— Нијесам! — једва изусти Дангуба.

— Овај час је била, — говори момче и брижан за њом гледа уоколо. — Ти пландујеш, — завиди му момче. — Лако за те: гдје пт глава, ту и храна, а ја се истргох од рада! .

Дангуба слуша и, затворених очију, подсмјехива се па лијено вели:

— Ала сте ви сви једнаци! Ко вам је узрочан што не знате да у О ч е н а ш у говори: „Дај нам га и данас!“? А ви хоћете да уштедите од залогаја и истргосте се од рада, као да знате што вас сутра чека! — па извади лулу и дода живље: — Будало, гледај ону рибу ондје у тикви; кад је најслађе загуцала, тада јој и присјело!... Ха, сада знаш!

Младић га не слуша, већ брижан за козом гледа уоколо, и, не поздравивши се, оде.

Дангуба остаде сам куњајући. А сунце осваја, свугдје док око допире свјетлост и жар; увукло се у доце и драге, чисто прожига..... Али, као кришом, у тишини, из даљега, морска пучина набире се, јежури и јаче модри. Лахор заструји, заћарлија одвојено, одјелито, и махом море се буди, оживљује... Свјежи маестрал домало сасу околишем, зајамори живо и поче да плачка суре хриди...

Дангуба, прокуњавши, дохвати трстику, надије и завитла у сунце. Олово тек што плусне, нагло тоне у дубину. Он га прати погледом и — чека... А маестрал још јаче осваја, те блажи обасјану и угријану земљу. У пуноме сјају трепери плаветнило мора и земље, и свугдје оно допире и испуњава свјетлост јарким дахом живота: и поточине, и драге, и гудуре прекоморских брдина што се одбљескују у јасној модрушастој боји.. .

У дну доље туцају рибе, увијек гладне— јагме се, а он не хаје — сит је! Нигдје докле гођ око топире ни брда, ни птице, нити се чује људскога ни живог гласа — само његова мирна прилика стоји на хриди пред немирним, разбуђеним морем што се надимље, одбљескује и крочи око испраних шкрапа, као да у себи носи сијасет живота... А он се нада њ наднио, као да разумије вјечити шум и као да је одувијеке ту, на тој хриди. И не мисли већ ни на село ни на себе. Лијено чувство пријегора и нехаја упокојује се и стапа у хармонију свјетлости и шума. Осјећа благост и покој, и овога часа заборавља на потребе и невоље живота . . . Мршава рука дршће кад у дну риба боље затегне. И како се савија танка трстика, тако се у мору љуљуска његова изломљена сјенка. Он гледа у њу својим модрим, десним оком, и на њу се, и нехотице, благо подсмјехује.

СТАРИЦА

Пароброд се отиснуо од краја, окренуо и изишао из спљетске луке; с његове палубе, по своме обичају, посматрам околину и обалу поред које плови. И макар да сам више пута имао пригоду да се наживам тих видика, ипак увијек, с једнаком

слатком меланхолијом, прати ми око мрке чемпресе суштјепанскога гробља, и гледам његову високу обалу и, испод ње, дубоко, тајанствено море — и сјећам се себе и својих ђачких дана. Ту море увијек жамори, а подаље, у увалицама, мирује и вуче испрано, бијело жало, а чисто ме у души нешто стеже када гледам у та засјенута затишја, откуда пуца поглед на широку немирну пучину... А пароброд одмиче и за собом оставља увалице, рате, шкоље и шкрапе, увијене у загасито плаветнило разних нијанса, па када стиже поред црквице, узидане у голу камену, што је закриљује самац бор и, једнако над њом жамори своју пјесму, као благи одјек пучине, чељад се по обичају крсти, али ја не дижем руке; чему? Ја сам још прије у себи осјетио сву милину слободне, скрушене душе.... Па ето и пошљедњег Мрљановог рата, и преда мношвом отвара се Каштелански продор, продор мога завичаја, и тада, на догледу витког звоника, моја је мисао живља и постепено избијају јачи осјећаји из дјетињег доба. И поглед бјежи на суре висове и густе, мрке дубраве, па тако свесрдно занесен и не осјетих да се с пучине постепено губи, јака, треперећа сунчева свјетлост и да се с источне стране гомилају облаци.

— Невера ће! — чујем иза себе нечији глас.

Окренувши се, опазим познату ми старицу, мајку једнога мога школскога друга.

—Познала сам вас одмах, али вас нијесам хтјела сметати...

Одмах се сјетих да ће ме бити старица потражила да јој што причам о сину јој, чиновнику у једном прихорском граду. Она сигурно мишљаше, пошто сам био његов добар друг, да морам о њему што знати. А варала се, јер ми већ давно не бијасмо заједно, па тако охладњесмо један према другоме.

— Ни мени не пише већ дуго, — одговори ми она кад јој рекох да немам од њега гласа. — Не пише ми, — понови па се као сјети и порече се: — Лажем вам, писао ми је једном, — продужи старица очито бистрије, као да хоће да га одбрани од нечије подвале, — писао ми је кад сам била болесна... И питао ме је у писму је ли ми што потреба. .. Сигурно био би се сјетио своје мајке! — Ућута часом, па, осмјехнувши се љупко, дјетињски, и, погледавши ме весело у очи, продужи: — Знате што сам му одговорила? Писала сам му да мени ништа не треба, да сам се ја научила трпјети, само нека њему и дјеци му достаје... Ах, ето, исто сјетио се своје мајке!

Старичино лице, причајући, чисто доби благ израз, израз задовољства, и мој се љубопитни поглед сукоби с њеним упокојеним. Дође ми на памет њен удовачки живот...

Иза мужевље смрти бјеше јој остао на бризи тај син. Да њега и себе прехрани, одлучи се да служи по кућама, па послије, нешто приштедјевши, поче да у граду купује женски ситнеж: конца, игала, наранача и других кућних ситнарија, и то ношаше на леђима у своје село да препродаје. Тиме она бјеше сина одгојила и на науке га дала. Испрвице ње идеал бијаше да га запопи; мислила је: биће чашћен од свога стада као и други попови, помоћи ће себе и своје, и, смијући се, надодала би: За њих је и овај и онај свијет!

Али син се у најљепши час, кад га је, тако рекући, већ гледала на олтару, успротиви њеној вољи, и, распививши се својевољно, уписа се на свеучилиште. Отада мајци бијаше још горе: гладни зимњи и дуги, уморни љетњи дани, када се из града враћаше ка својом ситном робом, не окусивши преко цијелога дана ни залогаја, а вечеравши тек осољено дивље зеље и ноћи бесане, угрожене мишљу да јој син оскудијева у непознатом, туђем свијету. А кад се прве године повратио са свеучилишта, чисто задивљено га посматраше: бијаше се посвема погосподио, а само би се каткад снуждала, опазивши да је блеђи у лицу но обично. „Биће од великих студија”, помислила би, настојећи тако да се отресе од свакојаким сумња које би јој се кзнебуха наметале. И тада би га питала бољом храном и настојала би да га и у најситнијим стварима задовољи. А син као да се не брињаше за оскудицу и невољу; сваке године преко распуста долажаше у село, све то углађенији и господскији. Доврши своје професорске науке три године послје прописаног рока. Па тек што је добио службу, ожени се, изговарајући се да то не би још био урадио кад би био могао у гостионицама добити све оне угодности на које се био научио у великом граду, и, окућивши се, заборави своје родно мјесто.

— Стићи ће нас невера, — јави се стара, само да приметне разговор, и погледа у облак што је, гоњен вјетром, прама нама долазио. Зачас и удар вјетра зафијуче преко димњака и кроз конопце катарака; пучина се најезила и тамније помодрила, пароброд јаче шкрипи, а по мору, нагањајуће се, сенке облака хитрије јуре, не могући никако да се стигну.

— Шест је година што га нијесам видјела, а десет је пуних што није у село долазио, — слушам у олуји меки звук старичина гласа. — Пошла би' га опет наћи, али не знам би ли му жени било мило видјети ме... Па опет нема веће зараде као прије... А је ли те, — осмехнувши се на ме, рече живље, — било би добро да се за њ што нађе иза моје смрти! Ма само да ми га је видјети! — закључи и, побојавши се кише, обазираше се уоколо да се негде заклони.

А било је и вријеме, јер над пучином и копном паде рани јесењи сутон, врхови посурише, а у дубравама већ је мрак; куће и дрвета уздуж обале поред које пловимо мркије се огледају у немирној води. Погледавши још једном уоколо, чисто незадовољан пођох у друго мјесто да се од кише заклоним. Унутра нађох три позната ми богата трговца, једнога попа и два странца, по изгледу сигурно трговачка путника. Сви ћутимо ишчекујући да олуја почне, па да брзо одуши. И не чекасмо дуго. По палуби зачу се падање кише, па затим нагао пљусак. Уто, испред јаче олује, низа стубе силази старица; погнула се, а пред собом носи пуну кошарицу ситне рибе. Заустави се на улазу, па, полажући на тле своју кошарицу, рече, као да се хоће ради нечега да оправда:

— Дошла сам доље да ми ово робе не покисне...

Нико јој не одговори; сви се, слушајући олују, забавише својим мислима; само онај свештеник у по гласа моли свој „официј”.

Домало и пљусак попусти, а к нама сиђе капетан да наплати пријевоз. Пред њим објашњују се она три трговца, свештеник, два странца и ја: сви имамо попуст, бива

плаћамо треће мјесто за друго, и то своје право истичемо пуним гласом. Дође на ред и старица. Разријеши узао на једном крају од мараме, извади новац и плати потпуно, а чудо ми што се не тужи. Капетан погледа у новац, па на кошарицу, и вели јој:

— Још двадесет пара за робу.

Старица ћутећи плати и то.

Уто близу смо луке, а и олуја попушта. Капетан узлази уза стубе, а ми за њим. Старица се из уљудности одмакне, пустивши господу испред себе; ја учиних исто. Оставши часом сам са старицом, речем јој:

— Није право да ви сами, испред свих нас, платисте потпуно пријевоз!

— Е, што ћете? — одговори она. — Немам ја полакшице, а тако је закон! — Па с интересом упита ме: — Је ли те, и мој син Марко, да је овдје, имао би полакшицу као остала господа? — и чисто матерински осмјехну се на ме, његова бившега друга.

У СТРАСНУ НЕДЈЕЉУ

Југо, тугаљиво југо Страсне, Велике недјеље почело је да дува одмах још док

је било изложено за четрдесет сати на великоме олтару свето отајство. У хуци вјетра и шуму морских таласа једва су се чули откуцаји сата на староме торњу што вјерницима навијештаху свршетак једне и почетак друге „блажене уре”.

...Велике сриједи парон Зорзи стоји прислоњен уза стуб старе млетачке ложе, у заклоници, те као и овај застарјео лав, зубом времена и посолицом нагрђене главе, што гледа некамо у море, загледао се и он у валове што ударају у утврђене насипе луке и, прштећи се, расипљу се у висину.

Монотono и једнолико дување јужине и завијање и цвиљење нападнутих, чврсто увезаних бродова у луци скрушава га и заноси у побожне, покајничке мисли...

Чини му се да увијек ово великих дана, на успомену мука Исуса Назаренина, југо овако силно дува. И поред покајничких мисли, силно га потреса ово „*si gosso passionato*” и љуто се каје.

Југо је дувало када је он за младих дана пловио широком морском пучином као парон барка „*Santa Lucia*”. И сада долазе пред очи крајеви куда је пролазио: грдна острва и оштри шкољи што на камену лежаху на усколебаној пучини, о које се силом таласи ломе, и задрти пусти рати око чијих бијелих влажних жала пјене се валови, јурећи у мирне заклонице да опочину. .

Крај једнога шкоља што је изгледао при обасјаној ноћи као грдна, голема, грабежљива птичурина, настрадао је његов барк. Али он је имао срећу у несрећи, како говораху спасени топци кад се кући повратише. Барк је био стар и привидно житом крцат, а бијаше за добру своту новаца осигуран, па кад се парон Зорзи кући поврати у град, иза дуга одсуства, пријатељи и знанци жалијаху му се у по ријечи, подсмјехавајући му се у очи добростиво, као да су му хтјели рећи: „Добро си учинио! Али не будали, знамо како ствар стоји!” А неки, чисто завидећи му, у четири ока вељаху: „Добро му је успјео *colpo di mano*!”

Сада је парон Зорзи још угледнија личност у граду, пријатељ висока клера и добротинитељ свете Цркве. Остраг неколико година поклатио јој икону светог Николе у сребро оковану, која је била, уз велику свечаност, смјештена на олтар посвећен томе свецу, путничкоме заштитнику. И вјенчао се имућном грађанком, и, покуравајући се божјим законима, спокојно живљаше.

Молитвом, исповједницом, поклонима и даровима бијаше се охладила грижња савјести због барка у Леванту настрадала и других гријеха младости.

Живљаше тако неколико година прама прописима ипак добре и повратљиве свете матере Цркве, која покајницима радо опрашта, док наједном не привуче га к себи млада Морача, разблудна грјешница у граду.

Већ је и од тога прошло неколико „страсних недрља”, и никако да се отргне из наручја заводнице. Одрицао се је чак пред светим отајством, у великом олтару изложеном; заклињао се пред иконом заштитника светог Николе и, ове године, међу првима пријавио се код жупника—каноника и понудио највећу своту новаца да на Велики петак, у ноћној литији, бос, носи велики, тешки криж. Обући ће се у покајничку црну тунику и навући на главу кукуљицу да закрили своје гријешничко лице.

И долазе му на памет божје ријечи проповједаоца Италијанца, језуите, што сваке вечери ове Страсне седмице проповједа у цркви, и, дирнут божјом милости, одлучно одриче се Морачине грјешне љубави.

И ових дана претргнуо је с њоме, а напаст је велика.

Обичаваше још остраг неколико година, са малим свакога дана к њој поћи. Устао би рано, цик у зору. Понио би у џеповима шећера и каве, а уз пост и потопљени бакаларић. Остајао би код ње док би звоно са старог торња јавило А н ђ е о с к и п о з д р а в, а одмах за њим мање звоно купљаше побожне раниоце на прву малу мису, којој би и он присуствовао и с ње кући махом враћао би се, да га жена не прекара, ради дугога одсуства.

...У побожним мислима и одрицању спуштао се у његову душу жељени покој. А кад зачу откуцаје сата, „блажене уре”, чији звук једва се издвајаше из хуке у луци, клече на голи камен и скрушено мољаше пригодну молитвицу.

И мисао се извину чак у оно доба кад Исуса Назаренина свјетина мучијаше; чини му се да је то јуче, било, и ево сваке године неминовно понавља се. И чини му се као да назријева Исуса гдје клечи у ближњој маслиновој гори и моли се своме великоме оцу.— Биће да је било вријеме тужно и суморно као и данас, — помисли кад зачу крику оронулих галебова над, собом и у олуји. Биће да му је био лик онако жалостан као што је онај што иза великих црквених врата стоји на крижу разапет...

Диге се и пожури кући, да часом навуче на се црно одијело, па пожури у цркву да замијени друга гробара што стражи гроб укопана Исуса пред изложеним светим отајством. Раздраган је што је дошао његов ред да ову „блажену уру” клечећи и молећи се посвети милостивоме божјему сину.

Навече пође као и обично у цркву на проповјед. Језуита, нарочити мисионар, дијели ријеч божју сакупљеноме народу. До њега, на проповједаоници, стоји скленица воде, да погдјекад покваси осушена уста, и сребрно распеће које на махове дохвата и, прегибљујући се живо преко ограда; показује народу.

Проповиједат вечерас о мукама пакленим.

Парон Зорзи, наслоњен на камени ступ до старе крстионице, слуша.

— Да знаш какве паклене муке чекају те, окорјели грјешнице, не би никада расрдио бога твојим дрским безбожним дјелима! — Знај! — Огањ паклени тако је жесток да овај наш није него његов осјен!... Чујеш ли, опаки гријешнице: само његов осјен! Али хоћу да се боље изразим: као што се водом гаси онај наш обични огањ, тако њиме могао би се гасити онај страшни паклени, што је теби праведни бог намијенио!

Језуита наједном престаде.

Парон Зорзи поново поникну и дубоко уздахну. Па, подигнувши главу, бојажљиво погледа у проповједника, али, опазивши на његову лицу гњев, одврати поглед и сврне га на меке, понизне пламичке што се на великоме олтару дижу увис, као да хоће да цјелују свето отајство, обасуто обилатом свјетлошћу и облацима мирисава тамјана.

Па се свега одриче и одлучно обећаје сину божјему, који је и за њ кап своје драгоцене крви пролио, да неће више никада блудно сагријешити.

— Исусе мој, милосрђе! — зачу се усклик нечијега промукла гласа.

— Исусе мој, милосрђе! — часом разасу се језиви усклик по топлој, скрушеним уздасима орошеној цркви.

— Исусе мој, милосрђе! — оте се и њему из кржљавих груди, панувши му на памет гријешна мисао на Морачу, мада је се клони и неће да је ни у цркви види, јер је тврдо одлучио да ове Страсне недјеље не сагријешити: ни мишљу, ни рјечју, ни дјелом!

— Исусе мој, милосрђе! — понови језиво и скрушено.

Проповједник настави:

— Света наша мати Црква милостива је: она је као квочка што, када олуја наслути, под своја мека крила сакупља своје пилиће да од олује не настрадају! Али, како је милостива, тако је и праведна! Тешко ономе који се отргне испод њених крила: проклет је! И наступиће судњи дан, дан страшни, и биће страдања и шкрипања зуби!... И горјећеш, гријешнице, огњем пакленим! Покај се, гријешнице, покај се!...И биће ти опроштено! — Али не: неће ти бити опроштено! — повика изнебуха у сав глас проповједник и дохвати сребрно распеће. — Неће ти бити опроштено док се овдје, пред овим израњеним распећем, живим богом, не одречеш својих гријеха. — И повика: — Одречеш ли се? Кажи: одречеш ли се? Јер ће доћи судњи дан, страдање и шкрипање зуби... И паклени огањ сијаће ти из уста, из ноздрва, из очију...А судњи дан може доћи сутра, данас, овога часа, па куд ћеш тада, несретнице, ако те неприправна затече?... — Одречеш ли се: псовке, злобе, безбоштва и блуда? — Клекни, луче! Одречи се врага пакленог, а пригрли овога, — и показа руком на крст, — који је за те пролио

своју драгоцену крв! — Клекни! А када вечерас велико звоно зазвони, похрлите један другоме у наручај, измирите се ради господи нашег Исуса Христа!

Народ махом клече.

— Исусе мој, милосрђе! — разасу се големом, топлом црквом, скрушеним уздасима орошеној. И наста ударање у прса.

— Исусе мој, милосрђе! — уздише парон Зорзи и кришом, језиво погледа у сребрно распеће које језуита држи високо над собом, обасјано топлом, меком, понизном свјетлошћу, у тајанственим облацима сјаја и мирисавог тамјана, и излази у гомилу из цркве, премишљајући о страшним мукама пакленим. И у тому премишљању пред очима долази му израњен Спаситељ, нагрђен и окрвављен од рана општрих чавала...

Парон Зорзи помњиво, уклањајући се да не загази у воду, пожури кући. На савијутку у улици, при мјесечини упозна Морачу и јави јој се:

— Фаљен Исус!

Жена не одговори, већ као вјетар побјеже испред њега.

„Шта јој је?” помисли, и падну му на памет проповједникове ријечи љубави и мира. „Зашто се срдим на ме? С чега ме криви?” И њена нехај чисто га стресе, и, у тим мислима идући кући, кињи га некаква сумња и нешто неодређено...

При вечери, преко залогаја, ненадно дође му Морача пред очи, и, као да му је капља хладне воде на ћелаву главу пала, стресе се. „Боже, ослободи!” и прекрсти се, осјетивши страсно нападање гријеха прама Морачиној разблудној младости.

Отима се, а у то зачу се силна грмљавина. Да се одбрани од гријешних мисли, престрашен, узне преда се најмлађе дијете и милује га по глави. Али оно, пошто други пут загрми и сијевну, заплаче; за њим заведоше се остала дјеца. Мајка их мири, али и њој сузе навиру на очи, и, погледавши у свога ћудљвога чвјека, рече:

— Миримо се, миримо!

Уто велико звоно зазвони одлучно, осорно, као глас страшнога бога што пријети и опомиње на покајање.

— Исусе мој, милосрђе! — повика обоје језиво, са сузама на очима.

И бану једна сусједа у кућу, па друга, трећа; питају проштење, љубе се и мире с њима... А парон Зорзи наједном нечему се сјети, диже се и пожури низа стубе.

— Куда ћеш у ноћ? — завика за њим жена. — Куда ћеш? — понови.

— Вратићу се одмах! — одговори он у хитњи и изиђе.

Ноћ је дубока, тамна и огњевита као пакао. Море, вјетар и грмљавина њоме владају, а велико звоно пријети, опомиње.

Парон Зорзи, крајем, поред кућа, пење се уз тијесне улице. Кад му сијевање засјени очи, склопи их часом, и опет пожури. Испред њега измиче чељад из куће у кућу, сигурно да се мири.

Стаде пред врата ниске кућице. Часом оклијева, па, напипавши узицу, повуче. Зачу се ударац крачуна.

Узашавши уз тијесне, на по порушене стубе, затече Морачу гдје клечећи моли пред иконом ничим неокаљане Блажене госпе што поврх постеље виси.

Чувши жена да неко долази, окрете се. Па, спазивши парона Зорза, учини се невјешта и прослиједи мољењем...

Он, нашавши се код ње, осјети се лакшим: не мори га сумња ни оно неодређено... Би му као да је жедан дошао код врела и жеђу угасио. И осјети се чист од блуднога гријеха. Осјети овога часа прама њој чисту љубав, самилост, нешто слатко, помијешано са страсном гркошћу — и осјети потребу ријечи, објашњења.

— Морача! Чуј, дошао сам не да гријешимо, већ да се гријеха заједно одречемо!

— Иди! Ја сам те се већ давно одрекла! — одговори жена и погледа га својим црним очима, дубоким и огњевитим као ноћ, што су сада навлаш јаче заиграле но обично.

Па, довршвши молитву, диже се.

— Иди! Што си долазио?

— Дошао сам да се гријеха одречемо, да једно другоме опростимо и да се као брат и сестра растанемо, рече он тужно, и осјети како му сузе на очи навиру. — Чујеш ли звоно, Морача? Пријети, опомиње... Дај ми руку!

— Што ће ти моја рука? — одврати навлаш презриво жена од њега. — Иди гдје си досада био!

— Морача! — јави се парон Зорзи, и његово глатко, посвема обијано лице, са непрекрштаним црвеномодрушастим жилицама, чисто задрхта и сав му се живот стресе. — Морача! — издавши га глас, једва шапну.

— Иди!

— Зар ћеш ме овако пустити од себе?... Растанимо се барем у миру! Чујеш ли звоно?

— Иди кажем ти!

—Кад хоћеш, идем... Али ми руку твоју дај!... Дај ми твоју руку.... Идем! — рече у сузама парон Зорзи кад се жена срдито одмаче од њега.

Полако силази низа стуба. У грудима га јако тишти, плакао би. Отвори кућна врата и устави се на прагу.

— Морача, збогом! — јави се.

Жена не одговори.

Парон Зорзи ослушкује. Пред њим ј е дубока, тамна, огњевита ноћ; с мора се чује шум и однекуда далеко долази тутњава.

Престаде велико звоно да звони.

Озго зачује Морачин ход босих ногу и шуштање одијела. И, као да му је капља хладне воде на ћелаву главу пала, стресе се. „Боже, ослободи!” И хтједе прећи преко прага, али чисто не може. Затвори врата и журно попе се уза стубе.

—Морача! — једва изговори и зајеца.

—Иди! Ово су велики дани! — одговори она и насмија му се у лице.

Парон Зорзи пружи према њој своје дуге, мршаве руке и, сав дрхтећи, обухвати њену топлу главу и принесе је к себи. И загледа се у њене дубоке, огњевите очи ..

— Морача. проклет сам! Не могу без тебе....

Жена осјети његово меко, ћудљиво, разњежено драгање и помисли: „И у Страсну недељу не може бити без мене!... .”

И поносна, задовољна, обухвати га као мало дијете и привуче га к себи.

ПРЕЉУБ

С

елом се проносио потајице глас, донео га неко из окрајних кућа и увукао у комшилук, где се већ за то знало, али пустило се да се по другоме чује. А кад стегну зима, на прелима пуче отворено, — веле: Павле Орлић служи се женом свога племењака Илије као и својом.

Безобзирнији и слободнији људи, гдекад срдећи се а гдекад шалећи се, веле Павлу у очи да им срамоти племе, а неки мекши узеше ствар на лаку руку: ни бриге их није кад се не тиче њихових жена; нека свако чува своје, — па је све мирно.

Данас је Павле орао; мора да је код њега добре ватре, па је прелција пуна кућа, има их чак из окрајнога комшилука: људи траже згуду како да пребаце дугу зимњу ноћ и да чују којекаквих новости и да се прошале, све по реду, сваку својим временом.

Докоњаци, док угледаше међу прелцијама Илију Орлића, гуркају се, спремни на подривање. А с Илијом лако се спрдати, наглух је, а да још и не види, — ето среће за комшију му Павла: могао би кад год би хтео...

За све људе око ватре нема места: кућа малена и пренатрпана. У доњему делу склонио је Павле од љута времена нешто ситне слабије стоке, а око огњишта већ неколико дана лежи болесна јуница поред старе му мајке: ред је држати код ватре, јер би иначе од зиме онако болесна погинула.

Старији људи ипак нађоше мјеста да се огреју, док млађи поседаше где му драго, настојећи да барем из даљегачи на пламену паре; кад га виде, као да их и грије. И прелције гледају упорито у ватру, пуше, чисте лулу и шапућу, и чује се по која гласна раскидана реченица, али све одмерено, полако, дуга је зимња ноћ, — а осећа се по тескоби и уздржљивости што прелом влада да се оно још није пустило до краја, још је пригушено, тиња.

— Ти, Павле, дакле узора, а? — пита смишљено већ трећи пут Тома Јелић, млад, живолазан човек, и подјарује ватру, само да не гледа у друштво.

— Јесам, брате, — одговара по трећи пут Павле, и одмах ућута.

— Лако је теби: у сувезу си, а Илија је добар сувезник.

— Јест, брате!

—И јест, како да није, кад му је дао и жену у сувез! — јави се изнебуха један из поваљане гомиле, откуд чује се и пригушен смех.

— Поштено би било да ни Павле не брани своје, — надода други. .

— Не браним ја! — прогунђа у неприлици Павле.

И прелом просу се смех и жамор као у роју пчела у кошници. Илија се напреже да чује коју реч, сумња да се о њему говори, али људи домишљати, па се уозбиљили, а и он се претвара и кришом гледа на њих, тражи да из њихових покрета сазна о чему воде разговор. И кад он погледа у друштво оним својим великим испитљивим очима, с особитом радозналошћу, људи замукоше и настаде часом тајац. Али они из гомиле даве се од пригушена смеха.

—Касно је, — јави се Павлова жена.

—Ха, жао ти! — једва дочека Тома Јелић.

—Да, да јој је жао... Куд се он краде у туђу башту!...

—А није ни она на одмет....

—И није, — озбиљно ће Тома. — Али што је оно, људи, те је човјек код туђе жене чисто чвршћи?

Поваљени момци прснуше у здрав, разуздан смех.

— Племењаци су, болан, и у сувезу су им волови, па што не би и жене? — понови исту ствар оно прво момче.

—Тако је, па Павле вели да му помогне узорати и оно женине њиветине...

—Пусти, човјече, видиш да Илија вреба сваку ријеч! — прекиде Тома и сумњиво гледа у Илију.

— Гледај, причиња се, а сјећа се, очију ми! — вели потише, оборивши очи.

Илија се диже и, не рекавши ни речи, изиђе в куће.

—Касно је! — понови Павлова жена.

Нико јој не одговори, као да не чују.

—Оде жени, — вели Тома Јелић.

—Боже, ама рећи: зна ли он?...

—Е, не зна...

—Убио би' је да је моја.

—Ја би' је отјерао...

—А шта би с дјецом? — опази Тома.

—Лако је тако говорити, — прекиде их један од старијих људи с омотаним пешкиром око капе. — Да вам причам. То је таман као оно кад се чобани, пазећи стоку, бјеху окупили око ватре, па разговарају о вуку. Један вели: „Да сада дође, убио би' га из пушке као зеца.” Други, јарећи се, вели: „Куцима би' га затјера”, док ће најмлађи између њих: „Оставите ви то, браћо! Најбоље да вук не дође”, те и то..

—Дакле, Павле, не иди! — прекиде Тома причање.

—И не идем, дижући се вели Павле. — А ви најашили, просули глас, па ме срамота, а што ћу ја? Ко ће покупити перушину кад је вјетар разнесе? — Па погледа у друштво отворено: — Ето мене, а ево вас: ако ме ухватите у злу дјелу, радите од мене што хоћете...

Илија већ одавно сумња на жену, опажа како Павле, погдекад, кришом разговара с њоме, а гдекад и пред њим добаце једно другом покоју реч, обзирно, полако, а он, наглух, не може да је улови, али вреба и на погледе и кретање и — домишљат је. И данас, кад је у пољу Цвета понела ручак, кришом рече нешто Павлу, а Павле учини се невешт и нешто прогунђа, што, додуше, он није чуо, али га је у сумњу бацило, и сувезнички се погледи, код радње, тога дана већ не сукобише.

А вечерас прелције погнаше даље но игда, и он је сада начисту да му се жена сјаранила са Павлом и да није он сам њезин човек и господар. И Илија, узбуђен тим мислима, пређе преко комшинског пута и униђе у своју кућу.

Насред куће, међу хамбарима и сандуцима, огњиште је, на коме још ватра тиња; с једне стране ватре лежи стара мајка, а с друге стране — жена, а распружиле сетаман као два приложена бадњака. Деца, окуплена, смотала се под кабаницу, подаље од мајке.

Да није Илија узбуђен, он би, по навици, изуо опанке истресао са ногу земљу, прекрстио се, помолио и легао би мирно до жене. Али сада, док је свукао опанке, гурну је ногом и вели јој напрасито:

— Што си се, краветино, извалила? Тамо се даље!

Цвета кроза сан нешто прогунђа и помаче се, али кад је он, легавши до ње, снажно рине од себе, раздремавши се, рече му љутито:

—Који ти је ђаво вечерас? Лези па спавај!

—Да лежим, а ти да се украдеш из куће? Да, омекшало је, а помрштна, згодна! Иди, чека те на двору Павао! Плећат је и јаке шије... — и, љутит, гони је од себе.

— Бог с тобом, какав Павао? — подижући се вели жена. — Побудалио си!...

— Нисам, ако и мислиш да јесам. Као велим: ко у вјетар пљује, на образ му пада. Али је превршило, — похватао сам вам крајеве... Казуј што сте данас утаничили, кад ћете се срочити?

— Мучи, дјецу ћеш пробудити!...

— Нека се пробуде, нека знаду што им је мајка..... Могу се тобом подичити....

— Илија, не љути се! — јави се стара с друге стране ватре. — Брига те за њу....

— Није, бога ми, да се љутим ради ње, али што ме на моме круху срамоти пред људима, то ми је жао... А да није тога, нека ђаво носи њу и њену погану крв!...

— Говори ти што хоћеш, кад си одумио! Ја не знам ништа, — опет се јави жена.

— Мучи!...

Умукоше за неко време, и рекао би да је стара опет задремала, док домало зачу се раскидано женин глас:

— Е, нећеш што си намислио!... Мани ме се!...Што ће ти туђа курва?...

— Да, курва, а да што друго? — одвраћа он гласом који га издаје, и не може да сакрије тога часа мушку вољу, заборав и опраштање...

Три дана после, у понедељак, Илија пред зору спрема се у планину. Мајка му и старија кћи одоше јуче, понесавши са собом потребите чобанске ствари. Прегледаће колибу и говеда.

— Чувај ми дјецу! — прикричи Илија жени с кућнога прага и, загрнувши се пространом кабаницом и покрвши њоме главу, изиђе из куће.

Не осврћући се, мимоиђе окрајне куће; дохвати се врлетне стране над селом и, замакавши, заклони се иза једне големе, устрмљене стене, с које чобани пазе на стоку. Постаја ту само час, па затим одшуља се околним путем до своје појате и одавде вреба на Павла. А Павлу јуче, у гомили света, пред црквом, кришом шапну Цвета да ће Илија зором у планину, па с том мишљу он је и уснио, и она му се иза првога сна одмах представила и раздремала га; да заваара своју жену, мешкољи се, крсти и гласно богу се моли. И, тобоже, врти се по кући, као да се некамо опрема. Па провирује на одшкринута врата и видевши да је Илија из куће загрнут кабаницом изашао и замакао између кућа, изиђе напоље. Пажљиво протежући се и оклевајући попође путем. А помаља се зора; с оне стране небо, застрто оловастом бојом, разгаљује се сивом светлошћу, а кад лахор са брдина снегом заструји, реже по лицу, и чује се јаче, одозго с поља, оделити шум слапа над млиницама. Прекопута шкрипнуше врата и клепка брецну.

—Павле! — јави се с врата Цвета.

Он се плашљиво осврну око себе и похита к њој у кућу.

—У самој си кошуљи, — узбуђен вели јој. —Биће ти студено...

—А ти си заспао! опази она. —Уђи! — и затвори за њим врата.

Домало на Илијину вику комшије поотвараше врата и неки упадоше у кућу да виде што је. У оној вреви измаче се Цвета из Илијиних руку и, у самој кошуљи, побеже некамо изнад куће. Али Павле, ударен плочом у главу, онесвешћен, остаде лежећи на земљи, и људи сада мирно гледају како му Илија конопом веже руке и, омотавши му га око прсију, привеже га за ступ што је насред куће причвршћен.

— Што радиш, брате Илија? — питају комшије, само да нешто рекну.

— Ето, видите, нашао га са женом, па ћу га предати закону...Жао ми је што она умаче, вели као за се.

Павле, окрвављен, стоји голокрак, привезан уза ступ. Чисто је обезумио: гледа у земљу и не тужи се, као да се предао свом удесу.

— Пусти га, Илија, — вели Тома Јелић, а слободно га тужи суду!

—Нека га, болан, нека му истече мало оне погане крви! — одговара Илија и мрко гледа преда се.

—Што се не потурчи кад бегенише тема женама?...

—А мени додија и једна моја! — насмеја се Тома.

—Као и кукавица, брате: снесе јаје у туђе гнијездо, па други да хране... .

И око голокрака, везана Павла води се наизменце разговор. Али наједном, изнебуха, бане у кућу жена му Анђа.

— Што не заулариш свога човјека, па га држиш везана код куће, а не да тражи туђих жена? — нападоше речима, подсмехајући се, људи на њу.

— Није ни он најгрђи! — опази жена, па се тога часа као зачуди : — Што, људи, радите? Видите да погибе човјек! — И окрене се према Илији: — Илија, брате, имаш ти на коме да се одљутиш! Тражи ти оно твоје женетине... Пусти мога човјека у миру!

—Није он човјек као други људи...

—Какав је да је — мој је!

—Анђо, жено, дријеши ме! — освести се Павле и трзну животом.

— Хоћу, Павле! — одврати жена и, не оклевајући ни часа, приступи к њему.

Илија и комшије мирно гледају како жена дреши конопац са живота му, и после како му водом испира рану на глави и брише му згрушену крв са образа.

И комшије ћутећи то гледају, а јутарња сива светлост зимњег дана већ се увукла у кућу; оданило је: људи се као у чуду загледавају и разилазе.

— Води га! — вели Илија Анђи и мрко преда се гледа.

— Ево, добар човјече, нека му повежем рану! — одговори жена. — Али што га нагрди?... Њој, брате, њој требало би да ископаш очи! Она те осрами, а он, амо рећи, као и сваки човјек... Да, сви сте ви једнаки.... 'Ајдемо, Павле! — рече свом човјеку, повезавши му рану својом белом округом што је с главе скида.

Илија тога дана навлаш пошао је на њиву: лакше ће жени бити да се кући поврати, јер му беше тешко да у туђој кући преноћи; и кад се поврати с њиве, у саму ноћ, чисто му је мило што је у кући нађе.

Ни речи не рекавши, леже до ње. А ноћу, толико пута нешто га гони да је испитује, али чисто стида се сама себе. На махове хтео би да јој се јави именом да пусти се крају; и, када не би било комшискога руга и кад би знао да се она неће опет повратити на свој рђав посао, чисто би се с њоме помирио и подао првашњем животу. Али посумња. „Сигурно то јој није први пут. Жена је ђаво, не да се разлогу, треба да јој се осветим!“ И паде му на памет закон, да неко мора да се и за то брине, мора да се кривац казни, а он осећа да се њој не може осветити: некако тукао би је и миловао, а то не ваља. Осећа да нема снаге, зато треба их тужити суду. Никако друкчије но „по закону”.

Првим четвртком он је, пошавши у варош, своју одлуку извршио. Жена се сетила да је то урадио, јер му је познавала ћуд. Кад ћути, хоће рећи да је нешто тврдо одлучио. Кад се Илија повратио из вароши, причиња се настајних дана да не чује ни оно што је досада чуо, и тобоже је невешт, када га жена штогод пита, на што му се не свиђа да одговори.

Женина се сумња набрзо обистини: дођоше позиви, и комшије се на прелу за ствар загрејаше. Тома Јелић, сеоски „Трчало”, како га у селу зову, смисли да би било добро на Павлов се рачун напити и проегленисати, па хоће да посредује у њиховој размирици пре него на суд дођу.

Пође, после него се с Павлом споразумео, к Илији; наговара га, стављајући му пред очи срамоту на суду: људи ће му се у брк смејати, па кому ће најпоследје шкодити? Себи. А куд ће са децом кад буде она у затвору? А дангуба и хиљаду других крајева? Али сви Томини разлози не разуверише Илију: он је увртио у главу да буде „по закону”, па је све залуду.

— Не би, брате, бог! — вели Тома Павлу. Ја му говорим, натежем се, а он гледа у ватру, особит је, болан, и велики самовољац!

Павле се замисли:

—Ја би' штогод и прегорјео од мога сиромаштва .

—Дакако, — прихвати живо Тома, — не можеш друкчије...

—Реци му да би' му дао неколико варићака кукуруза...

—Похлепан је на вуно...

—Платио би' и вино, и донио би' му у кућу ено онај пршут што виси над ватром, — и показа кретом главе на њ, — па да га заједно разрежемо и поједемо као браћа, а што ћу друго?

— Поштено диваниш, — одобрава Тома и надода, — говорићу му опет; и камен људи омекшају, па гледаћу.... Срамота је, сувезници сте...

Али Тома код Илије ни по други пут не успије: неће па неће; пуши и не одговара, и кад му наговори додију и Тома речима саспе као живом ватром, Илија мирно вели:

— Што се, болан, жестиш? Биће „по закону”, па право свакоме!

...Једнога понедељка јутром упутшије се њих двоје на позив суда у варош.

Он се огрнуо кабаницом и покрио њоме главу, таман као онога јутра кад се причинио да ће у планину, а Цвета иде за њим узастопце.

Преко поља, код јаруге, обилазећи је, вели му жена:

—Кајаћеш се што радиш, вратимо се!

Илија не одговори и не пође за њом, већ ћутке прескочи на другу страну, а кад изиђоше на царску цесту, опет иде она за њим узастопце.

Хладно је и облачно. Њој је чисто од студени лице помодрило. Испред вароши, код крчме, дочека их Тома. Вели Илији: „Сврнимо да попијемо чашу ракије”, а мисли на превару да га намами и опије, а платио би и онако све Павао. Али Илија увек, док је на догледу вароши, и кад има с другим посла, о нечем сумња, боји се да га не би ко у чему преварио, а камоли да не сумња сада, кад оно „Трчало” Тома око њега врзе се, сигурно да га у ступицу ухвати, па, и не обазревши се на њ, вођен својом мишљу, уђе у варош.

Корача кроз варош равно суду, и није га брига, и не види и не чује што варошка фукара, подсмевајући се за њим говори.

На суду ствар се Илијина расправља весело. Млади писар му се у лице смеје, али он, закупљен својом главном мишљу да они буду кажњени „по закожу”, ништа не опажа, већ исказује чисто како је било.

Окривљеници одричу.

— Добра комшиница, господине, — вели Павао, па сврнуо к њој, онако на разговор... Ево, рецимо, да сам ја њега нашао онако у мојој кући, бога ми понудио би' га ракијом, кад би' имао, а шта би друго? Имам ја жену, па и ње ми је доста, нисам ја већ бијесан... Сатаре умор, брига и сиромаштво...

Цвета се пренемаже да је невина.

—Где је то, — вели, — да би' ја пожелела туђега човјека поред свога? Нека га, мој је! — и куне се да је невина свиме што је на овоме и на ономе свијету.

—Твој човјек нема узрока рећи неистину, — опази судац.

— Биће му се причинило, увртио у главу... а ми се онако, рећи ћу, пошалили се...

—Да, шалили се, господине! — прихвати живо Павле.

Али суд не узе ствар за шалу, већ осуди обоје на по три седмице затвора.

Прељубници, као по договору, „наступише казну” оцах, а Илија се сам кући поврати.

Већ путем осети самоћу што иде кући, а ње неће наћи. Другде, кад би се враћао из вароши, био је загрејан вином и мишљу да ће код куће бити све уредно. А сада, кад је дошао, нађе утрнуту ватру на огњишту.

Стара, болешљива мајка, док га угледа, тужи се на студен. Најстарија кћи пошла је у шуму да што усече, али слаба је од ње корист: нејака је и боји се лугара као живе ватре. Илија седи и пуши и, место да гледа у ватру и да га весело пламен разгаљује, гледа сада преда се, у земљу. Кад стиже мала с бременом, обеселише се, а већ је и време, јер је сутон пао и студеније је. Отац и кћи ложе ватру, а стара испод покривача једнако јеца. Кад пламен кућу захвати и дим се диже, чисто њихови образи постадоше светлији и веселији, и пуцкарање и цијук наложених грана ожви кућу као људским разговором. Надвисише бакру за пуру и надвирују се нада њу и слушају како у њој вари и из ње врца. Али, кад је требало замешати пуру мешачем, осетише и деца и Илија да нема домаћице, јер је Цвета, најјача у кући, увек то радила, трудећи се да је што боље умеша.

И те вечери пред децом стајала је једна кашика докона, испусна, а кад најмлађи наједанпут сневесели се и запита за мајку, престадоше јести, и деца се расркаше око огњишта. Илија их гледа и помисли да у кући нема квочке да их око себе окупи и греје својим топлим мајчиним животом.

Те ноћи кроза сан, слушајући јецање старе, Илија се често буди и пази на децу, пипа око себе да ли се које у сну открило и покрива га да га студен не бије.

Настајних дана студен не попушташе, и требало је наставити започето орање, али како? Ко ће радницима уљудити јело и донети ручак у поље? Па опет, Павле је у завору, а с њим је у срезу. Ко ће водити бригу о његовим воловима? Мора да дангуби, а чисто из куће студен га и потреба гоне.

Прве недеље није кошуље пресвукао, а дуго је што, је носи и навлаке су му пуне земље. Да је она у кући, не би се барем за то бринуо.

Друге недеље, онако каљав, пошао је к цркви у варош. Навлаш чувао се да прође поред судбених тамница, да та жена не би опазила, нека не мисли да је. Дошао њој на виђење. Може он и без ње! Али ипак нешто га копкаше да затражи дозволу да купи мало ракије, па да јој је криомице донесе, а ни речи јој не рекне; и размишљаше дуго о томе, док наједном махне главом и понос, пркос, што ли — предоби то слабо часвито расположење.

После велике мисе сврну у крчму да се чиме заложу. Пред сутон, накресан, теттура кући. На махове, путем застаје и собом говори, и разговара са звуком телеграфских жица, и, наслоњен на телеграфски ступ, као у магли, дуго о нечем размишља. Тек у ноћи стиже кући. Али огњиште је хладно, од ватре нема ни белеге, и деца тужна, гладна, озебла. Стара, јецајући, пита га да ли је и жена му с њим дошла:

— Бог је убио, погана је зло је с њоме, али без ње, сине, стопут је грђе... Помете нас...

— Е, где је то? Закон је закон. Још треба недјељу дана да издржи. Вала, охладниће и она; — насмеја се преко воље Илија, и даље раскидано о нечем говори: — На, ево ти, — вели старој, сетивши се, — ево ти спаситеља! — и пружи јој скленицу вина. — Наздрави, стара!

— Фала ти, сине, ваљаће ти за душу! — и дрхтећом руком принесе скленицу к устима.

Сада њих двоје, крај голог огњишта, редом отпијају, а кад он, хтевши наћи штогод сувака да наложи, затеттура и проли вино из чаше, вели му:

— Сине ти се људски напи! Остави то мало у скленици старој, да се угреје... дуга је ноћ...

Деца, скупивши се једно уз друго у рпу, леже покривени по глави кабаницом, не мичу се и дахћу да једно друго загреје. А стара, пошто све испи, леже. А он седи још и гледа у голо огњиште.

Да је жена му код куће, онако накресан легао би уз њу, испод једне кабанице, као обично кад се из вароши враћа, и кабаница била би им пространа: стопили би се

уза њу и осетио би сласт у животу, и барем за час заборавио би на свакидашње бриге. А овако, не мили му се ни лећи. Биће му хладно. Сам како ће дочекати зимњу зору?

Ђаво би знао што је то да не може без ње! Не може ни он, а камоли деца, стока и сва кућа... Нека дође, нека је какова му драго, нека је само у кући!.... Човек нема но једну жену, па што му беше пало на памет те је отуђи од себе. И мисли на њу, чисто од срца је зажели.

А Павао, сувезник, комшија?... Он је замамио.... Да замамио! „Али“, помисли, „белај би га знао, не би ни мени туђа жена била на одмет... Некако свима нама слађа је туђа..“ Па што би и било ту зла да се човек превари кад налети, само да није руга и приговора људи.

Дике се најпосле и у рпи напипа најмлађе дете и леже уза њ, са стране кућних врата, да њега и осталу децу одбрани од студени која се све јаче осећа.

...Цвета и Павле, првих дана у затвору, одлучно одрицаху се једно другога. Осрамише се пред светом. Упираће у њ прстом и на прелима, и у пољу, и у крчми, а њу ће њиме комшинице бости, неће смети ниједној од њих замерити се ни рећи: црно ти око у глави! Њој је тешко у души и због деце: што ће без ње оно најмлађе, оно разговорљиво? Питаће о свему и тепаће а отац, наглух, гледаће преда се и ћутати.

Увек јутром кад се прене, мисао носи је кући, и у бризи је ради деце, али домало, кад дан освоји, увлачи јој се у мисли, поред кућних потреба, Павао; кришом долази јој у вољу распасан. Види га сваки дан у дворишту; мимогред, погдекад, добаци јој покоју реч, али она не сме да се с њиме упусти у разговор: чини јој се да свако у њу подсмехавајући се гледа, и да стражар особито на њих двоје пази. И сваки пут кад га гледа у дворишту где цепа дрва, чисто увиђа да јој неће он лако из воље изаћи. Снажно и окретно маше секиром и мушки дахће код сваког ударца. Цвета га гледа, слуша ударце и подаје се грешним мислима...

А подала се мислима и вољом њему још давно, кад су као чобани пазили заједно стоку. Гонио се он тада с њоме по читаве сате, и гонећи знојио се, и пенила му се уста од умора, жестине и страсти. Окретан, гибак, усрнуо би у њену чобанску кабаницу, повалио је у трен ока и силом покрио кабаницом себе и њу, и тако лежећ, нагло дахћућ прама њеним образима, дуго би стајао и јарио се, слушајући њено заморно дисање. Девојка се бранила рукама, гребла га и зубима гризла; тада би он јаче беснео и усрчао рукама до гола јој живота. И гонили би се дуго и ваљали по успаљеном стрништу не осећајућ сунчеве жеге ни удараца наизменице и чисто би заборавили и на саму стоку.

Али она је била чврста и одлучна: пуштала је да ради што хоће, само нека јој не освоји живота. И он није нигда у томе успео, макар му је из очију и из целог живота сипао огањ пожуде, као ватра из запаљене клачине. А кад би је заморен пустио, одмакла би се она од њега два—три корака и, смејући му се у лице, рекла би: „Нећеш, вала, што си намислио!“ И тако свако гоњење свршаваше се код њих као пуста шала. Али она би била пошла за њ да је он, по сеоскоме обичају, одмах, пре војништва, својој кући повео. Па и оне вечери кад је Илија дошао, равно у кућу, да је испроси и венчану

себи приведе, поручила је по Павла, и, док су људи пили донесену ракију, измакла се из куће. Нађе Павла код појате.

— Дошао је Илија по ме, — вели му када га распознаде у мраку.

— Чуо сам....

— Па?... Ти знаш да волим тебе. Поведи ме собом среће ми, ево ме са стопе, одмах... Хоћеш, Павле?

— Не могу! — одговори момче, премишљајућ. — Неће да ме жене прије војништва, веле: имаш сестара, па не би добио дозволу за вјеснање, а бране се фратром, веле клео би и брецали би у звона као да си умро ж.

— Није све тако, опази девојка — Твоји хоће да узмеш прђијашицу...

— Биће и тога код мојих...али до мене није...

— Збогом Павле!

— Збогом, Цвијета!

И растадоше се.

И растадоше се задуго. Павле је пошао у војништво и вратио се, па затим сваке године полазио је на радњу у туђи свет, само је зими код куће настајао. Тада није већ на Цвету мислио, јер за оно мало зимњих дана полажаше прела, долажаху божићни свеци, беше студен, па није имао прилике састајати се с туђим женама. Али откада се оженио, не одлази више на рад, а оженио се, и преко воље, морао је, јер још коју годину, па га цуре не би хтеле; он се тек оженио, а његови врсници већ деце имају. И Цвета је имала тада двоје деце и више их пазила но свога човека, како су комшинице говориле.

...Прво, иза Павлова венчања, лепо и распасано лето, када се спава у комшилуку и по пољима, где кога дан или ноћ затече, навуче Павла и Цвету на шалу. А једне вечери, обасјане месечином, нашавши је саму код оваца на ражену стрншту, тренем пробуди се у њему стара, успавана жеља за њом.

— Сама си код оваца? — вели јој и чуди се своме узбуђењу.

— Да, сама...

— Куд ти је Илија?

— Бриге ме за њ!

— Што велиш?

—Рекла сам.

—Да, бриге те, а што би без њега, кад си се на њ навадила?

— Лако, брате! — па надода: — Имам троје дјеце као три јабуке...

Обоје ћути, а ноћ је шапатљива, обасјана. Издалека задоцнио славуј жељкује, око њих у трави цврче попци, један од осталих одваја се оштрим криком, слат над млиницом јаче шушти, јабланови у врсима жаморе и њихове тамне сене дрхте. Павле се приближи:

—Цвијето, сјећаш ли се нашега гоњења?

—Било па прошло!... .

—А да наставимо....

—Нема од тога користи...

—А ми се милујемо! — рече он живо и обухвати је око паса. .

—Пусти ме!... Зар сам ти ја боља од жене?

—Јеси!

—Па што ме не поведе собом оне вечери?

—Нисам смио од оца, а жао ми бјеше.

—Жао? Очију ти?

—Да!

Па је јаче к себи привуче.

— Шалимо се — шапће јој и мишљу води је за собом у заклоницу испод јабланова, међу трепереће дуге, тамне сене. А она се пушта и бесвесно за њим иде. Осећа слат и ужива, као што све уоколу упокојено ужива у шапатљивој ноћи ленога, распасаног лета...

Задњих дана тамновања, носећ воду, састадоше се на чесми.

Павле, пажљиво базирујући се, иде за њом. Кад Цвета подметне вучију под точак, вели јој:

— Квасиш се!...

Она се примаче да га чује, јер у шуму воде губи се његов глас.

— Одастасмо поштено „по закону”, како хтједе Илија...Још два дана.

—И право нам је!... Осрамотисмо се..

—Нека, ми ћемо радити као и досада....

—Павле, ја сам одлучила...

—Што? И ја сам одлучио сто пута, па која корист?... Видиш, овога часа док се састасмо, понесе ме ум к теби као и увијек. Бог зна што је то! Не знам, али чисто осјећам како ми пламен удара уз образе.. . Поганлук, па ето! — заврши.

Преко пуне вучије вода се залева, а они још стоје.

—Гледај тамо згоде! — као пренувши се из миси Павле вели јој живо и показав крстом руке на оближњу шуму.

—Пусти, Павле, није вајде, пазе нас!

У понедељак пре подне, кад је Цвета имала изићи из тамнице, дошао је Илија у варош, чекао је пред вратима, па, док су је пустили, пође к њој и поведе је за собом у крчму.

Жена упита за децу и друге потребе у кући.

— Пиј, па ћемо кући! — одговори он нестрпљиво. Али, осетивши вино и слушајући певање, дуже се задржи.

Домало униђе и Павле. Долази из друге крчме. Док га је Цвета угледала, раздрагана вином, понуди му своју пуну чашу. Он је само к устима принесе, па упита Илију хоће ли с њиме испити заједно, надушак, по једну. Илија ћути и гледа у земљу.

Крчмар зна за заваду, па наваљује на Илију да пије. И други људи нуткају да пије, иако нису знали зашто су завађени.

— Човјек сагријеша,—вели крчмар, а да ко ће ако неће човјек?! А ваља и опростити један другоме.. .

Илија најпослије попусти и ћутке испи своју чашу.

Павле, испивши своју, седе до њега и наручи једну литру на свој рачун. Пијући његово вино, Илија осећа некакову тегобу у души, ужима се, али — како ће друкчије? Па вино и певање учинише своју, те он чисто према Павлу осети да је бољи, милостивији. Помисли да је он и онако извршио покору, па је боље помирити се. А ваљада и сам Павле увидео да је непоштено радио, и биће да га је закон освестио... И сада без срџбе и пакости гледа га пред собом. Али кад погледа на жену, на устима му је да јој рекне да иду, но не може, устеже се, и — даље пије.

—Пиј, Цвијета! — вели јој и кршиом гледа је.

—Пијмо обоје! — прихвати жена.

—Дакако, пијте, па лијепо заједно кући! —саветује их Павле. — Да, заједно, — настави. — Најбоље је тако, поштено, па се не бој!... Свијет као свијет! Ко ће свијету уста запушити?... А знаш, Илија, — окрете се к њему, — није било бога ми онолико колико други диване. Ненавидни, болан, тежачка наша пизма! Као веле: Илија стар, а жена му млада, па да их завадимо... 'Ајде, среће ти! Шала, брате, све шала! .. Је ли тако, Цвијета?

— Шала, а да што? — једва дочека Цвета, осокољена Павловим речима.

— Срамота је, брате, — вели Илија, — и погледати на туђу жену... Нема шале... Гдје је то? — И ућута.

—Па пијмо! — нуди Павле и наручи још једну литру.

У крчми је пијано, пева се, кричи и тетура. Неколико пијаних приступише к њима; расправљају живо о нечем и хоће да с њима заметну разговор.

Тада се Илија, коме се од много беседа досадило, диже, плати рачун и из крчме са женом изиђе.

Павле пожури и стиже их у путу.

— 'Ајмо, брате Илија, ђаво однио и варош и вино! Вино пије вино, па никад краја!... 'Ајмо, Илија!..

— Иди, вели му Цвета накресана, широка је цеста!

Павле је погледа у чуду:

— Заједно ћемо, лепше је у друштву... А што си ми ти задрта? — вели јој као у шали и обујми је око паса, али жена, погледавши га кришом, измаче се.

И иду заједно. Илија је одгрнуо кабаницу с главе, раздраган је вином и жељом за женом; рекао би јој штогод, али га омета Павао, а жао му терати га од себе.

И жури путем што боље може. Мисли: обеселиће се деца мајци, и свима ноћашња зимња ноћ биће лепша и топлија, а њему особито, преко начина. Помете га спавајућ сам. Залуду, друкчије је и слађе удвоје... И изнебуха застаде.

—Павле, брате, иди ти! — вели му, не гледајућ у њ. Пусти, човјече, хваташ души гријех! Има она дјецу, кућу...

— 'Ајде ти, Павле! — вели му и Цвета и кришом мигне на Илију.

А Павао, пијан, тетура се цестом. На махове застаје и пита их као у чуду:

— Што је, Цвијета, теби и Илији?... Шалили се, па што је у томе зла? Онако то другдје дође, — наставља испрекидано. — Човјека понесе ум, па не може да издржи... Такав је човјек... баш као вријеме, видиш: јуче је дувала јужина, а данас струји сјеверац .. Није то; болан, било из инада, не дао бог! Не би' ја, Илија, то учинио ни најгрђем душманину, а камо своме комшији... сувезнику..

— Иди ти својим путем! — вели Илија, уозбиљен више но игда.

— Иди! понавља Цвета, и једнако Павлу на Илију мига.

— И сувезници смо, — не да се разлогу Павле.

Илија најпосле изнебуха обујми жену руком око паса и пожуре. Павле, тетурајући, застаде и прислони се уза телеграфски стуб.

—Пијан је! — опази Цвета.

—И ми се написмо...Пусти га !

—Цвијета! — окрете се Илија жени кад одмакоше неколико корачаја.

—Што је?

—Било па прошло, је ли?

—Не спомињи ми већ! Чуваћу га се, очију ми, као налета!... Срамота ради дјече...

—И ради мене, Цвијета! — опази он и упиљи очимау њу, па понови: — И ради мене! .. Што ти вали код мене? Све ти је у рукама: твоје је као и моје!... А да, заборавих те питати: јеси ли давно с њиме?...

— Пусти то!... 'Ајдемо! Ноћ је, — и у ходу приљуби се боље уза њ.

— 'Ајдемо! — претрже мисли Илија. — Студено је. Наложих добру ватру, огријаћемо се и одморити заједно. 'Ајдемо, ноћ је!

НА ПРОШТЕЊУ

На помолу мора и приморских села зауставише се да опочину. А и беше кроз го крш угрејало; сунце, док се родило, чисто и сјајно, као да је из мора изишло, поче одмах да греје.

Марко и стара Стана махом седоше на камен, а Божица, која до овога часа не беше нигда видела мора ни питомине, запањена застаде, дивећи се толикоме чуду лепоте што јој, на један мах, пуче испред очију. Цура, по причању других, замишљала је море као неку чудну, голему, немирну локву, али ово што јој је сада на догледу беше,

преко чуда, нешто чиста, жива, сјајна, што се не може да замисли, а не нађе ни једне речи да своје дивљење њоме изрази. И док јој се мајка Стана и заручник Марко одмарају, она не диже очију са обасјане пучине, и бесвесно купи у се светлост, и зеленило, и шаренило боја новог света, и нагли утисци чисто се одблескују као да је тек сада заиграло пробуђено весеље живота.

Гледаше доље под собом пространо поље обрасло виноградима, посуто зеленим, сребрнастим маслинама. По њему испрекрштала се дрвета и расуле се суре гомиле испреплетане бршљаном, и заклонице над којима, као стражари, стрше мрки чемпреси; поред поља, уз море, нижу се села из чијих средина издвајају се витки звоници. Па пучина негде пространа, пуста, негде тесна као река из које као да ничу острва, школи...И пусти рати задрти у море, окићени белим песком, пеном.... па даље недогледно море. .. све јасно, весело, живо, — занесе Божицу, па се често боји сврнути погледом другамо, отрага, откуда су они јутрос дошли онога пустога и гладнога крша...

Марко приђе к Божици и руком јој показа поље где ће они на завет. Вели јој:

— Не види се црква, али пази онде где су чемпреси, између дрвета је... У дебеломе хладу је, код живе воде... И надода: — Их, да ми је ту сјавити стоку на пландовање!...

Одморивши се, силазе ногоступом...

Јутрос у зору подранили су да на време стигну на свету мису што ће да се служи у пољу, пред кипом светог Рока. Марко се зимус заветовао свецу, кад му се крава беше разболела од неке кухне болести. Крава преболи, па сад је ред одужити се завету.

Сигурно на проштење доћи ће и других горштака: свети је Роко стари чудотворац и помаже у невољи. Марко се веселије спремао на пут откада му је Божица најавила да ће и она с мајком и с њиме у Приморје сићи. Он већ давно за њом пристаје и чека само да година добро понесе, па да је од мајке испроси. Инокос је самац, на њему је остала кућа. Отац му умре док је још дете био; затим му се мајка преуда у друго село и остави га у кући нејака, сироту, на милост и немилост комшиница. Кућа му је махом под планином, големом планином, голом, што једнако ћути над његовом потлеушицом. И нигде уоколо никога. Црква је далеко, покривена плочама, и уз њу пет—шест сељачких димова, између којих кочи се фратарски, жупнички стан под црвеном циглом. Пред кућом му је го крш, што се зими следи, а лети је сув; нигде надалеко капи живе воде, већ се пије кишница што се сакупља између стена, пије се онако млака, каљава, са стоком, до задње капи. Ако је лето пресушило, нестаје и ње, а тада треба је носити на леђима чак из трећег комшилука.

Јутрос се живо намолише кад налегаше на жупничку кућу, док им фратарски слуга дозволи да се напију хладне, бистре воде из чатурње. Чекаше дуго док је слуга донио кључ од жупника, а вели им:

— Једва ми га фра—Јуре даде. Љути се. Каже да немате права на воду него само у недељу, кад к миси дођете... Овако, вели, не би је залегло ни до по лета...

Нема код њих ни школе, ни путева, ни уређених локава. И црква је подалеко: зими бије лед, а лети припека, па се не мили ни ићи. Па и фратар им је обично осорит, љут, гдекад и шкрт; љути се ради малог бира и што мора да живи код њих у овоме забаченом крају, „где бог свога нема”.

А они, горштакци, неуди, на сваки начин настоје да фратра одобровоље: дају му и јаја, и масла, и руно вуне, и школца; дају му, а штеде на своме залогају. Тешко им је, али опет немају већ њега, па треба да га мите да им не оде, и онако ниједан не може да се код њих дуго задржи.

Марко се у путу заустави код врела живе воде, па каза за њ Божици. Она га није опазила јер је врелашце закриљено големим каменом, у хладу поврх поља. Ознојени, жедни, полегоше једно до другог на земљу и прилегом пију... Препланули им се образи дотичу и чују како уста жељно срчу хладну живу воду. Седоше на земљу да дочекају стару мајку.

—Чудо што је овде питомина! — рече као за се цура.

—Питомшта, да, а ти си ми питома! — надовеза Марко и погледа је у очи.

Девојка сврне погледом другамо. Чињаше јој се као да се пробудила иза сна и сада гледа оно што је у сну негде гледала. Велике тамне очи сјају од изненађења и одскачу сене испод дугих трепавица, а цурска црвена капа оивичила јој чисто чело. Малко узвраћена горња усница приљубила се уз беле зубе. Сврне погледом на Марка и насмеје се.

—Мило ти је овде, — каза он, погађајући њену мисао.

—Мило, да. .. Питомина!...

Ти си и милија и питомија... — понови он, и, као да му паде нешто на памет, нагло се диже и погледа у страну. Боји се цурске лепоте, јер полази на завет, а у туђем, непознатом месту није згода за ашик...

Ухвативши је за руку, похита пољем. Водајући се, пролазе путем оивиченим цветном живицом поред винограда, присенком маслинових и смокових дрвета. Уставише се испод густе смоква Неколико косоваца звизнуше и — прхнуше. Смоква родила, из густог лишћа виси сочни плод, цеди се слатки сок из пуцалица, а вешалицама црвене се уста као девојчина горња усница.

Марко их бере и даје Божици.

— Не штеди их! — вели јој и, смејући се, залаже њима. И, једући, угледаше црквицу између мрких високих чемпреса.

— Пожуримо! — повика Божица. — Пожуримо! и раздрагано повуче Марка за собом.

У хладу високих дрвета око цркве купе се Приморци; неки и преноћише да заузму прикладнија места. Крчмари, дућанције и читаве породице поставише столове; удешавају и хоће да чим пре посврше све што је од потребе за данашњу славу.

Марко пролази поред поређаних столова, за њим узастопце пристају Божица и стара. Гледају и посматрају уоколо, чуде се овом новом селу усред поља.

Пођоше прама цркви посвећеној светоме Року, обазриво улегоше да се помоле.

Насред цркве стоји свечев кип са смежураним, набраним црвеним плаштом преко леђа, у високим чизмама, погнуте главе на страну, а са лицем премладим, детињим... Око свеца обилазе, клизе на голим коленима жене и неки људи, а погдекоја старица пред светим кипом на хладној каменој плочи језиком чини знак крста. Чује се пуштање одела и тешки, дубоки уздаси, од којих уздаха као да се црква меком, топлим влагом застрла.

Жене клекоше, а Марко часом застаде на ногама у трагу сунчеве зраке што се ушуљала у тамну црквицу кроз отворени прозорчић ишараних стакала. Момак измоли обичну молитву, извадивши из завежљаја мараме заветну плету, па је положи на поднос пред свечев кип, да се одужи завету, и у час, осетивши се лакшим и мирнијим, изиђе из цркве. Напољу, у светлости дана, осети се раздраган, весео... И би му чудно што не само жене, већ што и људи толико клече и моле се светоме Року. Он је часом своју молитву одмолио, уделио чудотворцу своју заветну плету прама обећању и — сада је слободан, испустан... И пође ка врелу. Познаваше већ давно ту живу воду, заклоњену међу дрветима, што му је толико пута самцу жеђ загасила и чији је жамор, одмарајући се, слушао. Сваки пут кад је силазио у Приморје радо је свраћао амо, у ово затишје усред поља, где је око цркве мирисало по тамјану, старим одежама и накапаном воску; њихао се чемпрес и поглед пуцао на море, чија му се пучина чињаше сваки пут на догледу друкчија, све лепша и лепша... И, мада није овде никога налазио, ипак ово место беше разговорљиво — увек као да нешто живо заклоњено шапори, — па кад би одилазио, осврнуо би се за собом: чињаше му се да неко за њим пристаје, зове га и хоће да му нешто рекне. Али сада као да се жуборење воде потајало испред толикога света што се око њега окупио. Свакога часа прилазе поклоници да воде захвате, а они што суда немају прилегом пију. И жене се повратише из цркве. Марко седе са њима поред врела; одмара се и чека да почне велика миса, јер тек после службе настаје весеље...

По Дубрави уоколо већ се пеку на ражњу јањци и овчевина; дим се губи у светлости дана, а воњ допире до њега и чисто га подражује... И он ће данас да се мрсом заложити и да га залије јаким приморским вином, чији мирис три дана се осећа, и трећег дана, штоно веле, „с коња обара”. И подаће се пустом, испусном весељу, кад му је све за руком пошло— и Боијца је ту с њиме...

Два клапца са звоника вребају на жупника и, док га угледаше да долази, прихватише звона и живо заславише. Макоше се. Стара Стана умешала се међу жене, а Марко и Божица уставише се код старе претрге, што пред собом носи којекакве женске потркуше. Девојка узме један прстен и једну укосницу, и, извадивши из недара

неколико јаја, пода их у замену старој претрги. Закитивши се тиме, беше задовољна и јаче стиште руку своме Марку.

Народ одоздо, с мора, све више придолази; дубрава испод цркве испунила се столовима и кућним посуђем, пије се кафа и хладно пиће, чује се погдекоји поклич продавца, да сврне пажњу, и оделита песма момчади, али још није настало право весеље; оно је затајано, пригушено, јер треба пре свега одати пошту свецу, слушати пред његовим кипом свету мису. Па још је и рано: тек се чврци буде, и дубрава још вином не мирише.

Долази и жупник, тежак, задихао се, таре зној са чела и унилази равно у цркву. Зазвони други и трећи пут, и започе света миса. Марко пред црквом држи Божицу чврсто за руку и слуша певаче који у песми објашњавају живот светог Рока чудотворца, а кад спомену кужну болест, обоје се побожно прекрсти. Тек пред подне доврши се служба, а било је време, јер светина махом се разбеже по дубрави. Још неко време митокласи се народ поред високих дрвета и намештених пуних столова, жагори, а кад зазвони подне, крсти се и молећи седа за мрсне столове и свугде где је згода.

Марко са женама уграби место испод врела, у прошарици; ни бриге га што сунце пече. Наручио печене овновине с ражња и скленицу вина — вина што кад га окуси, помисли: „Горило би да га се у ватру бацаи”.

Часом и дубрава заигра у обиљу и весељу. Са столова, из хлада, из заклонице заче се песма, смех и кихот. А сунце осваја и продире кроз густо лишће, увлачи се, и погдекоји зрак одблескује се на знојноме раздраганоме лицу. Дубрава испрекрштала се сенкама и светлошћу летнога дана. И чврци учесташе, као да хоће да се такмиче са песмом и жагором.

Марко уз Божицу осети се раздраган, па пије, наздравља старој Стани, подаје се весељу и сили Божицу да наискап пије. И заојка по загорску, али, док пусти глас, један од загорске момчади, погледавши га мрко, вели му:

— Не пева се тако код нас!

Али се Марко зажели песме, као и цуре и вина, па поведе жене подаље од врела, у окрајак дубраве, на чистину, на сунце. Купи још скленицу вина и, загрливши Божицу, заојка у сав глас.

Одељен од света, осети се слободнијим, веселијим, и часом зажели да овде остане у овој питомини, али кад се сети њих, Примораца, чији жагор до њега допире, махом се сневесели: чудо што се они одвојили од њих Загораца! Ситни су, тесногрудни... нису обилати.... као нечим потопљени ...

Али весеље превлада. Божичини образи преплануше као ватра, а у тамним очима што на њ замичу једнако нешто игра, мами га и јари..

А вино је јако, јевтино, а кад се проспе, прелива се у сунцу, земља њиме мирише и жељно га у се упија. Марко навикао да своју цуру милује, обгрли је, диже се, повуче је за собом и бесно заигра.

Стара Стана, насмејана, чучи на земљи, гледа своје дете и слуша како одскоком звече старе плете на црвен—капи. А деца горе, зној их облива и пада на жедну, топлу земљу; препланули, сад ће да им образи распуцају... Стара чуди се и гледа, и пред очима не види никога до њих двоје — бесних, јаких, њених...

Звона наједном заславише у знак да поподневна литија креће из цркве. Махом по дубрави, око врела и по заклоницама, застрше столове; насмејана, раздрагана лица уозбиљише се и весела привидно сместа нестаде; богољубиви и понизни изражај, намештен, показа се чак и на пијанцима, што су до онога часа грајом бунили побожни свет...

У прошарици показа се крст, на махове засија у сунцу, и литија суче се полако, мирно, издржљиво. Четири млада човека, у белим туникама са кукуљицама, носе кип светог Рока са црвеним плаштом; кип се на сваком кораку клања, као да отпоздравља. Пред светим кипом жупник и певачи певају свечеву песму, а један клапац, у беломе оделу, иде унатрашке и кади свеца сребрним кадиоником. Мирише тамјан, застаје у засићеном топломе зраку и као лаки облак што лута застире детиње свечеве лице и обавија црвени његов плашт...

Редом сучу се „браћа” разних школа, у смеђим, плавим и црним туникама, конопцем опасани, са кухуљицом на глави и благословеном воштаницом у руци. Свеће дрхте, а тунике се у сунцу одблескују у свим бојама. И долазе жене пуне, крцате злата: у ушима, на рукама и прсима; с наваљеном свиленом марамом на глави, скрушене, погнуте, гледају преда се. „Од кужне болести ослободи нас, свети Роче!”

А народ одговара: „Тебе молимо, услиши нас!”

И молба народа све је јача и јача: „Тебе молимо, услиши нас!”

Сребрни криж сјаји се у сунцу и примиче се окрајку дубраве. Стара Стана чучећи запази га, јави се деци и диже се на ноге...

— Нека их,— одговори Марко, не испустивши цуре из руке, ми гледамо нашега посла!

— Не, Марко, —моли стара Стана. — Ја их познам, старија сам... Љути су као љути пси... Лако кавгу приметну...

— Бојим се ја њих!... Што?! Ја сам се своме богу помолио и свецу одужио... Бриге ме за њих!...Далеко им кућа!... — И бесвесно даље игра, и чини му се играо би тако три дана и три ноћи, кад га сласт вина, девојчин мирис и сунце до у душу прожиге и топлина њена живота осваја. Па онако знојну, загријану, ко ће да му је из руку истргне... Дечурлија, што пред крстом трчи, заустави се код њих, а оно момче што криж носи осврне се и повика:

— Живине!

Марко пречу грдњу. Криж прође, а он још игра бесно, разблудно... А људи се сучу и мрмоње...Испод кукуљица већ се чује погдекоја претња.

Стара запази то, па хвата кћер, хоће да је истргне из Маркових руку, али он, као да је опчињен, раздражен, гледа у земљу и једнако игра... И вуче цуру даље... А већ средина литије поред њих пролази.

—Отргните живине! Срамота! Пред лицем светог Рока!

И граја бива све јача и јача... Неки од браће збацише с главе кукуљице и прете.. . Наједном, изнебуха, испаде из литије висок, дуговрат човек с набреклим жилама, у црној туници, потрча до Марка и благословеном воштаном свећом свом силом удари га по глави. Марко се тек сада освети; пусти шуру и бесан навали на њ...

Али часом нађе се опкољен гомилом „браће” свих школа: сви држе дебеле воштанице у руци, прете и замахују... Марко потражи очима цуру. Поглед им се сукоби; она загледа се у њ својти поплашенши тамним очима, с нахереном црвен—капом на глави. Момак, не рекавши ни речи, истрже го нож иза паса, шчепа цуру за руку, и голим ножем хоће да се пробије кроз гомилу што се око њега стегла.

И већ очи замичу на отворено поље, да са цуром побегне, и, машући ножем; полако продире. А граја, покличи чују се све јаче и јаче:

— Убиј пашче! Држ' га! Убиј!

Стара Стана моли и заклиње светину живим богом да их пусте:

— Данас је дан проштења, — вели, — Он је добар... Биће да је пијан!...

Али гомила већ не прашта ни њој. Туку је и пљују на њу.

— Виштице ! Безбошци! Дивљаци!.

Марко, претећи ножем, одмаче неколико корачаја, рекао би продреће кроз гомилу. Кад наједном, изнебуха, проби редове литије млад човек у плавој туници, без воштанице у руци, па се приближи отрага надохват Марку и, не рекавши речи, испружи руку испод тунике, замахне снагом големим каменом и, схвативши Марка чисто у главу — побеже... Момче јакну, затетура и паде на земљу...

Гомила бесни, дивље навали на њ, бије га дебелим благословеним свећама и ногама гази по њему, виче:

— Убиј дивље псето... безбошца!... Убиј!

А кад угледаше крв и замрзла човека, поплашише се и разбегоше у редове литије. И литија суче се издржљиво, побожно, полако напред, уоколо ка цркви... Жупник, у сјајним одеждама, наоко миран, у сав глас запева светачку песму.

Мајка и кћи простреше се по Марку. Стара куне и жали, а Божица на коленима гледа Марка замрла, бледа, окрвављена... Крв му се из главе пуши, пада на земљу и нестаје је... Земља, жедна, нагло, похлепно је пије, хоће младом топлом крви да загаси жеђ... Сунце је жеже — жедна је!... А кроз засићени ваздух, крцат мириса тамјана, воштаница и старих туника што за собом остављају у светлости дана задах нечега давнога, застарела, још се чује јаки певачки поклик: „Од кужне болести избави нас, свети Роче!“ И побожни пук, ујединачено, пуним гласом одговара: — Тебе молимо, услиши нас!

ИВО ПОЛИЋ

И

во Полић враћао се у Србију с пуном душом утисака из цариградских

лепота. Те утиске, који се беху дубоко уврежили у његову душу, ни настали велики светски догађаји нису могли да угуше: они су му се током тих догађаја наметљиво јављали и тада када се на њих није хтео да сећа.

Онај час када је са лађе у рађајућем се дану угледао прве ружичасте контуре минарета, био је за њега откриће нечега новог, величанственог, што се може да осети али не и да опише. Па ипак, у току од неколико седмица боравка успео је да упије у се и осети и мистику његових џамија месечином обливених, и благи шум воде из чесама, и тишину стамболских улица крцатих мириса питомих јагода, и рађање његових ружичастих зора, и слатку меланхолију његових шапатљивих мора... и топле дане разноликих облика и живих шара.

Са верницима и с фесом на глави клањао је у џамији Св. Софије. Како су били ситни ти људи у томе величанственом простору, испуњеном благом светлости, једноставно окићеном простим верским симболима! Неки су седели, неки клањали, а многи, повучени у тихе храмске лађице, учили су свете пророчке књиге.

Са жудњом ожеднела ступио је у храм Св. Софије. Запањен нечим новим и великим, застао је. Које изненађење! У плуску прозирне, меке, подједнако подењене светлости, Иво Полић ухватио је једним погледом велики простор фантастично удешен, испуњен најразноликијом архитектуром и окићен најразноврснијим шарама. Нешто јако, величанствено, примитивна смеша са углађеним љупким и складним детаљима. Једна хармонија боја, облика, ствари, у музичкој тишини. Потпун мир у којем се души тражи изражаја.

Иво Полић са стрепњом у души гази по меким дебелим саговима. Њега не занимају појединости и материјал архитектуре снесене са разних страна света, проповедаоница са које хоџа чита Коран, ни према њој султанова трибина са позлаћеном решетком, ни заповеди Корана исписане златним словима на зеленим таблицама. Не диви се ни огромној куполи што над њим виси и свуда га прати, ни празним зевајућим галеријама. У хармонији мира, светлости и облика, његова душа губи се у простору храма као што се губи на догледу јединствених природних лепота.

За кога је све то тако удешено? Нигде трага симболу божанства, нигде кипа, нигде слике! Шта овде у овом храму представља величанство бога? Овде су снесени остаци освештаних ствари свих божанских храмова свих времена и свих земаља. Овде је смештено величанство двеју вера једнога бога.

Али што овде подсећа на бога који се у души јавља? мислио је Иво Полић. „Зар ова меланхолична голота сурих зидова, или ова музика шапата потиштених гласова верника, или љупкост једнаке светлости, или успомене варварства, разврата? Како мора да је изгледао овај храм онога хисторијскога јутра пада Цариграда, када је муслиманска руља, опијена победом, огрезла у крви и греху, јурнула први пут у њ? Храм је врио у страху избеглица који у њему нађоше последње уточиште испред турске дивље бујице. Ту су! Ломе се врата! Бујица, уз вику и писку труба, поплављује храм. Залуду хришћани зазивљу свога бога у помоћ! Други бог — бог варвара — тога часа јачи је, страшнији је од правога бога. Под његове ноге падају девичанства девица и деце, падају симболи и отајства — молитве, вапај и јаук. Разбојство, похота, оскврнуће удружују се у крви невиности и лепоте .

Али шта је то што овако јако подсећа на бога? мислио је Иво Полић шетајући се испод аркада. Гледао је муслимански свет у простору храма. Једни се, у нешто бленући, одмарају, неки стари хоца чита љубокрвној деци из Корана, други, у шареним хаљинама, као сене промичу у вестибулу и испод аркада; нека женска, као прави симбол туге, чучи у заклоници.

Купе се правоверници на молитву. У храму светлост је блажа, бистрија. Обрнути према Меки, људи клањају: једни положише чела на земљу, а други гледају у своје дланове, као да из њих читају судбину. Како су ситни и незнатни у овоме величанству хармоније! Како су ситни и незнатни према величини фанатичности и греха њихових пређа!

Иво Полић осети потребу да се моли. Био је у фесу, одлучи се. Постави се у ред верника и с њима клањаше. Клањајући, нехотично из душе навираху му на уста речи султана Мухамеда II, којим је на улазу поздравио стари хришћански храм: „Алах је светлост неба и земље!”

Једнога дана Иво Полић подранио је. Био је одлучио да цео тај дан проведе пешачећи у околини велике вароши. Зажелио се поља и слободног простора. Ишао је без циља кроз пространа предграђа разних вера и народности. Кроз неке мирне улице, пуне тишине, пролазио је као кроз аркаде кога храма. Само шум усамљених чесама блажи тишину. Нигде никога докле око допире, а иза решетака кућа свих облика и свих боја гледају га стотину радозналих очију турских женскиња. Из тих мирних улица одједаред избио би на какав трг пун људства и шаренила. Ишао је непрекидно и није се осећао замореним. Свугде на путу прати га живот и смрт!

Улази у пусто гробље. Испод неуредних чемпреса простиру се плаветне сенке, турски једноставни споменици обрасли у зеленило... Неки су исписани златним словима и неки окићени фесом, који фесови у том живом зеленилу изгледају као огромни макови цветови. Мир и тишина. У хладу, чучећи, одмара се понеки верник са својом породицом и, као да су на њиви, залажу се јелом.

Па одједном, у облику језера, избије море. Нигде као овде нису тако сљубљени живот и смрт. Нигде као овде нису тако верни једни другоме: прави друзи! Иза гробља ређај у се вртови грчки, турски са затвореним вратима, џамије испред чијих чесама

купе се деца, ретки пролазници који пролазе као поред какве ствари. Иво Полић после дугога шврљања избио је на море.

Ту се дуже задржао. Нашао се према отвореној пучини у дражици на песку. Ту се осетио као да је на жалу у своме селу. Испред њега таласи ваљају се мирно, једнолично, тек што му до ногу не допиру, а пучина блиста у сунцу.

Са стране драге леже на шкољини две порушене куле сурих, нарезаних зидова. Море и старе куле. Иво Полић са великим задовољством гледао је и обилазио те старе ствари. Завиривао је у најмрачнија њихова места. Упијао се у њихов трулеж, волео њихову суру светлост... У тим старим кулама негда неко оставио је своју душу. Где је она сада?

У једноме таквоме староме каштелу, на жалу он се родио. И током целог живота тај каштел у радости и невољама долазио му је пред очи. Стари каштел сурих стена, накривљен, пун крцат птичијих гнезда, који је у тишини тајанствено ћутао, а нападнут олујом, стењао и јецао; у чије излокане чврсте темеље, бесно прштећи, разбијаху се валови, котрљајући бели песак. А над њим јата галебова, гоњена ветром, дераху се: чијуу, чијуу! Утробу тога старог каштела Иво Полић као дете није никада могао да упознаде. У његовој машти био је то један велики простран град пун тајних гласова и облика; стога он је, пре него би пала ноћ, журио у њ.

Већ на првome спрату, у рупи испод степеница, чуо би или глас или би видио жижак из луле времешнога човека, који се ту бог зна када уселио. Тај живи створ куражио би га, и он би се журио на трећи спрати.

Ко је тај човек, сазнао је доцније. Био је то неки морнар са за морске олује настрадале лађе, кога су људи са остацима лађе отели из чељусту валова. После својих у каштелу, то је први човек кога је он познавао и кога је он заволио био. Остали његови утисци били су из првог детињства: морске олује са крвавим западима сунца, пучина која је блистала у сунцу, мајка у чије се скуте крио док је ветар завијао и тресао старим капцима и стари дед који се бичевао у ноћи, молећи се.

Када је почео да иде у основну школу, већ у другој години осетио је неправду. Сељачка деца нису волела дете аристократске, посрнуле породице, мада је његова мајка била из њихова рода. Њихови родитељи причали су деци о некадањем господству његове породице и причали им старе приче о насиљу његових пређа, док је у њиховим рукама била земља коју су они као тежаци обрађивали. Сећајући се тога, нека деца имућнијих тежака дрско су га нападала и стенама гађала. А, зачудо, он је ту децу волео, волео и с њима се дружио.

Из тога доба сећао се двеју неправди: учитељ га је у школи избио стога што се, нападнут, одлучно бранио од напада једнога свога друга, сина имућног тежака. Деца су причала како је његова мајка уочи тога дана донела обилат дар.

После, кад је пошао први пут на исповед, мајка му је обесила о руку неколико колача, обичајни дар исповеднику. У путу са друговима ка цркви, миришући их, зажелио се да окуси комадичак од тих колача, иначе један, мислећи да исповедник

неће то опазити. Али исповедник, угојени парох, погледа на колаче, одлучи онога начетога, поврати му га и, ишамаравши га, отера из цркве. Мали Иво Полић повратио се кући осрамоћен, љуто плачући. Мајка га топлим пољупцима тешијаше.

Већ у деветој години оделише га од куће и мора. Отац га је повео у фратарски семинариј, далеко од мора. Први утисак био је: хладноћа, тескоба и мрак. Док га је отац оставио, горко је заплакао.

Био је изгубљен у непознатоме, немилосрдном свету. Сви његови другови били су јачи и слободнији. Док је проговорио, појавио се на дрским уснама једнога од његових другова подругљив смех: он је говорио поквареним наречјем. У тој невољи он се сетио мајчиних препорука и сав подао молитви. Тражио је заштиту од Пречисте девице. .

Сутрадан приђе олтару њој посвећеном и, клечећи, топло мољаше пред чудотворном мајком за заштиту. Тога часа молећи сјети се црквице у своме селу, у пољу, у прошарици мрких чемпреса, где га је мајка водила на проштење. И у њој је Мајка божја и личи на ову црномањасту, окруњену, љупку. И, подајући се у молитви, осети се утешен и смирен.

Осле, сваки дан у слободно време журио је пред олтар друге своје мајке. У посетама није га пречила ни студен, ни чељад која клечећи на голим коленима и љубећи хладни камен, обилажаше око олтара. Мајка божја не остаде дужна и одазва се на његове молитве. Неког напуштеног поподнева клечао је пред њеним олтаром. Пуста пространа црква беше влажна, као да се овлажила сузама богољубних верника, а кроз ишарано стакло високих прозора продираше сива светлост, шуљајући се око високих камених стубова, и чињаше му се да то светлост на њ вреба... Ова светлост за час одвоји га од молитве и његова мисао изби из влажне цркве у морске заклонице из којих је гледао како на потамнело, усколебано море пада сутон и у њему далеко острво губи се у тами. И осети у души слачину, као кад би окисао журио кући да се огрије и осуши код отвореног камина. Али присети се и покаја што је прекинуо молитву, па с јачим заносом преда се молитви. И одједном, чисто задивљен, виде како мајка божја у њ гледа и љубазно му се осмехује. И не смеде да је дуже гледа у очи, па, заклонивши главу рукама, ницице мољаше се пред олтаром, дуго, дуго.

У детињем расположењу, пуна вере и богољупства, затече га први школски распуст. Иза дуге вожње показа се море у сјају летњег сунца. Уздрхта од радости и узбуђења и поздрави га као стара друга. И онога часа из његове детиње душе избише утајени осећаји јасно и свеже као млазови воде из планинскога извора, и часом му испред очију искрсну и мајка, и стари каштел, и парох Кеко, и поље са брежуљцима у позадини, и морске олује, и онај оштар рт подно поља што далеко у море задире, једнако песком и белом пеном оивичен. Али, сетивши се Пречисте девице, престраши се од толике закликтале радости живота и силом сврну своје мисли на њу.

Пришао је својој мајци чист и ведар. И ту чистоту и ведрину душе нису могли да збуне његови бивши другови. Двојицу од њих искрено је волео.

Водили су га по ситом, осенченом пољу, окићеном дозрелим грожђем; у свеже пољске заклонице, пуне мириса и зујања и шароликих боја. Раздрагани и знојни, заустављаху се код плитких извора у којима би хладили сочне смокве црвених, набреклих усница. Па би пожурили жалу да се окупају у отвореноме мору; бацили би се заједнички у смежурену, дрхтећу, помодрелу пучину, коју свежи маестрал тек што ће да покрене. У сунцу што прожима седе на врућему жалу. Он им прича невине и богољубне ствари из семинарија, прича им о Пречистој девици. Они навлаш свраћају говор на девојчице што носе ручкове тежацима у поље, које они вребају и с њима се састају... Он се чуди њиховој дрскости и гледа их у чуду, као да их није у школи досада видео, и чини му се да су много јачи и одраслији од њега. Док они, насмејани, тако причају, његове очи немирно замичу у страну и осећа како се нешто сладуњаво у њему замеће. А сунце, жал и врео задах мора уносе у наслућену сладуњавост своју топлогу. А кад се смири дан, прожет слатком меланхолијом, носи у себи кући утиске топла поља и мора. Пењући се у мраку уза степенице, јавља се као и пре парох—Кеку, и као пре мајка га љуби и с њиме заједно моли се Пречистој девици. И пред њеном љупком појавом, која му, молећи се, пред очи долази, губе се дањи узбудљиви утисци и сунце га буди у кревету мирна и ведра, јака да се брани од сваке напасти. Друге школске године, искрено прегарајући све насладе детиња слободна живота, похита у семинариј.

Мирни јесењи дани пролажаху у складу са његовим богољупством, које се бејаше удвостручило. Проти наслућене сласти и радости живота, молећи се пред олтаром Мајке божије, бораше се свом снагом. Али он је био обдарен даром запажања. Почео је да гледа око себе, почео је да одваја речи од дела. Слушао је разговоре старијих ђака о неправди; слушао је приче дрскијих како професор веронауке, лепи, млади фратар, служи се са туђом женом добротвора манастира, и професор математике болује од желуца због халапљивости. Стариј и ђаци показивали су му ту жену кад би је у путу срели. Гледао је на своје очи батинање некога ђака због крађе јела из кухиње. Ту одвратну слику, којој су фратри присуствовали, дуго је имао пред очима.

Долазила је зима; прошасте се сећа са ужасом. Само Мајка божија сачувала га је и дала му устрпљење да је претури. Ове, што је рано долазила, силно се плашио.

Пре освитка морао се дићи да служи свету мису. Пролазио је кроз хладне ходнике упола осветљене, пуне слика фратара из старих времена. Њихове разрогачене очи пратиле су га непрекидно; дрхтао је од студени и страха. У тим часовима јављале му се из потаје незване мисли о сласти у јелу, спавању и слободном кретању, у чему је био спречен. Зашто?

Његови учитељи и настојници хране се у изобиљу, спавају до воље и слободно се крећу, а њему се то пречи...

Па почеше да се замећу и животу кришом наслућене сексуалне сласти, грешне, нападне. Залуду да их се одбрани, обраћаше се Мајци божјој — залуду, јер су те грешне мисли биле снажне, дрске: долажаху чак до пред њену златом уоквирену икону.

И ту, пред олтаром, у очајноме заносу, осети потребу заштите, одбране, — осети потребу чисте љубави и миловања. Али нигде да осети топлоту сродне другарске душе! Па се зажели своје добре мајке: у њеном крилу примирио би се.

У повратку из цркве, пролазећи поред оделите фратарске кухиње, бунио би га мирис хлеба, кафе и топлог млека. Бледио је и дрхтао од надражења. Да му је да се сит наједе!

И глад и наслућена сексуална сласт ужурбано развијаху се једно поред другог.

Једнога јутра, пролазећи поред фратарске кухиње, осетивши топли миомирис, улети у њу и, не нашавши никога, нагло испи шољу топла млека и однесе неколико комада колача. Бојао се и стидео свога дела, и одлучио да никада више то урадити неће. Али реч није одржао задуго. Једнога хладнога јутра нашао се у сакристији за час сам. На столу стајале су поређане скленице вина, одређене за свету мису, и бела као снег парчета још непосвећена хлеба.

Погледа уоколо, па се жељно заложи хлебом и помало одли и вина из сваке од пореданих скленица. Код служења свете мисе осети топлоту по целога живота: вино га беше раздрагало и стоплило. Али страх га спопаде да га бог тога часа не казни за учињено зло дело, па, стрепећи, обрати се Мајци божјој за милост.

Код прве исповеди беше одлучио да све каже своме исповеднику; није могао ни да помисли да би могао што да прећути, али, нашавши се очи у очи са њим пред исповедаоницом, затаји свој грех. „Снаћи ће ме засигурно тешка казна божја”, стрепећи је мислио.

Да убије у себи глас грижње, поче да чита. У читању књига сазнаде да има и таквих које млађи не смеју да читају. Он се зажели баш тих прича. Своме старијем другу даваше своје најбоље јело за сваку књигу коју би му кришом позајмљивао на читање. Тако му допаде руку књига „Павао и Виргинија”. Читајући по други пут ову књигу, у његовој машти отвори се други свет, — свет који се одвајаше од овога у коме сада живе, свет простора, сунца и љубави! И клице наслућене сексуалности помолише се у првој пролетној зори.

Једном, код читања те књиге која му беше постала веран друг, затече га настојник. Прочитавши наслов, срдит истрже му књигу и ошамари га.

Узбуђен, сиђе у двориште. Беше на измаку зиме, у суботу, када се у дворишту семинарија скупљала сила просјака, тражећи милостињу. Узбуђен, обилажаше око њих, тражећи неку сиротицу коју је често гледао. Нађе је саму и загледа се у њу. Гледајући је, данас му се учини њено лице и светлије, нежније и прозирније. Њена мека коса, њене плаве очи, преливане бојом мора, из којих као да ће сузе да помолу, гледаху у њ. Задивљен, посматраше је, па осети како млаз топлоте и самилости према њој навире му из душе. Хтеде да јој нешто утешна каже, али никако да нађе речи, па у заносу приђе к њој и утисне јој у руку сав новац, сву своју приштеду. Цурицу обли лака румен стида и, захваљујући, осмехну се на њ.

Њен глас замами га, па бесвесно показа јој кретом главе да пође за њим.

Џурица послуша. Склонише се на крају дворишта, испод дрвета пуних тек набреклих пупољака.

—Како ти је име?

—Јелка!

Жва реч ослободи га, ухвати је за руку и осети ту руку.

—С киме живиш?

—Сама.

—Сама?!

Уто, одједном, с разузданим кихотом као ветар, дотрча до њих неколико његових другова; међу њима упознаде свог противника. Окупише их и, спрдајући им се, гоне их пред собом. Иво, изнебушен, постиђен, не зна да се брани. Јелка се изгуби у гомили, а он побеже у башту. Проказаше га. Беше кажњен одузимањем хране и клечањем за време целогa ручка.

Осле се мали Иво очито бунио. Вештачки беше добио намрштен израз лица. Није хтео да слуша, запажао је оно што се око њега догађало. Он је набрзо запазио разлику између фратарских речи и њихових дела; они су пресити, а он је гладан; њихове собе су загрејане, а њега студен бије; они се возе колима у шетњу, а он пешачи; он не сме да пуши, а њихове собе су задимљене од херцеговачког дувана.

Бунио се, није им више веровао. Још се по навици молио, али све ређе и ређе похађао олтар Пречисте девице. Једнога дана побеже у варош да потражи Јелицу; није је већ видео од оне суботе. Бежу јој забранили да у семинариј долази. То га је јако болело. Зажели се да је види и да је дарује уштедњом. Лутао је по вароши, запиткивао, али је не могаше наћи. А у томе га и семинариски слуга, јаки Загорац у мрсним хаљинама, спречи и силом га одведе у семинариј. Опет буде кажњен глађу под претњом изгона.

Али он је већ отворено говорио својим учитељима да ће да оде; није ту њему место. А топло лето пожуре ту његову одлуку. Немиран, раздражен лутао је по просторијама сетминарија, дворишту и башти. Гледао је дозрело воће на дрветима, а није смео да га бере; гледао децу, а није смео са њима да се игра. Чуо је са прозора викача сладоледа и лимунаде, а није смео да се њоме расхлади. А код њега, у селу, код мора, трешње су се већ обрале; сад зреју крушке, јабуке и шљиве, и грожђе, и смокве. Сада поље и море мирише. Другови дочекују у осенченим заклоницама џурице што се из поља враћају. Те џурице, набреклих црвених усница као смокве пуцалице из којих се слатки сок цеди! Другови се његови купају... и пландују. Није могао да издржи.

Била је та ноћ топла, упечатљива, месечевом светлошћу преливена. Маmio га је дуги пут, непознати људи и крајеви, па, кад се у семинарију све смири, он се спусти преко зида дворишта у варошку улицу. Журио је к оном правцу где је знао да ће к мору доћи. Заморен, заспао је у јарку на друму. Иза првога сна диже се и проследи пут. Сунце је било већ савладало све уоколо кад он са једнога виса угледа веселу пучину. Задивљен, загледа се у њу. Заплаче од узбуђења и тврдо одлучи да се већ у семинарију неће повратити...

Те детиње успомене прођоше Иву Полићу кроз мозак у сећању, као ветар.

Пред њим лежало је море. Гледао је таласе како, једнолично један за другим шумећи и котрљајући песак, прилазе к њему и ћутке губе се у пучини. Нека лађа жутих једара појави се на пучини.

Иво Полић у овој тишини осећаше се као неко усамљено биће, оделито од онога што живе у вреви велике вароши. Дуго и дуго гледао је таласе и порушене куле и ослушкивао благи шум вечито немирнога мора. Најпосле извали из своје путничке торбе свој ручак.

После опет лута поред старих, нарезаних зидова и посрнутих кула. Прође кроз неку голему капију, па се спет нађе у муслиманском кварту. Иде поред реда кућа разних боја и облика: решетке, џамије са чесмама, осамљени платан испод којег у хладу одмара се са дугим камишем у устима неки стари Турчин, сакривене баште из којих допире јаки мирис, заклоњене грчке црквице, манастири... Све ређи пролазници, неко пусто поље. Па опет зидови куле, обрасли зеленилом. Нека прекинута улица. У њој порушен град. Пред двоструком капијом, турски званичник, црномањаст Анадолац.

Једи—Кула! Град од седам кула. Пусто, високим коровом зарасло двориште, око којег се дижу старе суре зидине, низ које зевају посрнуле куле, у којему су растурени комади остатака колона, старе плоче са разним натписима. Кућице. Вири заклоњена џамија између грања дрвета широких листова. Друга голема капија до половине закрчена голим стенама, иза које се назире поље са дозрелим таласастим житом. Па порушене куле са уским каменитим степеницама, двориште у коме су се дерали осуђеници на муке.

Свугде по кулама хладно, мрачно, пуно сурих ствари: ниских врата, тесних тајних степеница по којима се силазило у подземне рупе, жива гробља осуђених самотника. Па дуги мрачни ходници кроз које се стрепећи пролази.

Ту су ноћу у светлуцању тајних светиљки пролазили крвници наоружани ножевима, секирама, ханџарима и свиленим пантљикама, доносећи мученицима смрт.

Иво Полић завиривао је у сваки угао, гледао, стрепио, и као какав злочинац враћао се опет на најзлогласнија места. Чинило му се да гаји кости несретника, да чује њихов јаук, запомагање, да види крваве главе, а доле, дубоко испод куле, да чује крцоћење Мраморнога мора, које је главе примало.

Иво Полић попе се на највише место сивога зида у бршљану обрасло. С те висине погледа у двориште. Мртве леже у поподневном сунцу претурене ствари старих остатака из разних доба, сведоци римскога, бизантијскога и турскога господства. Мртве леже, освојене младим дивљим зеленилом корова, жбунова и дрвета. Неке се испрсише, жељне још да живе; неке леже напола закопане, а неке тек вире.

Мир, тишина, џамија затворена ћути, минарету не да одушке огромни платан, а око гробнице некога везира, ту убивена, зује јата шароликих боја. Залутали галебови Мраморнога мора савијају у се над порушеним градом и криче... А уоколо, док око допире, виде се жута поља посута житом, цвећем и дрветима, велики део стамболијских предграђа са својим вијугастим улидама, морем гробља минарета и зеленила, а доле Мраморно море, вечито насмејано, живо и немирно. Живот и сунце осваја и као да са презиром гледа на старе злогласне рушевине, чиј у утробу данас гризу пацови, змије, гуштери и инсекти.

...Летње ноћи пролазиле су брзо као летња киша. Те тихе, мирисаве, мистичне ноћи! У тим ноћима Иво Полић имао је јаснију визију шаролике гомиле у којој се дању налазио. Нови мост што спаја Галату са Стамбулом тек у дубокој ноћи одахнуо би, чекајући румену зору. Тим мостом гомиле људства свију крајева света газиле су целога дана. Са тога моста разилазио се народ на све стране света. Шум мора, чесама и силни звиждук лађа губио се у хуци немирнога људства свих религија, свих боја пути, свих облика... Најсјајније господство мешало се са голом сиротињом. Лепота се одвајала оделитије него игде од ружноће, јакост од слабости, Запад од Истока.

Иво Полић са овога моста одлазио је у Скутари, у Азију. Шврљао би тамо по пустој обали целога дана и у сутон враћао би се. Ручавао би у Европи, а вечеравао у Азији.

И падао би меки сутон и долазиле ноћи, тајанствене, мистичне стамбулске ноћи. Те ноћи Иву Полићу остаће урезане у мозгу целога века.

Док би смркло, он би, сањајући и маштајући, шврљао око стамбулских џамија. Он их је у светлости дана гледао, али у ноћи оне су се показивале у другим облицима. Светлост и боје којима су оне дању обливене тама је покрила и месечева светлост облила. Њихове контуре губиле се у сијасет мистичних облика, а минарета продирала високо у небо. Тишина; само беле чесме јасније жаморе, певајући песму топле ноћи. Иво Полић тих топлих ноћи одмарао се код велике џамије Солиманове, Бајазитове, пуне голубова, укусне и љупке. Код Ахметове, са шест минарета. У глувој, дубокој ноћи, по пустим улицама, његови кораци одјекивали би као у великој гробници. Застајао би код малих, укуслих маузолеума кога паше, зеленом чојом застртим, и пошао даље са чудним осећајем у души. Често избио би код мраморне големе капије. Ту, иза Св. Софије, пио би воду из султан—Ахметове чесме, — љупке, мермерне, украшене златним натписима, арабескама, колонама, мозаиком, пенџерима са густим решеткама, са нарезаним куполима правога храма у коме живи, жубори, певуши у ноћи чисти извор бистре, питке воде.

После него би се наслушао песме ноћи у чесми, враћао би се ка капији. Мирно у ноћи леже зидине старога Сераја. Торњеве облила је месечина. У унутрашњости капије стоји војник. Ноћ буди успомене, јача машту. Како дању мирно је у томе дворишту! Иво Полић разгледао је разне музеје из доба турске славе и величине. Шаролике боје и облици играју му још пред очима. Велики везири, паше, судије, јаничари, крвници, робље у костиму... Јаничарско двориште — на пољу огроман платан, стена на којој се одсецаху главе, рупа где се стављају на доглед радознале светине. Капија између велика два торња, па друга, „Здравља капија“, која води ближе Серају, са ходником где су становали крвници; двориште где је био царски диван. Па трећа капија, „Капија среће“, где је седео „брат сунца“.

Сви догађаји као да су јуче били оставили су на местима свој упечаток. Простота и величина пастира и јунака првих времена, па дивља верска фанатичност, па велике страсти, похоте, блуд и сјај...

Најлепше жене, најлепши и најјачи људи. Врлина и порок. Девичанство и разврат.

Највиша моћ и најниже ропство, слава и пропаст, — све то у једној ноћи. Све те слике су долазиле пред очи Иву Полићу. Ишао је даље к мору. Пучина је дрхтала у месечини. Азијска страна губила се у фантастичним контурама; светионик бацао је прегрште трепереће светлости на големој прузи.

Уз обалу пловиле су лађе пуне јагода. Мирис простирао се и опајао, а море је једнако причало. Он је седео дуго и дуго. На махове милина га је испуњавала свега, на махове било му је тешко, знојио се од муке и своје врело чело полагао би на бело жало.

Има само два начина живота, мислио је... Онај старих султана, и онај светог Фрање Асишкога — трећи начин ситан је, бедан... И он је плакао.

НОВИ ХРАМ

Чео сат гледаше он у сјајне расветљене љуљајке што, од неколико дана, стоје на крају градскога пристаништа. Дебео, мален човек, какови су ретки тамо откуда је он дошао, вртио се око чељади, тражећи грош од свакога што ће да се љујка. А неко женско, сигурно жена му, окреташе оргуље што од себе пуштаху разнолике звукове, час веселе час тужне, звукове каквих он досада никада није чуо.

Упрто гледајући у неко градско момче како се у љуљајци високо диже и с висине хитро спушта и слушајући чудне гласове оргуља, за час заборавља на се и дође му да и он зајаше једнога од тих хитрих коња, а у мисли већ лети далеко у висину над све остале. Али за час дође к себи: како да се на то усуди он, који је тек јутрос сишао у град, сишао озго из Црне Горе, весео, хитар, жељан хлеба и зараде?

Чуо је да се доље, код мора, подиже нова хришћанска црква, да примају на радњу и њих, Црногорце, и да већ многи од њих тамо раде и стичу пара.

Причање о томе једне вечери на гувну, у месечевој светлости, занесе га, и, знајући да га мајка, удовица, не би пустила, исте ноћи умаче с друштвом. Са собом је понио само што се на њем нашло; чак је заборавио и на струку, без које дотада није никада од куће кретао.

Кад свиташе, с првога виса угледавши у заливу залутало море, чисто застрављен застаде и од чуда не могаше да проговори. Колико сила воде, па како мирно лежи и плави се! И колико боја, шара... И, гледајући у пучину, осети да му се у душу увлачи нека чудна мекота, питомина... Али другови не чекају, па, дивећи се, пожуре низбрдицом да их стигне.

Већ је и заноћило, а момче једнако гледа у љуљајке, и наоко ни бриге га за свет што се натискује око њега.

— Куд те нешта, јадан не био, тражим те! — гурну га друг му Лазо.

Илија се окрете, погледа га својим бистрим и светлим очима и надигне капу са пространога чела.

— Гледам к'о онако...

— Ситно је то, остави!...

Упутише се један за другим преко обале, кроз народ, увек на опрезу да се о кога у ходу не задену. Код продавнице круха Илија се заустави.

— Да купимо комад хљеба, — вели Лазо.

— Пусту, ко зна хоће ли нас сутра узети на радњу!

— Бога ми, јео бих... али, право велиш, боље да ми се нађе овај грош при грђој невољи, — и кренуше даље. . .

Напише се воде што извире испод градских бедема и отиче у море, и пођоше даље да нађу конак. Лако им је: летња ноћ је топла и ведра, креси прелетаху испред њих и светле по шикари што ивицом пута расте, а дошавши у долац, дочека их свежи ваздух, хлади их и окрепљује. На пољани, између жбунова, момци потраже згодно место и стручак суве мирисаве траве да га под главе подметну.

Неки од њихових — а познају их по беседи и по оделу — већ се сместише, а други, по два—три, долазе у одмацама. Њих двоје, дремајући, међу собом изменише неколико речи. Слушају око себе људске гласове и жамор из града, и гледају у звезде, једнако у бризи хоће ли им сутрашњи дан донети зараде.

Сутра, пре но што је свануло, нађоше се на тргу пред радњом, и чекају да дође мајстор. А дошавши, кад баци поглед на њих, чисто претрнуше од узбуђења. Њих новајлије одреди да дубе и чисте земљу за темељ цркве.

Иза неколико дана, наставши живу воду, морали су повише колена у води стајати цео божји дан, а кад их након петнаест дана исплатише, погледавши у пребројани новац, очи им се у чуду сукобише: пара беше мање но се надаху. И радом наставише.

Једнога дана, за одмора, ломећи крух, рече Илија Лазу:

— Онај дебели заступник није наше вјере...

— Откуд?

— Ја не разумијем кад ми што говори, једнако нешто ђамори...

— Шваба је! .

— Па, бога ти, што му дадоше да ради нашу цркву?

— Ко пита данас како се крсти! Данас је, брате, њихово царство, а ми смо да измећаримо и себи и туђему, — докрајчи Лазо.

Тако у тешкој радњи сачекаше славу постављања темељнога камена.

У недељу рано обишла је глазба главне градске улице, а ограду окитише сваковрсним заставама. Пред ручак обавила се свечаност у присуству самога владике и остале одабране господе. После, господа и представници народних корпорација нађоше се уз обилато натрпану софру, наздрављајући пуним чашама у славу Христова храма.

Те недеље дадоше им плаћу тек пред ноћ, јер се и закупник гостио с осталом господом; људи су чекали стрпљиво, надајући се доброј напојници, да се и они тога дана провеселе.

Пошто Илија и Лазо добише новац, изиђоше на улицу.

— Ни паре више! — рече Илија прибирајући новац при светлости лампе.

— Нијесам се ничему ни надао, одговори Лазо.

— Но ето чуда, не дадоше нам ништа ни за оно што се данас мучисмо да окитимо ограду зеленим гранама.

Кроз тесне улице дођоше до врата неке запрљане потлеушице и ступише унутра. Има два дана што ту коначе, јер их је споља киша отерала. Није било друге, ваљало је откинути од наднице десет новчића за конак. У кући нађоше још два старија радника уконачена, домаћина и троје му деце. Мала соба при земљи служила је свима: у њој се кухало, јело, спало и прало прљаво рубље. Лампа се дими и тек жмири, унутра је спарно и задушљиво; ненавикнут тешко би могао да издржи.

Њих двоје, као друзи, леже заједно на једноме кревету. Од врућине до пред зору не могу да заспе, а грђе се зноје но кад су на радњи.

— Видиш, брате, ја замишљах, кад онога јутра одозго угледах овај град, да су у њем виле одњихане, а оно, брате, пакао је ово! — говори Лазо, лежећи наузначице.

— Знао сам ја отприје како је...

— Па што си силазио?

— Што и ти!... Но горе, код нас, барем би по ноћи одморио се, а овдје не зна се што је грђе, дан или ноћ, — изгорјех од врућине! — За час ућута, па опет настави: — И надница је мала. Мог'о би' сву у хлебу и вину потрошити... Преварио сам се!... Ето, к'о мишљах: гради се наша, 'ришћажка црква, биће на управи наши људи...

Уто заплаче домаћиново дете; домаћица пожуре да га успава, па, пошто умуче, утрне лампу.

Тако Илији пролазе топли, летњи дани у тешкоме раду и још тежим спарним ноћима. А обикнувши раду и видећи да се пак штогод штеди од добивених пара, одлучи да издржи до краја. Али једнога поподнева, носећи тешку даску за мерење дубине у води, осети се слаб и оронуо. Ипак држао се чврсто на ногама, а бојећи се да

му мајстор не одбије од наднице, не хтеде поћи с радње, но с муком издржа до краја дана.

Настајнога дана мољаше мајстора да га одреди за лакши посао. Није му помогло, јер преко реда нико се од радника не нађе да га у води замени. Тако га и тога дана жегло сунце озго, а ,ноге до повише колена мрзле му у живој хладној води. Иза подне довуче се уморан и слаб у хлад да опочине, а кад га, око две уре, Лазо хтеде да пробуди, пренерази се видевши га где лежи блед, затворених очију, а капци му модре се. Зове га и дрма, али Илија се не одзива, не отвара очију, већ му дуге трепавице мирно леже на блиједоме лицу, као у мрца, а капци су му једнако тамномодри.

Окупише се око њега радници. Шкропе га хладном водом, и то поможе: маче се, отвори очи и дође к себи. Најпре гледа уоколо као у чуду, — не зна шта се то с њиме догодило; а после, пошто га подигоше, чисто се стиди и гледа у земљу.

— Да га испратим, — замоли мајстора Лазо.

Путем, тетурајући се, тужи се Илија:

— Видиш, и данас ће ми од наднице одбити половицу, а зар сам ја крив? И ако два дана засебице не дођем на радњу, неће ме више примити, — рећи ће, — као и Данилу Јованову, када се оно бјеше разболио: „Други је дошао на твоје мјесто!” И заборавиће ме, као да ме нигда ни видјели нијесу.

— А што ћеш, брате, — теши га Лазо, — тако ти је у свијету... Свако се тура напријед како ко може... Оно јесте боље ономе што је јачи и обртнији, али као да и они нијесу задовољни: тужи се мјерач, тужи се мајстор, тужи се чак и заступник, — љуте се на се и на нас.

Ни настојнога ни осталих дана није Илија дошао на рад. А кад му беше грђе позлило, дође му лекар у хитњи и прописа нешто, по свој прилици што му се чињаше да ће болеснику помоћи.

У то време изненада походи га мајка. Илија се силом диже из кревета и, мада је киша падала, цело по подне ходаше с њоме по граду. Док би плаховито (пљуштало, заклонили би се под стреху високих кућа, удно трга, у заветрину, где радници и скитачи налазе заклоништа за ружних времена.

— Налази ли киша, налази! — рече Илија. И настави. Мајка га погледа и, гледајући га, чуди се звуку његова гласа, и у очима му као види усељену беду.

— Да, соколе, да сјутра кући кренемо... Слаб си! рече му тише.... — А гледај поред себе сиротињу голу и босу, изгладнелу... Погледај како се иза зида ишћућурио Данило Јованов, таман шака јада... Гледај Јована Миливојева до њега!... Гладни, голи. Домало и ти ћеш оголети, а ко ће те наредити к'о твоја мајка?... Немаш ни пребуке...

—Пошаљи ми је по куму!

—Вратићемо се скупа

—Остаћу још који дан; нећу празнуј руку горе, — стид ме...Тако је и оно двоје гворило...

—Чега те стид? .. Чему си исилазио?...Имао си код куће свој ручак, а знаш како се код нас каже: ко има ручак, лако му је за вечеру!...

...Зидови нове цркве наочиглед дижу се. Жега даномице попушта и настају јесењи кишљиви дани. Илија једнако побољева, — дан ради, два настајна губи и, онако болешљив, лута по граду, док га најпосле болест не савлада и посвема прикова на кревет.

Илија гине с дана у дан. А кад домаћица хоће да га чему подвори, вели јој:

— Ко ће мени угодити када здравља немам?

Да убије време, навече разговара с домаћицом. Али вечерас ни домаћина у кући нема, зато нио се преко обичаја. Касно стиже, а дошавши, не назва бога, већ равно баци се на кревет. Жена га упита где бејаше.

—У крчми, пио сам.

—Пио си?

— Јесам... Но ти не знаш што се догоди... Па се подиже, седе на крај кревета и гледа преда се у тле. Илија с другог кревета пази на њих својим већ замагљеним очима, а Лазо до њега на клупи слатко спава. — Видиш, — јави се стари, не дижући изгубљених очију с пода и пребацивши са чела још густу косу, — видиш, на први од мјесеца треба да иселим из овога буцака...

— Па што? — прекиде га жена. — И онако што си најма за њ давао могао си га позлатити.

—Ово је тридесет година, обикао сам...

—А зашто те гоне?

—Срушиће све околне куће за нову цркву.

—Све руше! — рече она јетко.

—И мене су срушили, — упаде у реч Илија гласом из чијег се звука испољавала туга за изгубљеном снагом. Па се малко подиже и рече као за се: — Како Лазо слатко 'рче!...

Како се нови храм диже, онако Илијин живот опада. Лекар се не нада бољему, прегорео га, па му мајци поручише да му се нађе у љутој невољи. Мајка измени Лаза, а овај са стеченим парама поврати се кући.

...Почетком зиме нови Христов храм подиже се; мраморни ступови поносито се дижу и позлаћени крст у сунцу се свечано одбљескује. Наступио је дан освештења. Уочи тога дана, навече, музика је свирала веселе корачнице, улице умјетно сјајно осветлише, а црквена врата преливаху се у пламену шарених лампи. Те вечери Илија не могаше да се заложи. Око његова кревета окупила се домаћинова деца, а он свакоме дели по комадић.

— Једите, — вели им, — здрави били!

Споља чује се врева светине и људски кикот, а кад музика прође поред куће, домаћица отвори врата.

— Не отварај! — опази Илијина мајка у бризи за болесним сином.

— Пусти, мајко, нека се веселе! — рече Илија прегорно.

Мајка Илијина куња на клупи до синовљева кревета, а када у одмацама чује поред куће нечији ход, прене се и меће сину хладне облоге на вруће, пространо чело.

Кад му је огањ попустио, Илија је ноћас зажелио разговора. Разабрао се и долазе му на памет речи чисто божје, које од њега мајка никада није чула док је био здрав.

— Спавај, сине! — наговара га мајка.

— Не могу... Је ли, мајко, док оздравим, поћи ћемо одмах горе? А што сам и силазио? Већ не могу овдје издржати. Ето, откако сам сишао, нијесам се још право ни богу помолио.

— Спавај!

— Не могу, одговара он, и одмах наставља: — А горе, код нас, код оних старих крстова, — бог зна ко их је дизао! — по висовима, човјеку нешто дође, и у мисли сјећа се бога...А уоколо једнако нешто жамори и мирише... Да је просто свима, само да оздравим.... Мајко, теби се дријема. Чуј, бога ти! Је ли, опет ћу ужећи огањ у својој кући? И опет ћу се пењати уз наше кршеве и одморићу се код старог крста од жива камена... Нека, нека, оздравићу...

— Хоћеш, даће бог, — тужно одговара стара. — Али заспи, свиће! Заспи, соколе, заспи! Свиће!

ДОМАЋИН

К

ад њих двоје стигоше до речице што кроз поље вијуга, сунце је било на заходу. У бистрој води, што се на сунцу блештала, огледају се дуге сенке врбових кривих грана и искидани крајеви рашчешљаних облака. А на снежним висовима далеких планина последњи сунчеви зраци сјаје бледом, леденом светлошћу.

Заробљени Арнаут, везаних руку позади црвеним широким појасом, пред водом паде ничице и, прилегом, халапљиво сркну неколико гуцаја, па се нагло окрете, те у страху хвата поглед српском војнику Миливоју, који над њим стоји с пушком о рамену.

—Чега се плашиш?

—Убићеш ме!

—Не бој се... Пиј!

Арнаут се приже, и, док журно пије, његово се горње тело у брзој води оцртава и прелама.

Војник, по наређењу, води заробљеника у Призрен, јер га је војничка патрола затекла у планини са пуном пушком, мада је његово село раније било умирено и разоружано.

У први мах Миливој се љутио на њ. Ови вечити бунтовници криви су му што се из војске још кући не враћа. Али у дугом путу, у друштву Арнаута, одљутио се. Сада, смирен, загледао се у дим што се лагано повија над кућама засеока, на брежуљку, преко границе. Из једне од тих кућа, заклоњених између голих дрвета, избише два дечака: гоне пред собом краву. Један од њих дува у свиралу. Пред њима пас потркује, а кад спази странца, стаде и залаја.

Дечаци приђоше к води. Миливој помисли: „Чија су то деца? Биће да су браћа!” Па упита Арнаута да ли он има деце.

—Имао сам...Али ко зна шта је од њих!... —затежући одговори заробљеник.

—Рат, брате, рат нема душе! — рече Миливој за се.

Арнаут, онако пред водом, клечи. Погледа у земљу и затражи хлеба.

—Зар си гладан?

—Гладан!

Миливој седе. Скиде торбу са леђа, потражи и извади из ње комад хлеба. Арнаут маче свезаним рукама, али се махом присети, пружи главу као коњ кад му се из руке нешто даје, и зубима прихвати хлеб. Подиже леву ногу и, придржавши хлеб на колону, поче га јести. „Мора да је јако гладан”, помисли Миливој гледајући га како халапљиво једе. И сети се своје глади, кад оно њих неколико другова остадоше у пустој планини за два дана без залогаја. Па приђе с леђа Арнату и одреши му руке.

Арнаут, дојевши, заврти се око себе и опаса.

— Што се, човече, одметну од наших власти?... Беше ти боље остати код куће!

Арнаут, искезивши зубе, махну главом:

— Кућа!? Где ми је кућа? Растуристе нас! — говори и наузносице изврну се на земљу, лицем према небу.

Дечаци поје краву и радознано гледају у стране људе. Миливој је пратио краву погледом: загазила је у воду и весело пије; упали бокови наочиглед пуне се. Затим крава изиђе из воде, очеша леђа о стару врбу, рикну и замаче у врбак. Миливој зажеље да пређе преко речице, да сврати у заселак.

—Еј! —јави се дечацима. — Може ли се прећи вода?

—Изуј се, па можеш! — одговори један од дечака чисто српски, и својим плавим очима мирно га погледа.

Миливој погледа на Арнаута. Мора да води о њему бригу. Да је сам, ето згоде да са дечацима пође на конак у заселак. Чисто се зажеleo домаћинске куће. Не може да се одлучи, колеба се...

Уто нечији коњ трчећи упаде у младу пшеницу. Би му жао, као да је то његова зимња, лањска. „Грехота је”, помисли и јави се дечацима да сврну коња из штете.

—А јеси ли ти што код куће посејао? — упита Арнаута.

Заробљеник, не мичући се, изговори:

—Ја?!

Чу се издалека дозивање и блејање оваца. А на путањи што силази к води показа се пар волова. Гони их неки млад, стасит човек, са шубаром на глави. За њим иде жена са крчагом у руци.

Волови, навикли путу, тешко сагибајући своје претиле трупове, к води сигурно прилазе. Миливој, чим их угледа, сети се својих волова што их брат му, коморџија у војсци, одведе преко Албаније пут мора. Причају да је злослутан тај пут. На томе путу, кажу, не зна човек кога више да пожали: људе или стоку!

Па као то море мора да чудно изгледа, када за њ причају да се не може памећу смислити? И слано је, не ваља пити! Ваљда на њему не поје стоку? Сироти волови!

Жена се над водом слеже и захвати крчагом. Миливој не може да је загледа у лице, јер је заклоњено широком марамом. Али, кад се диже, запази њену пространу кецељу живих, веселих боја. А кад пође према засеоку, учини му се, по лакоме ходу, да је млада и витка. Хтеде да јој се јави, али се сети да јој нема шта да каже. Диже се и гледа за њом.

Жена се окрете и сачека онога младога човека са воловима. Он јој нешто каза. Жена пожури. „Сигурно је пожурила да наложи ватру и спреми вечеру”, помисли Миливој. „Срећни људи! Они су сигурни зимње, дуге, хладне ноћи!”

Миливоја телом обиђоше млаки, лени жмарци. Протегну се и, узнемирен, коракну неколико корачаја.

...Сутон пољем пада. У своју сиву, меку светлост заклања заселак и заодева далеке планине. Однекле неодређено већ се јављају пригушени ноћни гласови, и речица својим шумом јасније се јавља.

Дечаци наложише ватру, крше суве гране и прилажу на њу. А кад се пламен весело диже у посурели ваздух, поклекосе до ње. Миливој, гледајући пламен, крши озебле прсте. Дође му да загази у воду и да приђе к ватри. Пас у врбаку заштекта... Миливој се трже.

— Да идемо! — рече Арнауту.

— Нећу! — не мичући се одсече заробљељшк.

— Што да ме даље мучиш? Убиј ме овде!

— Не убијају се људи без потребе. Устани! — Приђе к њему и поможе му да се дигне.

Неко време, у зимњем сутону, стоје сучелице, један према другоме. Арнаут мрк, предљив, са белом капом на глави, у кратким грубим чакширама, укрупњеним уз танке ноге, увезаним испод кукова, опасан црвеним појасом, и Миливој, у пространом свом шињелу, с пушком о рамену. На његову препланулом, отвореном лицу плаве очи изгледају овлажене, из њих избија нека неодређена сета.

— Хајд'мо!

—Немој, брате! — замоли одједом Арнаут Миливоја. — Немој! Пустите ме да нађем децу, да им наложи ватру да се огреју као и они срећници тамо! Мајка им је умрла! Ко да их прикупи? Зар су они чему криви?

—А колико их имаш?

—Петоро! —одговори Арнаут и гледа у очи Миливоја.

„Троје више од мене”, помисли Миливој.

У тај мах учини му се као да пред собом види својих двоје: гледају у њ плавим, веселим очима и пружају к њему ручице, као негда када се је доцкан у сутон с њиве кући враћао. Рука му се маче као да ће да потражи њихове главе да их помилује.

Арнаут гледа у Миливоја и полако одмиче. Па, удаљивши се од њега неколико корачаја, нагло се окрете и потрча ка шумарку. Миливој се тргну, скиде с рамена пушку и, потрчавши, опали. Арнаут замаче у шумарак. Миливој се устави, домаћин махне за њим руком и врати се к речици.

Затим седе на земљу, изу се и пређе преко воде. Назва бога туђој деци и, помиловавши их својом тешком руком по глави, седе између њих уз ватру.

